

Україна

ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСНА РАДА

п'яте скликання

двадцять друга сесія

РІШЕННЯ

06.06.2008

№ 2

Про Стратегію регіонального
розвитку Запорізької області
на період до 2015 року

Відповідно до ст. 143 Конституції України, п. 16 ч. 1, ч.2 ст. 43 Закону України *“Про місцеве самоврядування в Україні”*, ст. 4 Закону України *“Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”*, ст. 3 Закону України *“Про стимулювання розвитку регіонів”*, враховуючи постанову Кабінету Міністрів України від 21.07.2007 № 1001 *“Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року”* та з метою спрямування об'єднаних зусиль влади, підприємницьких структур і громади на збереження та розвиток потенціалу і традицій Запорізької області задля поліпшення життя мешканців регіону Запорізька обласна рада **в и р і ш и л а**:

1. Затвердити Стратегію регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року (далі – Стратегія), що додається.

2. Облдержадміністрації:

2.1. передбачати конкретні заходи щодо забезпечення реалізації пріоритетних напрямів та завдань, визначених Стратегією, при розробці щорічних програм соціально-економічного та культурного розвитку області, цільових регіональних програм;

2.2. забезпечити приведення у відповідність із Стратегією діючих цільових регіональних програм;

2.3. вжити організаційних заходів щодо:

забезпечення координації роботи з впровадження Стратегії, здійснення моніторингу її виконання;

розробки та впровадження механізмів реалізації Стратегії;

популяризації Стратегії, розповсюдження інформаційних матеріалів щодо її основних положень;

2.4. щороку, в березні, що настає за звітним періодом, інформувати обласну раду про хід виконання Стратегії.

3. Залишити відкритою Стратегію для внесення уточнень до операційних цілей та основних дій за результатами моніторингу її виконання.

4. Рекомендувати райдержадміністраціям, міськвиконкомам міст обласного значення при розробці стратегій територіального розвитку врахувати пріоритетні напрями Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року.

5. Контроль за виконанням Стратегії покласти на першого заступника голови обласної ради Клепакова О.О., заступників голови обласної ради Анісімова Л.О. і Світлицького А.А. та постійні комісії обласної ради.

Голова ради

О.С. Нефьодов

Затверджено

рішення обласної ради

06.06.2008 № 2

**СТРАТЕГІЯ
РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ
НА ПЕРІОД ДО 2015 РОКУ**

**Запоріжжя
2008 рік**

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
I. ПОТЕНЦІАЛ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ.....	10
II. БАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО, МІСІЯ (ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ) ТА СПІЛЬНІ ЦІННОСТІ.....	25
2.1. Стратегічне бачення майбутнього.....	25
2.2. Місія.....	25
2.3. Основні напрями розвитку регіону.....	26
2.4. Пріоритети розвитку Запорізької області до 2015 року.....	26
2.5. Спільні цінності та принципи регіональної політики.....	27
2.6. Формування високої української культури, самодостатності громад, їх спроможності до самоврядування.....	27
2.6.1. Аналіз ситуації та діагностика потенціалу регіону щодо рівня розвинутої управлінської культури та самоврядування.....	28
2.6.2. Аналіз основних проблем управлінської культури, самодостатності громад, їх спроможності до самоврядування. Обґрунтування бачення, основні напрями розв'язання проблем, принципи та пріоритети розвитку.....	31
2.6.3. Операційні цілі та план дій.....	36
2.6.4. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання.....	37
III. ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ МАЙБУТНЬОГО РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО 2015 РОКУ.....	39
3.1. Запорізький край – екологічно безпечний для проживання регіон.....	39
3.1.1. Сучасний стан справ у сфері екологічної безпеки, діагностика потенціалу регіону.....	39
3.1.2. Аналіз основних проблем.....	58
3.1.3. Обґрунтування бачення, основні напрями розв'язання проблем, принципи та пріоритети розвитку.....	64
3.1.4. Операційні цілі та план дій.....	67
3.1.5. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання.....	71
3.2. Запорізький край – історико-культурний та курортно-туристичний центр національного та міжнародного значення.....	76
3.2.1. Сучасний стан ситуації в туристичній галузі, діагностика історико-культурного та курортно-туристичного потенціалу.....	76
3.2.2. Аналіз основних проблем.....	80
3.2.3. Обґрунтування бачення та основних напрямів розв'язання проблем, визначення пріоритетів розвитку галузі.....	86
3.2.4. Формулювання операційних цілей та плану дій.....	90
3.2.5. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання (індикатори).....	92
3.3. Запорізький край – інвестиційно приваблива територія з розвинутими індустриальним та аграрним комплексами.....	94
3.3.1. Сучасний стан та діагностика потенціалу регіону щодо залучення інвестицій та впровадження інноваційних технологій.....	94
3.3.2. Аналіз основних проблем.....	98
3.3.4. Операційні цілі та план дій.....	103
3.3.5. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання.....	108
IV. РЕЗУЛЬТАТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ.....	113
V. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ.....	115
5.1. Організаційне забезпечення реалізації Стратегії.....	115
5.2. Фінансове та науково-методичне забезпечення реалізації Стратегії.....	116
Перелік виконавців, які брали участь у розробці Стратегії.....	118

ВСТУП

Для розбудови в Україні демократичного суспільства та соціально орієнтованої ринкової економіки особливого значення набуває впровадження сучасної моделі сталого розвитку, яка створює передумови набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі. Шляхи забезпечення стійкого економічного зростання, утвердження інноваційних технологій розвитку та соціальної переорієнтації економічної політики визначені у Посланні Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки” (червень 2002 рік) та Стратегії економічного та соціального розвитку України (2004-2015 роки) “Шляхом європейської інтеграції”, схваленої Указом Президента України від 28.04.2004 № 493/2004.

Нормативно-правовою базою розробки Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року (далі по тексту - Стратегії) є Конституція України, Закони України “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про місцеві державні адміністрації”, “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України”, “Про стимулювання розвитку регіонів”, постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2007 № 1001 “Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року” та інші відповідні акти Президента України, Кабінету Міністрів України.

Висхідною умовою розробки дієвої стратегії територіального розвитку та ефективного механізму її впровадження є гармонізація взаємовідносин на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Для врахування світового досвіду стратегічного планування за спеціальним Меморандумом про взаєморозуміння між Міністерством економіки України, Канадським інститутом урбаністики, Закарпатською та Запорізькою обласними державними адміністраціями, підписаному 25.04.2006 у м. Торонто, ініційований проект “Україна-Канада: регіональне врядування та розвиток”, мета якого – створення демократичного процесу участі громадськості у розробці та реалізації ефективної регіональної політики, що сприятиме сталому регіональному розвитку. Запорізька та Закарпатська області стали пілотними в Україні щодо розробки Стратегічних планів розвитку областей з врахуванням світового досвіду залучення громадськості.

У рамках проекту враховуються положення нової регіональної політики, яка проголошена постановою Кабінету Міністрів України від 21.07.2006 № 1001 “Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року”: підвищення конкурентоспроможності регіонів, відхід від принципів формульного розподілу бюджетних коштів, підтримка регіонів, що виступають в ролі локомотивів розвитку, партнерство центральної і місцевої влади, громадських організацій, концентрація коштів на чітко визначені пріоритети та ін. Механізмом оптимального взаємовигідного партнерства центру та регіону та стимулювання регіонального розвитку визначено укладання відповідної Угоди між Кабінетом Міністрів України та обласними радами на основі розроблених регіональних стратегій розвитку.

Особливістю процесу Стратегічного планування розвитку Запорізької області стало поєднання вітчизняного досвіду владного адміністративного планування численних програм соціально-економічного розвитку і наукового обґрунтування їх провідними науковими і вузівськими колективами з розповсюдженою світовою практикою інтерактивних технологій залучення до розробки стратегій широкого кола громадськості. Тому висхідним принципом планування стала сформульована місія: спрямування об’єднаних зусиль влади, бізнесу та громадськості на збереження

та розвиток потенціалу та традицій Запорізької області задля поліпшення життя мешканців кожної територіальної громади.

Для залучення до процесу стратегічного планування якнайширшого кола громадськості від початку була розроблена та впроваджена спеціальна комунікативна стратегія реалізації проекту. Вона включала три основні напрямки забезпечення ефективної взаємодії із основними зацікавленими сторонами (стейкхолдерами) – владою, бізнесом та громадськістю: організаційний, навчально та науково-методичний, інформаційний. За півторарічний термін розробки Стратегії було проведено майже сто різноманітних інтерактивних заходів, у яких взяло участь близько десяти тисяч небайдужих до майбутнього області людей.

Організаційно процес стратегічного планування забезпечила спеціально створена розпорядженням голови облдержадміністрації від 05.09.2006 № 355 Регіональна робоча група для забезпечення розроблення проекту Стратегії, до складу якої ввійшли представники:

ініціативної робочої групи – громадського об'єднання, яке зніціювало створення розгалуженої організаційної структури для розробки Стратегії, залучало, координувало та спрямовувало зусилля всіх зацікавлених сторін з числа влади, бізнесу та громади;

районних та міських робочих груп із розробки відповідних місцевих стратегій територіального розвитку";

депутатів обласної та місцевих рад, громадських та бізнесових об'єднань;

запорізького офісу проекту “Україна-Канада: Регіональне врядування та розвиток”;

регіональної мережі експертів-науковців, які були залучені до розробки стратегічного плану розвитку Запорізької області.

Методичне забезпечення процесу стратегічного планування здійснювалось у різноманітних формах обміну вітчизняним та міжнародним досвідом:

ряд делегацій із представників Міністерства економіки України, Запорізької облдержадміністрації та Запорізької обласної ради, наукових та громадських організацій ознайомились із багатим досвідом стратегічного планування у регіонах Ватерлоо та Ніагари канадської провінції Онтаріо, у регіонах Литви, Угорської та Чеської Республік та ін.;

більше двох десятків зарубіжних фахівців надали консультації щодо проведення різноманітних тренінгів та “круглих столів” для стимулювання творчої активності учасників стратегічного планування, передали презентаційні та інформаційні матеріали з досвіду світової практики стратегічного планування;

проведено шість навчальних семінарів з технології реалізації основних етапів забезпечення процесу стратегічного планування.

Науково-методичне забезпечення здійснювалось також через проведення чотирьох регіональних та національних форумів, двох науково-практичних конференцій, шести круглих столів, двох репрезентативних досліджень громадської думки, різноманітних фокусованих групових інтерв'ю, шести базових досліджень поточного стану області та пріоритетних напрямів тощо. Для досягнення специфічних цілей використовувались наукові методи системного підходу, статистичного та соціально-психологічного аналізу, спеціалізовані інструменти стратегічного планування (PERT, SMART та SWOT-аналізи, мозковий штурм, метод Дельфі, “дерево цілей”, бізнес-планування, фінансовий аналіз, оцінювання соціального впливу, розробка сценаріїв тощо).

При розробці як Стратегії регіонального розвитку Запорізької області, так і локальних стратегій розвитку територіальних громад районів та міст використовувалось синергетичне поєднання різноманітних методів інтерактивної взаємодії - управлінський, експертний, консультаційний, співучасті та ін., які реалізовувались через п'ятирівневу комунікативну структуру взаємодії влади, бізнесу та громади:

- 1) розповсюдження максимально повної інформації щодо процесу стратегічного планування;
- 2) проведення консультацій зі всіма зацікавленими і суспільно активними учасниками;
- 3) співробітництво при визначенні бачення, місії та спільних цінностей;
- 4) рівноцінні партнерські відносини в процесі розробки плану дій щодо реалізації Стратегії;
- 5) надання необхідних повноважень щодо прийняття та оцінки відповідних рішень, моніторингу ефективності реалізації Стратегії.

Особливо враховувався гендерний аспект – специфічні потреби та інтереси жінок, чоловіків, молоді, людей похилого віку, соціально вразливих верств населення та ін.

Використовувалось також різноманітне інформаційне забезпечення процесу стратегічного планування – прес-конференції, виставки, друкована інформація, газетні статті, виступи на радіо та телебаченні, громадські зустрічі (збори) тощо. Для розповсюдження повноцінної інформації регулярно проводились прес-конференції для журналістів про всі заходи та напрями роботи проекту. У рамках медіа-підтримки процесу стратегічного планування використовувались рекламні ролики та фільми, новинна інформація, інтерв'ю з найбільш активними представниками влади, бізнесу та громади. Використовувались також сучасні форми інтернет-підтримки стратегічного планування через веб-сторінку Запорізької облдержадміністрації, дистанційний супровід (<https://elearn.berdyansk.net/masterclass/course/>) та Інтернет-форум (<http://ukrprostir.net/forum/>). Фактично кожний мешканець області мав можливість безкоштовно зареєструватися та вільно висловлювати свої погляди щодо тих чи інших процесів, що відбуваються в області, а також давати свою оцінку заходам проекту, ділитися враженнями і отримувати додаткову інформацію про процес стратегічного планування в області.

Процес стратегічного планування здійснювався з червня 2006 року по грудень 2007 року за послідовними етапами. Першим кроком стало проведення 22.09.2006 в Запоріжжі семінару „Формування бачення майбутнього розвитку Запорізької області”. Результати семінару обговорювались на чотирьох спеціалізованих “кущових” семінарах, у районних та міських робочих групах зі стратегічного планування, зібрано багато цікавих пропозицій щодо майбутнього територіального розвитку. До процесу планування залучилась молодь, яка в конкурсах малюнків та шкільних творів-есе яскраво-образно відобразила свої сподівання та інтереси. Для узгодження великого розмаїття думок про майбутнє проведено анкетне опитування 1200 активних учасників процесу стратегічного планування.

Другий етап розробки Стратегії, присвячений оцінці поточної ситуації, започаткував семінар "Технології SWOT-аналізу в стратегічному плануванні розвитку Запорізької області", що відбувся 15.11.2006 у м. Запоріжжі. До семінару був підготовлений та опублікований спеціальний Паспорт Запорізької області, до якого увійшла узагальнена інформація щодо основних показників та динаміки територіального розвитку. Учасники семінару провели поглиблений аналіз сучасного стану соціально-економічної ситуації, в якій сьогодні опинився регіон. Це низка нових ознак, що якісно відрізняють її від стану, в якому перебували економіка і населення регіону в командно-

адміністративному минулому. Визначення сильних та слабких сторін, можливостей та загроз чітко окреслив значний рівень техногенного навантаження, складну екологічну та демографічну ситуацію, дисбаланс у прийнятті рішень різними гілками та рівнями влади, накопичення цілого ряду проблем у найважливіших сферах життєзабезпечення населення. Для більш поглибленого аналізу проблем, що потребують нагального розв'язання, розставлення чітких акцентів та визначення стратегічних цілей у лютому 2007 року в Запоріжжі відбулося шість засідань круглого столу за визначеними основними напрямками: “Економіка” (05.02.2007); “Управління та самоврядування” (06.02.2007); “Туризм та культура” (07.02.2007); “Соціальна сфера” (08.02.2007); “Екологія” (09.02.2007); “Захист прав людини та гендерна рівність” (12.02.2007). У засіданнях взяли участь більше 100 представників регіональної та місцевої влади, бізнесу, громадських організацій та наукових закладів. За результатами обговорень були створені спеціалізовані експертні групи за кожним з основних напрямів територіального розвитку.

Третім кроком стало обґрунтування та вибір стратегічних цілей та пріоритетів розвитку Запорізької області. У приміщенні Гуманітарного університету «ЗІДМУ» 02.03.2007 на засіданні круглого столу спеціалізовані експертні групи представили для обговорення розробки сценаріїв можливого майбутнього розвитку області. Для вивчення громадської думки щодо ранжування пріоритетів територіального розвитку проведено друге анкетне опитування 1200 активних представників влади, бізнесу та громади. Аналізу презентацій сценаріїв можливого майбутнього розвитку області та результатів соціологічного опитування був присвячений підсумковий семінар «Визначення пріоритетів майбутнього розвитку Запорізької області», який відбувся 15.03.2007 в приміщенні Запорізької Торговельно-промислової палати. За результатами семінару було обрано три основних пріоритети майбутнього розвитку області – екологія, історико-культурний і курортно-туристичний розвиток, залучення інвестицій та підтримка інновацій, які й були затверджені Регіональною робочою групою зі стратегічного планування.

На четвертому етапі стратегічного планування (червень-жовтень 2007 року) Запорізька обласна рада прийняла відповідне рішення, а головне управління економіки Запорізької облдержадміністрації отримало дозвіл Тендерного комітету України на конкурсний відбір творчого колективу для розробки документа Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року за визначеними на попередніх етапах баченням, місією та пріоритетами територіального розвитку. Основним виконавцем текстової розробки документа Стратегії визначено Гуманітарний університет «ЗІДМУ», який створив спеціальну регіональну мережу експертів-науковців, залучених до розробки стратегічного плану розвитку Запорізької області.

П'ятий етап стратегічного планування розпочався семінаром «Технологія розробки плану дій та заходів щодо впровадження стратегічного плану та моніторингу його виконання», який проходив з 11 по 13 вересня 2007 року на базі пансіонату «Азов». Його учасники - члени Регіональної робочої групи та представники спеціалізованих робочих груп, експерти-науковці на окремих секціях обговорили результати базових досліджень, присвячених поглибленому аналізу пріоритетів та ефективності реалізації регіональних і національних програм за цими пріоритетами. На семінарі була визначена методика розробки операційних планів та підготовлені проекти планів дій за визначеними стратегічними пріоритетами розвитку Запорізької області: екологія, історико-культурний та курортно-туристичний, інвестиційно-інноваційний розвиток. Були також визначені бачення, стратегічні та операційні цілі в рамках кожного пріоритету, заходи, необхідні для реалізації прийнятих стратегічних цілей, зацікавлені та відповідальні сторони, необхідні ресурси та терміни реалізації.

Таким чином, Стратегія регіонального розвитку Запорізької області стала наріжним програмним документом, розробленим спільними зусиллями активних та небайдужих представників

влади, бізнесу, науки та громади. У ньому визначені та обґрунтовані бачення та місія розвитку регіону, спільні цінності взаємодії влади і громади, основні напрямки та пріоритети розвитку, план узгоджених заходів обласної державної адміністрації та обласної ради щодо їх реалізації, показники моніторингу ефективності соціально-економічного розвитку регіону. Основним змістом діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування відповідно до Стратегії у наступному десятиріччі буде зміна всієї системи управлінських, економічних, соціальних та культурних взаємовідносин на користь інтересів мешканців територіальних громад області. Вирішення необхідних завдань буде здійснюватися поетапно.

Очікується, що досягнення стратегічних цілей забезпечить:

підвищення соціальної активності та відповідальності за майбутнє свого регіону мешканців області;

поліпшення умов проживання та гармонійного розвитку людини;

підвищення рівня зайнятості та подолання безробіття;

зростання доходів населення регіону та, як наслідок, підвищення якості життя;

збільшення надходжень до місцевих бюджетів.

Потужний потенціал Запорізької області здатний забезпечити результативність здійснюваних у регіоні трансформаційних перетворень в органічному поєднанні економічних, соціальних та гуманітарних сферах. Господарське піднесення - не самоціль, а засіб розвитку громади, досягнення суспільного блага, якісного підвищення добробуту наших громадян у найширшому розумінні цього слова. Результатом реалізації Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року буде створення ефективної, якісно нової структури економіки, високотехнологічного промислового комплексу, розвинутої соціальної інфраструктури, поліпшення екологічної ситуації та умов життя населення. Сама Стратегія має стати спільною волею і спільною долею наших земляків, дієвим мобілізуючим фактором втілення творчої насаги. Її результати дають можливість пишатися своїм сьогоденням і вірити в гідне майбутнє.

I. ПОТЕНЦІАЛ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ

Запорізька область посідає особливе місце в історії становлення незалежної України, входить до числа регіонів - "локомотивів" економічного розвитку держави та прагне більш активно задіяти наявні можливості задля поліпшення добробуту кожного мешканця.

Запорізька область розташована у південно-східній частині України на півдні Східноєвропейської рівнини на чорноземах степової зони, межує з Херсонською, Дніпропетровською та Донецькою областями. Південні кордони області омиваються водами Азовського моря, берегова лінія якого в межах області перевищує 300 км.

Територія області займає 27,2 тис. км², що становить 4,5% території України. Клімат - помірно-континентальний, характеризується чітко визначеною посушливістю. Умовно область поділяється на три природно-сільськогосподарські зони: зону степу (50,8%), степну посушливу (34,8%) та сухо степну (14,4 %) зони.

Такі природнокліматичні умови дозволяють вирощувати в області майже всі сільськогосподарські культури, отримуючи високі врожаї, а також максимально сприяють розвитку курортно-туристичної діяльності.

Для області є характерним рівнинний ландшафт. Серед ґрунтів переважають чорноземи. За різноманітністю та багатством мінерально-сировинних ресурсів область посідає одне з провідних місць в Україні. Частка регіону в сумарних запасах мінеральної сировини в Україні складає: пегматит - 88,06%, марганцева руда - 69,1%, апатит - 63,42%, вторинні каоліни - 22,9%, залізна руда - 10%, вогнетривкі глини - 8,6%.

Територія Запорізької області поділена на два водозабірних басейни: басейн ріки Дніпро і басейн Азовського моря.

Басейн р. Дніпра (третьої за розміром ріки в Європі) охоплює північно-західну частину області та складається з Каховського й Дніпровського водосховищ, трьох середніх річок (річки Молочна, Конка, Гайчур) і 118 малих річок з 28 водосховищами та 849 ставками.

Басейн Азовського моря омиває південно-західну частину Приазовського взгір'я і східну частину Причорноморської низини; практично всі відтоки басейну відносяться до малих. Найбільші серед них - річки Молочна, Берда, Збиточна та Великий Утлюк.

Північна частина Азовського моря розглядається як ціннісна рибогосподарська та рекреаційна зона області. Узбережжя багате на мінеральні лікувальні ресурси: лікувальні грязі (озера "Велике" та "Кирилівське"), мінеральні води ("Бердянські" та "Кирилівські").

Водні ресурси р. Дніпро є основним джерелом водопостачання на промислові об'єкти області, враховуючи такі енергетичні гіганти як Запорізька атомна електростанція й Запорізька теплова електростанція, забезпечення питною водою близько 50% населення області - у перспективі - до 90%, зрошування земель та задоволення інших потреб. Крім того, р. Дніпро є джерелом електроенергії, працює Дніпровська гідроелектростанція, використовується як транспортна артерія й цінний курортно-рекреаційний ресурс.

Населення області складає 1853,2 тис. осіб, що становить 4% населення України. Рівень урбанізації в області перевищує середній в Україні і становить 76,2%. Більше 43% населення області мешкає в м. Запоріжжі, яке є значним промисловим центром і відіграє особливо важливу роль у соціально-економічному розвитку як області, так і держави в цілому. Етнічний склад населення області: українці – більше 70% загальної чисельності населення області, росіяни – близько 28%, болгари, білоруси та інші, всього понад 130 національностей. Гендерний склад населення – 45,6% чоловіків та 54,4% жінок.

При цьому область забезпечує 7,3% обсягу промислового виробництва країни та 4% обсягу сільськогосподарського виробництва.

Людина – це найголовніше багатство регіону, основний потенціал його розвитку. Причому до цього потенціалу відносяться як сьогоденні жителі області, так і ті, хто мешкав на її території та своєю діяльністю створив підґрунтя поточних та передумови для майбутніх досягнень прийдешніх поколінь.

Знання своєї історії – це невичерпний ресурс при розбудові сьогодення.

Історія області сягає коріннями в багату історію запорізького козацтва. Історичні та археологічні дослідження підтверджують, що наприкінці XV – початку XVI століть господарями

земель за дніпровськими порогами стали запорізькі козаки. Непроступний острів Хортиця перетворився на один із центрів формування козацького війська, яке стало грізною силою у боротьбі українського народу за свою незалежність.

Саме нашому регіону судилося стати колыскою української демократії, тому що запорізькі козаки першими створили на території України політичне формування з усіма атрибутами республіки. У процесах державотворення в козацькій Україні Запорозька Січ посідала вагомe місце: тривалий час вона була військово-політичним центром українського козацтва, головним осередком народної опозиції, національно-визвольної боротьби українців проти іноземного панування. Це значно збільшує потенціал регіону при формуванні соціальної активності громади, її спроможності до самоврядування.

З метою вивчення козацької спадщини, відтворення її традицій створено обласні загальноосвітні заклади – Запорізький Січовий колегіум, військово-патріотичний лицей „Захисник”, а також Інститут козацтва на базі Запорізького державного університету. Починаючи з 2000 року, в загальноосвітніх навчальних закладах області запроваджено проведення уроку “Історія Запорізького краю” за підручниками, розробленими викладачами Запорізького державного університету.

Якість людського потенціалу визначається тим, наскільки забезпечуються умови для гармонійного розвитку особистості. Свій вклад в цей розвиток вносять освіта, культура і мистецтво, фізкультурно-оздоровчі установи, громадський уклад оточуючого середовища.

В області в галузі освіти працюють 668 загальноосвітні заклади (ЗНЗ) та 37 вищих навчальних закладів (ВНЗ), з яких 12 закладів мають III–IV рівень акредитації.

Останніми роками відбувається стабільне зменшення кількості учнів ЗНЗ, що пояснюється негативною демографічною ситуацією (у 2006/07 навчальному році кількість учнів складала 68,3% від кількості їх у 1990/91 році). Разом з тим кількість студентів щороку зростає завдяки збільшенню кількості ВНЗ, розширенню номенклатури спеціальностей і форм навчання, а також прагненню населення здобути якісну освіту (у 2006/07 році в 2,5 рази проти 1990/91 року). Основними проблемами розвитку освіти, зокрема вищої, можна вважати недоступність комерційних форм освіти для більшості населення, незбалансованість структури попиту на фахівців з боку економіки регіону і структурою спеціальностей, що забезпечують ВНЗ, відсутність єдиної системи безперервної освіти, збільшення кількості дітей та підлітків, що не відвідують заняття в школі.

Реалії сьогодення визначають **культуру** як один із пріоритетних напрямів розвитку суспільства. Мережу закладів культури в області представляють 513 масових бібліотек з книжковим фондом понад 10 млн. примірників, 412 закладів культури клубного типу, 5 театрів, Запорізький державний цирк, обласна філармонія, 22 музеї, у т. ч. 3 заповідники, 69 дитячих шкіл естетичного виховання.

Запорізький край виключно багатий на пам'ятки історії та культури. В області нараховується 8 тис. пам'яток, у тому числі понад 6,2 тис. пам'яток археології (край славиться своїми курганами, могильниками).

Візитними картками області є легендарна Хортиця, уславлений Дніпрогес, всесвітньо відомі пам'ятки археології: Кам'яна Могила (біля Мелітополя) - XIV ст. до н.е., Кам'яне городище (Кам'янка Дніпровська) - IV ст. до н.е. Мамай-гора, курган Солоха; пам'ятки архітектури: Святотроїцька церква (м. Приморськ) - початок XIX століття, церкви в селах Девненському, Верхньому Токмаку, Кінських Роздорах, садиба Попова (м. Василівка), старовинні будівлі Старого Олександрівська (м. Запоріжжя), Мелітополя, Бердянська, Молочанська та ін.

За кількістю пам'яток археології, історії, монументального мистецтва Запорізька область посідає 4 місце в Україні (після Криму, Львівської та Харківської областей), за кількістю пам'яток археології - 2 (після Криму). Все це є важливим фактором формування національної свідомості громадян, значним історико-культурним потенціалом регіону.

З метою **розвитку фізичної культури** населення в області функціонує 67 ДЮСШ, в т.ч. 15 спеціалізованих, школа вищої спортивної майстерності, обласний інтернат спортивного профілю, центр олімпійської підготовки з 13 видів спорту, обласний центр інвалідного спорту, обласний центр фізичного здоров'я населення та обласний лікарсько-фізкультурний диспансер. Всього фізкультурно-оздоровчими і спортивними заняттями охоплено майже 200 тис. жителів області (у т.ч. 55 тис. займаються у спортивних секціях і відділеннях дитячо-юнацьких спортивних шкіл).

Громадська свідомість населення області формується під впливом **громадських організацій** та осередків політичних партій, кількість яких щорічно збільшується. На початок 2007 року в області

було легалізовано 8485 об'єднань громадян, з них осередки міжнародних та всеукраїнських об'єднань складають 80,8%, 72,27% - політичні партії. Серед 1627 регіональних громадських організацій 174 молодіжних, 37 жіночих та 112 об'єднань ветеранів та інвалідів. Це яскраве свідчення активізації процесу демократизації суспільства.

Взаємовідносини між облдержадміністрацією та представниками обласних осередків політичних партій, громадських організацій різного спрямування можна вважати толерантними і виваженими.

Стабільність міжнаціональних відносин, відсутність гострих конфліктів і протистоянь в області – це закономірний наслідок і незаперечний доказ виваженості та ефективності державної й регіональної політики в міжнаціональній сфері. Потреби освіти національних меншин рідною мовою задовольняють 193 школи з російською мовою навчання, Приморський українсько-болгарський лицей, школи “Алеф” та “Хабат Любавич” для дітей єврейської національності в Запоріжжі, у ЗНЗ вивчаються болгарська, грецька, чеська та ін. мови. Для задоволення етнокультурних потреб найбільш чисельних націй і народностей створено 60 національно-культурних товариств.

Досягнутий результат взаємодії у міжетнічних стосунках міг би бути більш результативним при наявності гарантованого державою фінансування. Кошти обласного бюджету, що виділяються на розвиток культур національних меншин у незначній мірі покривають потреби товариств краю. Залучення коштів різних джерел фінансування сприятиме відтворенню та збереженню культурних надбань національних меншин регіону, а також підтримки української діаспори за кордоном.

Складною є ситуація із забезпеченням **правопорядку та громадської безпеки** в області. Загальна кількість злочинів по області, зареєстрованих по усіх лініях протягом 1993 – 2003 років зростала, рівень злочинності на 10 тис. населення по області в 2003 році склав 168,4 (в Україні - 113), в останні роки ситуація почала поліпшуватись, так в 2005 році цей показник був на рівні 149,4, а в 2006 році – 136, але у порівнянні з показником по Україні – 89,4 видно, що співвідношення в 1,5 раза регіону до України зберігається. Запорізька область стабільно посідає перше місце серед всіх регіонів за рівнем злочинності і це є **значною проблемою** розвитку регіону.

З проблемою забезпечення правопорядку безпосередньо пов'язана проблема **дитячої**

бездоглядності та безпритульності. З 370 тис. неповнолітніх, які проживають в області, близько 20% проживають в складних і надзвичайних умовах. Для розв'язання проблем неблагополучних родин прийняті Обласна програма попередження насильства в сім'ї на 2007-2010 роки (рішення обласної ради від 30.11.2006 № 13), Обласна Програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006-2010 роки (рішення обласної ради від 28.07.2006 № 4).

З метою надання соціального захисту дітям, які опинилися в надзвичайно важких життєвих обставинах, їх тимчасового влаштування, визначення статусу та подальшого місця проживання створено 7 притулків для неповнолітніх, в яких протягом 2006 року отримали допомогу 1624 підлітки.

Соціальна сфера забезпечує умови та якість життя населення, включаючи до себе медичне обслуговування, соціальний захист, забезпечення житлом, комунальне обслуговування, стан довілля та курортно-рекреаційне обслуговування.

На сьогодні в області функціонують 54 обласних лікувально-профілактичних закладів, 16 міських лікарень, 4 дитячі міські лікарні, «ТМО» Бердянська міська дитяча лікарня та пологовий будинок, 6 пологових будинків, 9 міських поліклінічних закладів для дорослих та 2 дитячих, 10 стоматологічних поліклінік, 20 ЦРЛ, 3 номерні районні лікарні, 23 сільські дільничі лікарні, 116 сільських лікарських амбулаторій, 404 ФАПів та ФП. Підготовку медичних кадрів здійснюють 4 медичні коледжі, медичний університет та академія післядипломної освіти.

Аналіз стану здоров'я населення області та діяльності закладів охорони здоров'я свідчать про незадовільну медико-демографічну ситуацію, низьку народжуваність (у 2006 році народжуваність склала 9,3 на 1000 наявного населення, що складає 75% від рівня 1990 року), зростання смертності

(смертність зросла на 38,7% у порівнянні з 1990 роком та склала 16,5 на 1000 наявного населення), від'ємний природний приріст населення (у 2006 році - 7,2 на 1000 наявного населення), зростання поширеності хвороб.

Порівняно з 1995 роком майже у 2 рази збільшилась захворюваність населення на активний туберкульоз і за підсумками 2006 року становила на 100 тис. населення 89,8 (у 1995 – 45,9). Показники захворюваності населення області на активний туберкульоз на 100 тис. населення стабільно перевищують середні в Україні.

У 2006 році кількість ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД у розрахунку на 100 тис. населення відповідно становила 23,38 і 4,89 (у порівнянні з 2000 роком - 7,15 та 0,89). Захворюваність населення на злоякісні новоутворення збільшилась з 310,6 на 100 тис. населення у 1990 році до 369,1 на 100 тис. населення у 2006 році (на 19,4%).

На протязі багатьох років залишається гострим питання щодо високого рівня показника малюкової смертності. З 2007 року Запорізька область розпочала впровадження проекту USIAD «Здоров'я Матері та Дитини», метою якого є покращання здоров'я матерів та дітей, зниження рівня малюкової смертності.

Заклади охорони здоров'я області працюють над реалізацією 10-ти обласних програм за основними проблемними напрямками.

Причинами проблемного медико-демографічного стану можна вважати як незадовільну екологічну ситуацію в регіоні, так і довготривалі наслідки соціальної і економічної кризи.

В області проводиться значна робота щодо забезпечення соціального захисту ветеранів війни та праці, малозабезпечених громадян та сімей з дітьми.

У 2005 році у порівнянні з 2004 скоротилась частка населення з середньо-душовими сукупними витратами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму з 65,3% до 56,1%, але вона ще залишається занадто великою. Співвідношення сукупних витрат 10% найбільш та 10% найменш забезпеченого населення (децильний коефіцієнт фондів) складає 7,3 рази, що свідчить про значну диференціацію в матеріальній забезпеченості населення.

Третину населення регіону складають люди пенсійного віку. За станом на 01.01.2007 кількість пенсіонерів у регіоні в розрахунку на 1000 населення становила 304 особи проти 247 осіб на 01.01.91.

На 01.01.2007 в області налічувалось 87180 інвалідів, або 4,7% населення, кількість місць у 11 будинках-інтернатах для інвалідів складає 2568.

У 2006 році в області було надано натуральну та грошову допомогу 27972 непрацездатним громадянам з мінімальними доходами та 37327 громадянам з малозабезпечених верств населення (допомогу отримало 3,5% населення).

В області реалізуються соціальні програми:

Програма зайнятості населення Запорізької області на 2006-2007 роки (рішення обласної ради від 23.12.2005 № 2);

Обласна програма “Швидка соціальна допомога” (рішення обласної ради від 15.04.2005 № 3);

Обласна програма соціальної підтримки ветеранів війни, праці, інвалідів та інших малозабезпечених громадян, які потребують допомоги, на 2007-2010 роки “Назустріч людям” (рішення обласної ради від 30.11.2006 № 9);

Обласна програма соціальної адаптації бездомних громадян та осіб, звільнених з місць позбавлення волі на 2006-2009 роки (рішення обласної ради від 30.11.2006 № 10);

Житлова сфера є важливою складовою якості життя населення.

Житловий фонд області характеризується загальною площею 40,23 млн.м². Середня забезпеченість житлом одного мешканця області складає 21,5 м². Суттєво відрізняється забезпеченість житлом сільських та міських мешканців – відповідно 25 м² та 20,4 м².

Щороку скорочуються обсяги будівництва житла. Так, протягом 1991-2006 років загальна площа введеного в експлуатацію житла скоротилась у 5,6 рази, що суттєво загострює проблему забезпечення населення житлом.

На початок 2007 року на квартирному обліку перебувало майже 58,3 тис. сімей. У 2006 році одержали житло лише 556 сімей, що складає 18,6% від 1995 року.

Такий стан зумовлюється відсутністю асигнування в житлове будівництво області з Державного бюджету та його обмеженістю з місцевих бюджетів; скороченням інвестицій в житлове

будівництво підприємствами і організаціями; збільшенням вартості спорудження житла через зростання вартості будівельних матеріалів; низьким рівнем доходів населення.

З метою покращання справ у житловому будівництві втілюються в життя відповідні заходи щодо поширення досвіду іпотечного кредитування як реального механізму залучення інвестицій для забезпечення житлом населення.

Створенню умов для забезпечення населення житлом сприяє реалізація цільових програм житлового будівництва: Державної програми забезпечення молоді житлом на 2002-2012 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 29.07.2002 № 1089), Обласної програми “Молодій запорізькій родині - доступне житло” (рішення обласної ради від 31.01.2003 № 5), та Програми забезпечення житлом військовослужбовців, звільнених у запас або відставку (постанова Кабінету Міністрів України від 29.01.99 № 114), Обласної цільової програми “Сільське подвір’я” (рішення обласної ради від 27.11.98 № 7).

Житловий фонд, який знаходиться на обслуговуванні житлово-комунальних підприємств області складає 7499 будинків загальною площею 17,2 млн. кв. м, з яких 5-ти і більш поверхові – 2947 будинків, що становить 40%. До категорії ветхих віднесено 484 житлових будинків загальною площею 97,7 тис. м², аварійних - 67 будинків загальною площею 38,6 тис.м².

Протягом 1993-2006 років у власність громадян перейшло 281,4 тис. квартир та одноквартирних будинків, що становить 86,9% їх наявності у державному житловому фонді на початок приватизації. Загальна площа приватизованого за цей період житла складає 14,5 млн.кв.м.

У сфері обслуговування та утримання житлового фонду надають послуги 43 підприємства з них 3 – приватні, 3 – орендні.

На 01.01.2007 в жиллому фонді області зареєстровано 5114 ліфтів, з яких 4582 – диспетчеризовані (90%). Відпрацювали більш 25 років та потребують заміни або модернізації 1809 ліфтів (35%).

На 01.10.2007 в області функціонує 200 об’єднань співвласників, які об’єднують 246 житлових будинків (або 3,3%). За 2006 рік в області зареєстровано 36 таких об’єднань, за 9 місяців 2007 року – 29.

Підприємства, що мають житловий фонд, а також органи місцевого самоврядування продовжують виконувати функції з утримання житла, у тому числі приватизованого, що є значним гальмом на шляху створення дійсно ринкових відносин в обслуговуванні житла та наданні комунальних послуг.

В області прийнята та виконується Програма реформування та розвитку житлово-комунального господарства на 2006-2010 роки (рішення обласної ради від 18.01.2006 № 10).

На початок 2007 року природним газом користуються – 14 міст, 10 селищ міського типу, 195 сільські населені пункти.

Високим рівнем газифікації характеризуються такі райони: Запорізький, Вільнянський, Бердянський, Кам’янсько-Дніпровський, Мелітопольський, Токмацький, Новомиколаївський.

У решті районів побудовані магістральні газопроводи та газопроводи-відводи до райцентрів, міст районного значення та окремих сільських населених пунктів, але потребує розвитку газифікація об’єктів соціальної сфери, переведення на газ котелень, газифікація житлових будинків.

Разом з тим в регіоні ще не газифіковано шість районів: Веселівський, Великобілозерський, Куйбишевський, Приазовський, Розівський, Чернігівський.

Централізованим питним водопостачанням в області забезпечено 14 міст, 18 із 23 селищ міського типу, а також 430 із 918 сільських населених пунктів. Обсяги водопостачання склали 481 тис. м³/добу при потребі 650 тис. м³/добу.

Найгострішою соціальною проблемою області залишається проблема водопостачання сільських населених пунктів. Привізною водою користуються 220 сільських населених пунктів Орхівського, Гуляйпільського, Пологівського, Приморського, Бердянського, Чернігівського, Приазовського, Якимівського районів.

Не якісною питною водою користуються 448 населених пунктів області.

В аварійному стані перебуває 31 % протяжності водопроводів, 29 % вуличних водопровідних мереж та 42 % внутрішньо-квартирних і внутрішньо-дворових мереж. У місті Запоріжжі, яке має найбільшу протяжність цих споруд – складає відповідно 58 %, 44 % та 96 %. Аварійність на водопровідних мережах зростає щорічно приблизно на 10 %, а втрати води при цьому за рік становлять близько 35%.

В області на обліку 60 каналізацій і 20 окремих каналізаційних мереж. Мають каналізацію та окремі каналізаційні мережі 14 міст, 12 селищ міського типу та 11 сільських населених пунктів (3 % загальної кількості).

Пропускна спроможність каналізації комунальної власності становить 686 тис. м³/добу. Діючі потужності очисних споруд каналізації складають 537,7 тис. м³/добу при потребі 892,9 тис. м³/добу. На цей час в експлуатації знаходяться 20 каналізаційних очисних споруд, з них 8 очисних споруд знаходяться в стадії реконструкції. Щороку через очисні споруди каналізації у середньому по області пропускається до 65 % відведених стоків. Технічний стан очисних споруд каналізації незадовільний (знос – 70 %) і щорічно погіршується. Технології очистки стоків застаріли. Відсутні каналізаційні очисні споруди в сел. Приазовське, сел. Кирилівка, які є санаторно-курортними та оздоровчими зонами Республіканського значення на узбережжі Азовського моря. Особливе занепокоєння викликає відсутність очисних споруд каналізації у виправних закладах області.

Для розв'язання проблем газопостачання, водопостачання та каналізації в області прийнято спеціальні програми:

Програма газопостачання Запорізької області на 2007-2014 роки (затверджена рішенням обласної ради від 30.03.2007 № 9),

Програма “Питна вода Запорізької області” на 2007 – 2020 роки (затверджена рішенням обласної ради від 30.03.2007 № 8).

Екологічна ситуація в області в цілому характеризується як кризова, що обумовлено великою концентрацією потенційно-небезпечних підприємств у місті (Область входить у п'ятірку областей України, на території яких розташована найбільша кількість небезпечних виробництв), перевагою ресурсно- і енергомістких виробництв; значним рівнем зносу основних фондів; неконтрольованим накопиченням відходів, які самі по собі можуть створити небезпечні екологічні проблеми, не виключаючи і надзвичайних; низькою ефективністю очисних споруд; дефіцитом власних коштів підприємств і коштів екологічних фондів.

Найбільш екологічно небезпечними районами в області є: м. Запоріжжя та м. Енергодар. Кількість забруднюючих речовин, які викидаються щорічно в атмосферу підприємствами міста Запоріжжя складає понад 50% всіх викидів по області, м. Енергодар – майже 40%.

На сьогодні в Запорізькій області, як і в цілому в Україні, особливо гостро постає проблема поводження з твердими побутовими відходами. На 54 взятих на облік сміттєзвалищах, полігонах, шламонакопичувачах, відвальних господарствах регіону, які займають площу 1061,5 га, розміщено близько 146,6 млн. т твердих побутових та промислових відходів. На промислових, сільськогосподарських та інших підприємствах щороку утворюється більше 5,5 млн. тонн відходів.

У містах і селищах міського типу щороку нагромаджується близько 2 млн. м³ сміття, яке розміщується в місцях видалення відходів. Особливо гостро постає проблема поводження з твердими побутовими відходами.

В області практично відсутні полігони, які б відповідали сучасним санітарним та природоохоронним вимогам. Відсутня інфраструктура по збору, сортуванню та використанню відходів як вторинної сировини.

Протягом останніх років погіршення стану водних ресурсів області не відбувалося, але загострилась проблема підтоплення територій, що загрожує безпеці проживання населення та негативно впливає на ведення сільського господарства. Періодичне підтоплення в області трапляється в понад 100 населених пунктів, страждає близько 70 тис. га сільськогосподарських угідь.

Великої шкоди завдає берегова абразія, яка приводить до втрати цінних прибережних земель. Береговій абразії найбільш піддаються узбережжя Азовського моря та береги р. Дніпро.

Існуючий рівень забруднення довкілля області не відповідає сучасним вимогам до середовища проживання людини.

Така екологічна ситуація вимагала та продовжує вимагати нових підходів до її поліпшення шляхом наближення економіки та екології до вимог єдиної економічної системи, переходу до системного методу вивчення екологічних проблем, раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища на підставі аналізу сукупності економічних, науково-технічних і соціальних питань.

Курортно-рекреаційна сфера діяльності набуває дедалі більшого значення для соціального розвитку Запорізької області.

На території області знаходиться 194 санаторно-курортних закладів і закладів відпочинку).

Унікальними є можливості використання мінеральних вод і лікувальних грязей, що видобуваються на території області.

Збільшується питома вага оздоровчих закладів, які знаходяться у приватній власності, що позитивно впливає на поліпшення якості послуг, але призводить до подорожчання вартості відпочинку. У результаті зменшується кількість осіб, у яких є матеріальна можливість відпочити та покращити стан здоров'я в санаторно-курортних закладах та базах відпочинку. Так, за оздоровчий сезон 2005/2006 року в санаторно-курортних (оздоровчих) закладах області було оздоровлено 219,6 тис. осіб, або в 1,8 раза менше порівняно з 1990 роком.

Таким чином, відсутність цілісної системи державного управління курортно-рекреаційними закладами, недостатність методичної, організаційної, інформаційної та матеріальної підтримки суб'єктів підприємництва цієї галузі з боку владних структур, повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази галузі, незбалансованість соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів, недосконалість та невідповідність курортної інфраструктури міжнародним стандартам гальмує розвиток цієї сфери діяльності.

ФАКТОРИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

В області з 1999 року відмічається стабільне зростання валової доданої вартості (ВДВ), яка є своєрідним індикатором структурних зрушень в економіці області. У 2005 році ВДВ складала 17112 млн. грн., або 9155 грн. на душу населення. Тенденція зростання реального обсягу ВДВ зумовлена передусім поживавленням як внутрішнього, так і зовнішнього сукупного попиту, покращанням фінансового стану підприємств і зростанням реальних грошових доходів населення.

У структурі ВДВ області за 2005 рік питома вага промисловості складає 39,9%, виробництво та розподілення електроенергії, газу та води - 8%, будівництво – 2,8%, сільського господарства – 8,8%. Порівняно низьким залишається внесок сфери послуг у формування ВДВ. Частка видів економічної діяльності, що формують сферу послуг, склала 40,4 %.

Область виробляє 4,3% ВДВ України (2005 рік) займає 6 місце серед областей України, а в розрахунку на душу населення – 5 місце.

У 2007 році (січень-липень) значно зросли прибутки прибуткових підприємств (на 57,2%) та зменшилися збитки збиткових (на 1,4%), рівень рентабельності операційної діяльності підприємств – 8,6% - четверте місце по Україні після Києва, Дніпропетровської та Миколаївської областей.

Запорізька область - регіон, який щедро наділений розмаїттям геологічних споруд та потужними мінеральними ресурсами. На території області налічується 20 видів корисних копалин, розвідано 131 родовище (експлуатується лише 36), 114 родовищ враховано Державним балансом України. Найважливіше значення мають родовища залізних руд Білозерської магнітної аномалії, марганцевих руд Великотокмацького родовища, глин для вогнетривів і будівельних матеріалів.

Частка регіону в сумарних запасах мінеральної сировини в Україні складає: пегматит – 88,06%, апатит – 63,42%, марганцева руда – 69,1%, вторинні каоліни – 22,9%, вогнетривкі глини – 8,6%.

Принципове значення для області має питання відновлення розробки родовища марганцевих руд у селищі Степногірськ. Внаслідок закриття у 1995 році Таврійського гірничо-збагачувального комбінату смт Степногірськ перетворився на депресивну територію. Щорічно виділяються значні бюджетні кошти, а соціальні проблеми так і залишаються нерозв'язаними. Найбільш реальний варіант розв'язання проблем степногірців – відновлення роботи комбінату.

Сьогодні Запорізька область – регіон із значним виробничим потенціалом, один із базових регіонів у промисловому комплексі України.

Основа промисловості регіону складають металургійний, машинобудівний та енергетичний комплекси, де виробляється 17,6% сталі та готового прокату, майже весь обсяг первинного алюмінію та титанової губки, 50,9% легкових автомобілів, 26,5% всієї електроенергії в Україні.

За підсумками 2006 року область посідає 5 місце серед регіонів України за обсягом реалізованої промислової продукції, зберігаються високі темпи зростання обсягів – 110% до рівня 2005 року.

Найбільш вагомою галуззю в промисловості області залишається металургійний комплекс.

Якщо в 1990 році показник питомої ваги галузі у загальному обсязі промислового виробництва регіону складав 26,8%, то за підсумками 2006 року частка металургійного виробництва у реалізації промислової продукції по області складає вже 37,9%. У порівнянні з 1990 роком питома вага металургійної галузі в загальному обсязі виробництва зросла на 11,1 %.

Переважна частка продукції металургійного комплексу виробляється для поставки на експорт (62,2%). Така спрямованість розвитку металургійної галузі викликає занепокоєння щодо залежності її від світової економічної структури і практично виключає можливість стійкого зростання.

Величезне значення для загальних економічних показників і подальшого розвитку області має машинобудування.

Це найбільш чисельна галузь промисловості в регіоні, яка відображає зміни, що відбуваються за роки незалежності в процесі реформування. Негативні явища в економіці нашої країни мали вагомий вплив на роботу підприємств машинобудування.

З точністю до навпаки (порівняно з металургією) змінилася питома вага обсягів виробництва машинобудування в загальнообласному обсязі виробництва.

Якщо в 1990 році вона складала 40,6%, то за підсумками 2006 року - лише 22,5%, тобто зменшилась майже вдвічі. Водночас варто відзначити, що протягом останніх років цей показник незмінно зростає.

Запорізька область має унікальний енергетичний комплекс, що складається з Дніпровської гідроелектростанції, Запорізької атомної та теплової електростанцій.

Динаміка обсягів виробництва електроенергії генеруючими потужностями Запорізького краю свідчить про стабільну тенденцію до зростання та виходу на рівень 1990 року - 53,1 млрд. кВт. на рік (51,3 млрд. кВт. у 2006 році). На Запорізькій АЕС збудовано у 2001 році сухе сховище відпрацьованого ядерного палива СВЯП, яке розв'язало проблему його збереження на 50 років. До цього часу відпрацьоване ядерне паливо вивозилося у Російську Федерацію, на що витрачалися значні обсяги коштів.

Особливої уваги потребують соціально важливі галузі, які працюють переважно на внутрішньому ринку та забезпечують населення продуктами харчування і товарами народного споживання.

Харчова промисловість одна з перших серед інших галузей економіки змогла подолати наслідки кризи 90-х років і досягти позитивної динаміки розвитку. Сьогодні в галузі працює понад 240 підприємств різної потужності, призначення і форм власності. Вже сім років галузь забезпечує збільшення обсягів виробництва, в 2006 році індекс обсягу продукції харчової промисловості склав 119,4%, частка в загальному обсязі випуску промислової продукції – 8,6%.

Основним фактором позитивної динаміки розвитку підприємств стали своєчасні та цілеспрямовані зусилля з технічного переоснащення, запровадження сучасних технологій, вдосконалення маркетингової діяльності.

Підприємства легкої промисловості одні з перших вступили на шлях реформування та приватизації, але зміна форми власності у 90-х роках не принесла миттєвих результатів у їх господарській діяльності.

Обвальний спад виробництва в галузі припадає на 1993-1996 роки. У 1997-1999 роках щорічне зниження обсягів виробництва уповільнилось і в середньому склало 5,0%. Суттєво

скоротилась питома вага галузі в загальнопромисловому випуску продукції: в 1990 році становила 3,7%, протягом 1997-2003 років – 0,3%, у 2006 році – 0,38%.

Основними причинами критичного стану галузі стали відсутність обігових коштів, низька купівельна спроможність населення та неконтрольований ввіз імпортованих товарів при розвалі оптової ланки торгівлі.

З метою зупинення негативних тенденцій розвитку на державному рівні вжито ряд заходів щодо підтримки вітчизняного товаровиробника. Як результат, шість років (2000 – 2005 рр.) відбувалось нарощування обсягів виробництва галузі, але в 2006 році індекс обсягу продукції легкої промисловості склав лише 97,5%.

Промисловість регіону за видами економічної діяльності дуже різноманітна і використовує технологічні процеси різних ступенів складності. Високий рівень енерго- та капіталоємності виробництва, деформованість структури у бік сировинних галузей за роки реформ значною мірою посилюються.

Ринкова економіка не має проблеми дефіциту товарів і послуг, але передбачає конкуренцію їх якості. Конкуренція виробників вимагає все нових рішень та науково-технічних досліджень, які підвищували б ефективність виробництва за рахунок використання наукового потенціалу.

В сучасних умовах конкурентоспроможний продукт може бути виготовлений лише за допомогою наукомістких і передових технологій, розробка яких є головною метою діяльності наукових і науково-дослідних організацій.

У галузі металургії з підприємствами найбільш активно співпрацюють Державний науково-дослідний та проектний інститут титану, Український державний науково-дослідний інститут спеціальних сталей, сплавів та феросплавів.

Підприємства машинобудування впроваджують науково-технологічні розробки ЗМКБ “Прогрес”, ВАТ “Український науково-дослідний проектно-конструкторський та технологічний інститут трансформаторобудування”, ВАТ “НДІ “Перетворювач”.

Незважаючи на скорочення фінансування у сфері науки, в області функціонує мережа наукових організацій з певним науковим потенціалом.

У 2006 році загальна кількість працівників, що виконували наукові та науково-технічні роботи дорівнювала 8049 осіб, у т.ч. 6542 працювали за основним місцем роботи. Порівняно з 1990 роком загальна кількість працівників скоротилася у 2,42 раза (у цілому по Україні – в 3,12 раза). Серед загальної кількості виконавців у 2004 році наукові та науково-технічні роботи виконували 110 докторів та 732 кандидати наук. При цьому порівняно з 1990 роком кількість докторів наук зросла приблизно в 1,4 рази, а кількість кандидатів наук – зменшилася в 1,2 раза. Слід також зазначити, що 89 % докторів і 84 % кандидатів наук виконували наукові та науково-технічні роботи як сумісники.

У 2006 році загальна кількість докторів наук в регіоні дорівнювала 286 осіб (152 % до 2000 р.), кандидатів наук – 2056 (126 %), професорів – 162 (132 %), доцентів – 1080 (124 %), старших наукових співробітників – 103 (75 %). При цьому слід зазначити, що серед професорів порівняно з 2000 р. істотно, з 26,6 до 46,2 %, зросла частка працівників пенсійного віку. Для кандидатів наук цей показник істотно не змінився і дорівнював у 2006 році 24,9 %.

Загальний обсяг наукових та науково-технічних робіт, виконаних власними силами підприємств і організацій у 2006 році, дорівнював 292,5 млн. грн. (5,5 % від загальноукраїнського показника, 1,4 % валового регіонального продукту), у т.ч.: фундаментальних досліджень – 5,7 млн. грн. (0,5 %); прикладних досліджень – 11,9 млн. грн. (1,4 %); науково-технічних розробок – 264,8 млн. грн. (9,6 %); науково-технічних послуг – 10,1 млн. грн. (1,6 %). У цілому по Україні частка наукових та науково-дослідних робіт ВВП у 2006 році дорівнювала 1,0 %.

Загальний обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт у 2006 році дорівнював 257,1 млн. грн., у т.ч. за рахунок: держбюджету – 13,2 млн. грн. (5,1 %); власних коштів – 14,9 млн. грн. (5,8 %); вітчизняних замовників – 91,6 млн. грн. (35,6 %); іноземних джерел – 137,3 млн. грн. (53,4 %). Тобто понад половину усього фінансування здійснено за рахунок іноземних замовників.

Кількість промислових підприємств, що впроваджували інновації у 2006 році дорівнювала 29. Протягом останніх років цей показник коливався в межах від 22 у 2005 році до 39 у 2000 році, тобто переважна більшість підприємств регіону не впроваджує інновацій. Загальний обсяг інноваційних витрат у промисловості в 2006 році дорівнював 91,5 млн. грн., у т.ч. за напрямом "дослідження і розробки" – 27,9 млн. грн. Фінансування інноваційної діяльності підприємств здійснюється переважно за рахунок власних коштів: у 2006 році – 98,7 % з 91,5 млн. грн.

На 01.01.2007 у Запорізькому регіоні діють 40 науково-технічних товариств та творчих об'єднань зі статусом легалізованих об'єднань громадян, у т.ч. 17 осередків міжнародних та всеукраїнських об'єднань.

Інвестиції в основний капітал в галузі досліджень і розробок у 2006 році дорівнювали 8,893 млн. грн., що складало 0,23% від загального обсягу інвестицій.

Загальний обсяг реалізованих послуг у сфері досліджень і розробок протягом 2002 – 2006 років постійно зростав і у 2006 році дорівнював 122,4 млн. грн., що складає 4,3 % від загального обсягу реалізованих послуг регіону. Експорт послуг, пов'язаних з дослідженнями і розробками у 2006 році дорівнював 15,8 млн. доларів США, або 12,6 % від загального експорту послуг з регіону.

У 2006 році науковцями регіону отримано 330 вітчизняних та 26 іноземних охоронних документів на об'єкти права інтелектуальної власності (винаходи, корисні моделі та промислові зразки).

Одним із найважливіших напрямів реструктуризації економіки регіону є створення сприятливого середовища для формування і функціонування малого підприємництва. За підсумками 2006 року в області кількість малих підприємств становила 11718 одиниць, або 63 малих підприємства, на 10 тис. осіб наявного населення, 13,5% з них здійснює діяльність в промисловості, 4,6% - у сільському господарстві, 37,1% - в торгівлі та наданні побутових послуг. Постійно зростає частка малих підприємств, які займаються операціями з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям, – в 2006 році вона досягла 20,6%. Малі підприємства створюють значну частку робочих місць, у них працюють 11% від загальної кількості найманих працівників підприємств, установ, організацій. Загальний фінансовий результат діяльності малих підприємств за 2006 рік від'ємний, що свідчить скоріше не про низьку рентабельність, а про значну непрозорість діяльності.

Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств в 2006 році - 3791,8 млн. грн., що складає майже 7% загальнообласного обсягу випуску товарів та послуг, тому нагального вирішення потребує питання реального відображення фінансових результатів діяльності малих підприємств.

Реструктуризація реального сектора економіки потребує залучення фінансових ресурсів. Необхідно забезпечити чітку взаємодію науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери щодо розвитку інноваційної діяльності.

У Запорізькій області протягом останніх п'яти років спостерігається позитивна динаміка інвестицій в основний капітал. За 2006 рік в економіку області вкладено 4545 млн.грн капітальних інвестицій, з них за рахунок коштів державного бюджету 5,1%, коштів місцевих бюджетів – 4,2%, основним джерелом є власні кошти підприємств та організацій – 76,9%, кредити банків – 10,2%. В структурі інвестицій найбільшу частку займають інвестиції в основний капітал (капітальні

вкладення) – 85,7%, у той час як інвестиції в нематеріальні активи (зокрема людський капітал) лише 0,8%.

Аналіз структури інвестицій за 2006 рік, залучених на оновлення основних фондів з усіх джерел фінансування, свідчить про недостатній розвиток фінансового ринку регіону.

В області функціонує 592 організації, які займаються фінансовою діяльністю, з них 330 юридичних осіб, 34 кредитні спілки.

Аналіз регіонального страхового ринку свідчить про високі темпи розвитку цього сектору економіки. Збільшуються суми надходжень страхових платежів, зростають страхові резерви, розміри сплачених статутних фондів, але в 2006 році видатки страхових організацій на 4,8 мільйона перевищували доходи.

Агропромисловий комплекс є одним з найбільших і важливих секторів економіки області, в якому формується основна частина продовольчих ресурсів і майже 75% роздрібного товарообігу, що має визначальний вплив на гарантування продовольчої безпеки як регіону, так і держави, розвитку внутрішнього ринку, поліпшення якості життя населення.

Агропромисловий комплекс має значні перспективи розвитку, основою чого є плодородні землі та можливість отримання екологічно чистої продукції.

Площа сільськогосподарських угідь (2248,7 тис. га) складає 5,4% сільгоспугідь України. На одного мешканця регіону припадає 1,01 га орної землі, тоді як в цілому в Україні цей показник становить 0,66 га, в Європі – 0,25 га.

Разом з тим інтенсивно збільшуються площі деградованих земель, що призводить до зниження їх плодородності, а відповідно – і урожаїв. Високі температури у поєднанні з надзвичайно низькою вологістю повітря, пересихання верхніх шарів ґрунту, суховії, пильові бурі наносять значний урон посівам сільськогосподарських культур, особливо озимих зернових.

Запорізька область - стратегічний регіон у забезпеченні держави високоякісним зерном. Другою економіковизначальною для області сільськогосподарською культурою є соняшник.

У кінці 2006 року в області діяло 2700 сільськогосподарських, підприємств. Із діючих сільськогосподарських підприємств 2602 підприємства, що мають сільськогосподарські угіддя, площа яких складає 1515,2 тис. га. Із загального числа сільгосппідприємств в 234 – площа сільськогосподарських угідь перевищує 2,5 тис. га. Площа сільськогосподарських угідь, що знаходиться в користуванні господарств населення, – 629,7 тис. га.

За 2006 рік виробництво валової продукції сільського господарства (в порівняльних цінах 2000 року) в усіх категоріях господарств склало 2625,7 млн. грн., що становить 103,2% до рівня 2005 року. Валова продукція рослинництва складає 1770 млн. грн. (102,3% до 2005 р.), тваринництва – 855 млн. грн. (105,1%). Темп росту виробництва валової продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах складає 106,8%, господарствах населення - 99,7%.

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в усіх категоріях господарств в 2006 році складає: зернові та зернобобові культури - 1762 тис. тонн в заліковій вазі при урожайності 23,1 ц/га, в тому числі пшениця – 864,7 тис. тонн (28,6 ц/га), ячмінь – 699,8 тис. тонн (19,5 ц/га), кукурудза на зерно – 130,9 тис. тонн (21,3 ц/га); соняшник – 801 тис. тонн при урожайності 13,8 ц/га; овочеві культури – 366,1 тис. тонн (104,8 % програми); картопля – 366,1 тис. тонн (114,9 %).

Протягом 2006 року в усіх категоріях господарств збільшилась чисельність поголів'я свиней – на 18 % і становить 340,9 тис. гол., овець та кіз – на 3 % і становить 45,1 тис. гол.

Реалізовано на забій худоби та птиці 81,5 тис. тонн, що на 6,1 % більше минулорічного рівня, вироблено 375,9 тис. тонн молока, 659,1 млн. штук яєць (118,3 % до 2005 року), настриг вовни склав 64 тонн (106,8 % до 2005 року). На 6,2 % (254 кг) підвищилась продуктивність корів, покращились процеси з відтворення та збереження поголів'я.

Чисельність поголів'я великої рогатої худоби складає 105,8 тис. гол (95,8 % до 2005 року), в тому числі корів – 80,7 тис. гол. (93,8 %). Зменшення чисельності великої рогатої худоби зафіксовано як в господарствах населення (– 4 %), так і в сільськогосподарських підприємствах (– 13 %) області. Основна причина – суттєве зменшення закупівельних цін на молоко протягом січня-жовтня 2006 року (на 11-14 % залежно від каналу реалізації). У результаті, незважаючи на значне підвищення продуктивності корів, виробництво молока за 2006 рік склало 375,9 тис. тонн, або 97,9 % минулорічного рівня.

Транспортно-дорожній комплекс регіону – система транспортних підприємств та комунікацій, що об'єднує всі сучасні види транспорту. За структурою та розміщенням транспортна система в цілому відповідає господарсько-економічним зв'язкам регіону та забезпечує високу транзитну здатність, але потребує істотного вдосконалення та модернізації для підвищення якості транспортних послуг.

Стан транспортного сектору економіки в останні роки можна охарактеризувати неоднозначно. Деякі підгалузі та підприємства працюють досить стабільно, наприклад, залізничний транспорт, порти, тоді як значно знизилися обсяги перевезень автомобільним та авіаційним транспортом. Загальний обсяг вантажообороту протягом 2004 – 2006 року зменшувався, пасажирообігу залишався майже незмінним.

Запорізька область має значну розгалужену транспортну інфраструктуру.

Мережа шосейних доріг довжиною 6808,9 км (майже 4% всіх доріг України) з'єднує всі населені пункти області. Через територію регіону проходить ряд стратегічних трас, таких, як: Одеса-Мелітополь-Новоазовськ, Харків-Сімферополь-Севастополь, Бориспіль-Дніпропетровськ-Запоріжжя.

Мережа залізничних доріг з'єднує всі основні промислові центри регіону з містами України та країнами СНД.

Запорізька область, одна із трьох в Україні, має вагомий потенціал - річковий та морський порти.

Значна доля загального потоку вантажів у регіоні приходить на Запорізький річковий вантажний порт, один з десяти річкових портів України, який є спеціалізованим по переробці промислових, у тому числі, металургійних вантажів.

Бердянський морський порт - морські ворота області (на території України 19 морських торговельних портів). Портове обладнання дозволяє приймати та зберігати всі види вантажу та обслуговувати всі типи судів, у тому числі річкові та океанські.

Запорізький регіональний аеропорт має статус міжнародного і займає одне з провідних місць в Україні за інтенсивністю потоку пасажирів. Аеропорт м. Бердянськ також має статус міжнародного, таким чином, на території області розташовано 2 із 30 аеропортів України.

В області розвинуті всі види зв'язку. Регіон має розгалужену телефонну мережу. Активно розвиваються системи мобільного зв'язку, впроваджено цифрові телефонні станції. Глобальна мережа "Інтернет" у режимі "он-лайн" використовується в усіх галузях господарського життя.

Розвиток споживчого ринку насамперед залежить від реальних доходів населення, витрат та заощаджень.

Протягом 2001–2006 років спостерігається тенденція зростання доходів населення. Наявні доходи мешканців області зросли в 3 рази (5267 млн. грн. у 2001 році та 16214 млн. грн. у

2006 році). У 2006 році наявні доходи у розрахунку на одну особу становили 8745,4 грн. За співвідношенням середньої заробітної плати та фактичної величини прожиткового мінімуму для працездатної особи в 2006 році Запорізька область посідала 4 місце серед регіонів України, поступаючись лише м. Києву та Дніпропетровській і Донецькій областям.

Основним джерелом доходів населення області залишається заробітна плата - 46% у загальному обсязі доходів. Значну частку доходів складають соціальні допомоги та інші трансферти – 34,6%, прибуток та змішаний дохід – 16,2% (за 2006 рік).

Рівень середньомісячної заробітної плати працівників області постійно зростає. Якщо у 1996 році середньомісячна заробітна плата в розрахунку на одного працівника складала 146,4 грн., то у 2006 році її рівень склав 1091 грн. За цим показником область протягом останніх років стабільно посідає одне з перших місць України. Разом з тим середньомісячна заробітна плата на територіях області та працівників за окремими видами діяльності (особливо у сфері освіти, охорони здоров'я та соціальної допомоги, відпочинку, культури та спорту) значно нижча від середньої, частка працівників, яким нарахована заробітна плата, нижча від прожиткового мінімуму в області складає 19,6%, тобто значним залишається рівень диференціації заробітної плати.

Для структури витрат та заощаджень населення характерно зниження частки придбання товарів та послуг. Питома вага заощаджень, навпаки, збільшилась у 2006 році майже у 3,4 раза порівняно з 2002 роком (з 4,4% до 14,9%).

Зростання реальних грошових доходів населення за останні роки позитивно впливає на платоспроможний попит населення і призводить до удосконалення соціальної стратифікації суспільства. Так, співвідношення витрат 10% найбільш та 10% найменш забезпеченого населення зменшилося з 9 разів у 2000 році до 7,8 раза в 2005 році.

Стабільно збільшується загальний обсяг роздрібного товарообігу, відкриваються сучасні торговельні підприємства. Обороти роздрібної торгівлі в 2006 році становив 4804,4 млн. грн., або на 29% більше, ніж у 2005 році. Обороти ресторанного господарства за цей період збільшився на 12,6% і становив 178 млн. грн. Але визиває занепокоєння тенденція зниження питомої ваги торгівлі у сільській місцевості у загальному обсязі товарообігу: у 2006 році вона складала лише 6,5%, в той час, як у 2000 році досягала 13,4%.

Значні територіальні розбіжності спостерігаються в Запорізькій області в різних соціально-економічних сферах. Так, за обсягом реалізованої промислової продукції в розрахунку на одну особу в I півріччі 2007 року Запорізький район (10 тис. грн.) у 1266 разів відрізняється від Михайлівського району (7,9 грн.), а в двох районах – Великобілозерському та Приморському зовсім відсутня промисловість (якщо і є, то у формі малих підприємств).

Співвідношення між максимальним та мінімальним значеннями показника виробництва продукції тваринництва на 100 га сільгоспугідь становить майже 20 разів (Михайлівський район – 38,94 од., Розівський район – 1,94 од.).

Стосовно фінансової діяльності основним показником можна вважати рівень бюджетної забезпеченості в розрахунку на одного жителя – в Пологівському районі він складає 236,39 грн. (максимальне значення серед районів), а в Михайлівському районі – 104,38 грн.

Середньомісячна заробітна плата за I півріччя 2007 року по області склала 1269,6 грн., але якщо в м. Енергодар заробітна плата в 3,68 раза перевищувала рівень прожиткового мінімуму, то в Приазовському районі всього в 1,44 раза.

Такі значні розбіжності в соціально-економічному розвитку районів є потенційним джерелом соціальної нестабільності, забезпечення стійкого розвитку потребує вирівнювання стану шляхом прискорення темпів розвитку у найбільш проблемних містах та районах.

SWOT-аналіз потенціалу Запорізької області

Сильні сторони регіону	Слабкі сторони регіону
<p>Сприятливі природно-кліматичні умови, які дозволяють розвивати курортно-рекреаційний та аграрний потенціали</p> <p>Значний науково-освітній потенціал, висококваліфіковані кадри</p> <p>Розвинутий індустріальний сектор</p> <p>Забезпеченість області продуктами харчування власного виробництва</p> <p>Значні енергогенеруючі потужності</p>	<p>Значний рівень техногенного навантаження на навколишнє природне середовище, загострення екологічних проблем</p> <p>Значний рівень зносу основних виробничих фондів</p> <p>Незадовільний технічний стан автомобільних доріг</p> <p>Проблеми із забезпеченням якісною питною водою</p> <p>Недостатній рівень газифікації населених пунктів</p> <p>Незадовільний стан охорони здоров'я, високий рівень захворюваності на хвороби системи кровообігу, новоутворення, вроджені аномалії</p> <p>Повільний розвиток будівництва, зокрема будівництва житла</p> <p>Значна частка збиткових суб'єктів господарювання</p>

Можливості	Загрози
<p>Вигідне територіальне розташування у центрі Східної України та розгалужена транспортна система</p> <p>Значні запаси мінерально-сировинних ресурсів</p> <p>Активізація співпраці місцевої влади, громадськості та представників бізнесу щодо зусиль, спрямованих на розвиток регіону</p> <p>Зростання внутрішніх джерел інвестування – заощаджень населення та прибутку прибуткових підприємств регіону</p>	<p>Значний рівень експорто-орієнтованості індустріального сектору економіки регіону</p> <p>Високий рівень конкуренції з боку регіонів-сусідів: Дніпропетровського, Донецького, тощо</p> <p>Розташування у зоні «ризикованого землеробства»</p> <p>Низький рівень активності місцевих громад</p> <p>Складна демографічна ситуація: збільшення частки населення похилого віку</p> <p>Нерівномірність розвитку територій області</p>

Видатні історичні корені, наявність козацької спадщини, історико-культурних пам'яток	
--	--

II. БАЧЕННЯ МАЙБУТНЬОГО, МІСІЯ (ОСНОВНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ) ТА СПІЛЬНІ ЦІННОСТІ

2.1. Стратегічне бачення майбутнього

Бачення майбутнього Запорізької області (затверджене на засіданні регіональної робочої групи із стратегічного планування 19.12.2006):

"Запорізький край – історико-культурна столиця південно-східного регіону України, екологічно безпечний, інвестиційно привабливий регіон, з високотехнологічними індустріальними та аграрними комплексами, високим освітньо-науковим потенціалом, з широким спектром курортно-туристичних послуг.

Громади області самодостатні, спроможні до самоврядування. Населення має високий рівень життя, із забезпеченням соціального і правового захисту та рівних можливостей розвитку для всіх верств."

2.2. Місія

Спрямування об'єднаних зусиль влади, бізнесу та громади на збереження та розвиток потенціалу і традицій Запорізької області задля поліпшення життя мешканців кожної громади регіону.

Шляхи досягнення:

впровадження міжнародних стандартів управління розвитком області – орієнтація ресурсів на регіональні пріоритети;

формування базових умов соціального партнерства – активний діалог „влада-бізнес-громада”;

участь широких верств громадськості та бізнес-структур в розробці та прийнятті важливих для громади рішень;

моніторинг виконання прийнятих рішень органами місцевої влади, місцевого самоврядування та громадськістю, а також контроль на всіх стадіях виконання та інформування громадськості про політичне й громадське життя регіону;

підтримка ефективної системи «зворотного зв'язку» між владою та громадою;

врахування екологічної складової при розробці та реалізації різноманітних стратегій і програм стійкого (поступального) розвитку: розвиток екологічного менеджменту, моніторингу та правозастосування; управління природоохоронними витратами для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій, виробництва екологічно чистої продукції, розвитку відновлюваних альтернативних джерел енергії (виробництво біодизелю та біоетанолу); вдосконалення економічних, регуляторних та інформаційних інструментів екологічної політики; підвищення громадської свідомості та відповідальності за покращення екологічного стану в регіоні шляхом залучення недержавних організацій;

організація стратегічного планування кожної територіальної одиниці, виходячи з історичних, культурних ресурсів, враховуючи основну мету: самодостатність територій та їх громад через розвиток найбільш перспективних напрямків місцевостей, а також за рахунок міжрайонної кооперації та інтеграції;

розвиток економіки шляхом створення сприятливих умов для розвитку підприємництва та залучення інвестицій в найбільш перспективних галузях, застосування програмно-цільового (проектного) методу в управлінні економікою, збереження та примноження наукомістких виробництв;

збільшення зайнятості населення та наближення зарплат до рівня 4-5 прожиткових мінімумів, забезпечення високого рівня та якості життя населення регіону,

впровадження пільгової податкової системи (у частині місцевих податків) для підприємств, що забезпечують усталений розвиток регіону.

2.3. Основні напрями розвитку регіону

Для забезпечення стійкого усталеного розвитку Запорізької області зусилля влади, бізнесу та територіальної громади спрямовуються на розвиток:

сучасної управлінської культури за міжнародними стандартами для забезпечення самодостатності територіальних громад, їх спроможності до самоврядування та визначення пріоритетів розвитку;

історико-культурної унікальності Запоріжжя - колиски козацької демократії;

курортно-туристичний центру національного та міжнародного значення,

екологічної безпеки для проживання,

прогресивних інноваційних наукомістких технологій,

інвестиційної привабливості територій для внутрішніх та зовнішніх інвесторів,

екологічно чистої промисловості,

високої аграрної культури сільськогосподарського виробництва,

потужного освітньо-наукового потенціалу,

високоякісної і доступної медичної допомоги,

належного рівня та якості життя населення,

соціально-правового захисту мешканців та суб'єктів господарювання.

2.4. Пріоритети розвитку Запорізької області до 2015 року

Запорізький край – екологічно безпечний для проживання регіон.

Запорізький край – історико-культурний та курортно-туристичний центр національного та міжнародного значення.

Запорізький край – інвестиційно приваблива територія з високотехнологічними індустріальним та аграрним комплексами.

2.5. Спільні цінності та принципи регіональної політики

Спільні цінності місцевої влади щодо мешканців регіону :

забезпечення *гендерної рівності*, неупереджене, збалансоване та однакове прихильне ставлення до жінок, молоді та інших гендерних груп;

забезпечення підтримки громадського порядку та захисту прав громадян;

надання громадянам якісних послуг у сфері освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, залучення до спорту та культурних цінностей;

сприяння отриманню знань, яких прагнуть і потребують люди;

підтримка ділової активності громадян, сприяння самовизначенню та підприємництву громадян;

стратегічне и операційне планування майбутнього громади за участю громади;

дотримання прийнятих стратегічних пріоритетів,

дія влади тільки в інтересах громади;

розбудова економіки, орієнтація її на потреби мешканців регіону;

розвиток регіональної інфраструктури та оптимізація використання ресурсів, підтримка існуючих і нових підприємств, сприяння залученню інвестицій;

забезпечення пріоритету у фінансуванні регіональних програм;

співпраця з громадськими та недержавними організаціями для надання додаткових можливостей населенню, підтримка залучення громадян до управління громадськими справами;

партнерські стосунки з іншими регіонами та всіма рівнями влади;

створення позитивного іміджу регіону;

поліпшення природного довкілля.

2.6. Формування високої української культури, самодостатності громад, їх спроможності до самоврядування

2.6.1. Аналіз ситуації та діагностика потенціалу регіону щодо рівня розвинутості управлінської культури та самоврядування

Нормативно-правова база здійснення місцевого самоврядування:

Конституція України.

Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права.

Європейська хартія місцевого самоврядування.

закони України:

«Про місцеве самоврядування в Україні» від 21.05.97 № 280/97- ВР;

«Про органи самоорганізації населення» від 11.07.2001 № 2625-III;

«Про всеукраїнський та місцеві референдуми» від 03.07.91 № 1286-XII;

«Про статус депутатів місцевих рад» від 11 липня 2002 року № 93-IV;

«Про службу в органах місцевого самоврядування»;

«Про об'єднання громадян» від 16.06.92 № 2460-XII;

«Про політичні партії в Україні» від 05.04.2001 № 2365-III;

«Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» від 15.09.99 № 1045-X IV.

акти Верховної Ради України:

Постанова Верховної Ради України «Про затвердження Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні»;

укази Президента України:

«Про невідкладні заходи з удосконалення організації прийому громадян органами державної влади, органами місцевого самоврядування та посадовими і службовими особами цих органів» від 14.04.2004 № 434/2004;

«Про додаткові заходи щодо забезпечення реалізації громадянами конституційного права на звернення» від 13.08.2002 № 700/2002;

«Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 31.07.2004 № 854/2004.

акти органів виконавчої влади:

постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» від 15.10.2004 № 1378;

постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.98 № 1122 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки»;

постанова Кабінету Міністрів України «Про Порядок залучення представників громадських організацій до спостережень за зміною цін і тарифів на товари»;

наказ Міністерства екології та природних ресурсів України № 88 від 27.02.2002 «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля»;

наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 01.11.2005 № 397 «Про затвердження Положення про щоквартальне інформування населення через ЗМІ про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища»;

наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 18.12.2003 № 168 «Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля»;

наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 18.12.2003 № 169 «Про затвердження Положення про порядок надання екологічної інформації»;

наказ Держбуду України «Державні будівельні норми «Склад, зміст, порядок розроблення та затвердження генеральних планів міських населених пунктів»;

акти локальної нормотворчості, основними серед яких мають бути статути територіальних громад (нажаль, на сьогодні не всі територіальні громади області мають свої місцеві „конституції”) та Статут Запорізької області, прийнятий Запорізькою обласною радою або на місцевому референдумі.

Запорізький регіон має сталі традиції формування управлінських кадрів на базі потужного агропромислового комплексу, формування кадрового резерву, та їхньої кооптації (залучення) до інституцій регіонального управління.

На всіх рівнях влади розпочато та впроваджується програма «одного вікна». На сьогодні в області за цим принципом працює біля тридцяти державних реєстраторів. Розпочато роботу з формування відповідної мережі єдиних реєстраційних офісів.

Розбудовується система планування та проведення громадських слухань з найбільш актуальних питань життя місцевої громади. В середньому проводиться до трьох слухань на рік, а саме: з питань комунальних платежів, положення в балці Середній, тощо. Але цього явно замало. Певної уваги приділяється інформуванню населення про прийняття власних рішень та щодо їх виконання. (Робота сайту. Програми на обласному телебаченні, преса)

Проте разом із перевагами традиційна система має низку хибних наслідків авторитаризму і, перш за все, дуже низький рівень демократизації, зворотних вертикальних зв'язків, залучення населення до процесу прийняття управлінських рішень, процесу їхньої реалізації та звітності щодо виконання.

Підвищення рівня демократичності процесу регіонального управління залежить від демократичності як суб'єкта, так і об'єкта управління. Власне йдеться про зміну векторів суб'єкт-об'єктних відносин, про поступове переростання управління у форму самоврядування, що потребує певних структурних (системних) змін як влади, так і місцевої громади.

Для подальшої демократизації системи регіонального управління пропонується впровадження спеціальної програми «Прозорість розробки, прийняття та виконання управлінських рішень», що буде діяти на всіх рівнях влади. На виконання цієї програми необхідно запланувати проведення відповідного моніторингу ефективності системи управлінської діяльності.

Найбільшій увазі належить приділити розвитку системи самоврядування. Успішне самоврядування можливе за наявності трьох чинників:

розвинутої місцевої громади;

потужної мережі громадських організацій, відповідним чином структурованої;

висококваліфікованих управлінських кадрах..

На початок 2007 року в Запорізькому регіоні зареєстровано 1974 громадські організації, проте тільки незначна їх частина проводить активну діяльність. Крім того, їх дії неузгоджені, некоординовані з причини практичної відсутності горизонтальних зв'язків та будь-якої структурованості цього сектора.

Не зважаючи на проведення органами державної влади України різних заходів, направлених на демократизацію суспільства, створення дієвої системи місцевого самоврядування, активізацію роботи інститутів громадянського суспільства, реальної участі населення у вирішенні питань місцевого значення – на жаль, слід констатувати той факт, що дієздатні територіальні громади в Україні ще не створені.

Так, дійсно Конституція України проголошує існування, гарантування та навіть фінансову підтримку місцевого самоврядування на території України. Згідно із Законом України „Про місцеве самоврядування в Україні” дано визначення територіальній громаді та встановлено основні форми участі населення у вирішенні питань місцевого значення.

Відповідно до Закону територіальною громадою є жителі села або добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селищ та міста самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України.

Вирішувати питання місцевого значення жителі можуть в різний спосіб: шляхом участі у виборах, місцевих референдумах, несенням муніципальної служби, створенням та участю в роботі органів самоорганізації населення (будинкових, квартальних, вуличних тощо) комітетів, проведення громадських слухань, внесенням місцевої ініціативи, участю в проведенні громадської експертизи та ін.

Згідно з Конституцією України та Законом України „Про місцеве самоврядування в Україні” кожна територіальна громада, тобто населення будь-якого населеного пункту, мають право самостійно розв'язувати місцеві проблеми. Але, на жаль, практика свідчить, що насправді все це узурповано місцевою владою (радами або на рівні районів та області органами державної влади – районними та обласними адміністраціями), що по суті підмінюють собою територіальні громади. Не всі представники населення знають, що вони взагалі мають право на безпосередню участь у розв'язанні місцевих проблем або мають уявлення про існування таких прав та не знають в який спосіб їх можливо реалізувати.

Ще однією проблемою прояву активності та дієздатності населення є різниця в ресурсах громад, що прямо пов'язана з економічним розвитком населеного пункту. Наприклад, кількість населення та фінансові ресурси фактично призводять до неможливості здійснювати місцеве самоврядування в малочислених громадах, насамперед в селах, де відсутні кваліфіковані кадри, можливості для ознайомлення з правовими документами тощо. Тому, як правило, здійснювати більш-менш реальне самоврядування на сьогодні можуть лише міські громади. Переважно сільські громади не мають на сьогодні бюджетів розвитку, а всі ресурси направлені на забезпечення поточних потреб, та часто їх вистачає лише на фінансування діяльності сільського голови.

Однією з основних причин недостатньої фінансової бази органів місцевого самоврядування в Запорізькій області, як і в інших областях, є їх залежність від трансфертів з державного бюджету.

Тобто, на сьогодні положення справ у системі місцевого самоврядування охоплює настільки різні сфери діяльності, що можна стовідсотково стверджувати, що розв'язання проблем місцевого самоврядування призводить до розв'язання одразу проблем в 4 основних сферах:

економічній,
соціальної,
політичній,
духовній (культурній).

2.6.2. Аналіз основних проблем управлінської культури, самодостатності громад, їх спроможності до самоврядування. Обґрунтування бачення, основні напрями розв'язання проблем, принципи та пріоритети розвитку

Перша проблема: низька активність територіальної громади.

Зміст проблеми: низький рівень правової культури, відсутність знань про те, на що мають право жителі (в яких питаннях місцевого життя брати участь разом з радою та виконавчим комітетом, а які вирішувати самостійно).

Розв'язання проблеми низької активності територіальної громади має базуватись на таких діях:

проведення заходів з правової освіти населення;

структурування територіальної громади області з наступним юридичним оформленням активних складових (представників інтересів кожної територіальної громади не на рівні органів місцевого самоврядування, а на рівні активних членів громад);

створення координаційної ради „Влада – громада – бізнес” – мета якої налагодити стосунки соціального партнерства з основними підприємствами-донорами (загальнодержавного значення, що знаходяться на території міста) та закріпити їх за відповідними районами міста в порядку „шефства” за допомогою чого реалізовувати найважливіші екологічні, соціальні програми та здійснювати „містостворювальну функцію”;

створення каналу „зворотнього зв'язку” як з депутатами відповідних місцевих рад, так і з депутатами Верховної Ради України задля просування законодавчих ініціатив, лобювання регіональних інтересів та вирішення питань місцевого значення на загальнодержавному рівні;

проведення форуму громадських організацій регіону з метою створення Регіональної координаційної ради, завданням якої буде багаторівнева структуризація системи громадських організацій, моніторинг їх активності, координація та висвітлення їх діяльності у засобах масової інформації, у подальшому – розробка Програми розвитку та підтримки системи громадських організацій на території Запорізької області.

Вирішення зазначених питань призведе до:

підвищення культурного рівня членів територіальних громад, у зв'язку з тим, що такі заходи об'єднують та стимулюють до співробітництва та обміну досвідом щодо розв'язання найбільш важливих проблем;

підвищення соціального рівня – взаємодопомога та взаємовиручка серед соціально-незахищених прошарків населення (наприклад, громадян пенсійного віку);

підвищення правосвідомості членів територіальних громад.

Друга проблема: низька участь населення в контролі за діяльністю місцевої влади в сфері надання комунальних послуг.

Зміст проблеми: необґрунтовані ціни на оплату житлово-комунальних послуг, відсутність освітлення при домової території та під'їздів (що є, за наслідками соціологічних опитувань, однією з основних причин злочинності), необлаштована придомова територія (дитячі та спортивні майданчики відсутні, або знаходяться в аварійному стані), аварійний стан ліфтів та підвальних приміщень, неякісне опалювання, відсутність гарячої води, застаріла електрична проводка, що не пристосована до вимог сучасної домашньої техніки тощо.

Розв'язання проблеми щодо низької участі населення в контролі за діяльністю місцевої влади в сфері надання комунальних послуг можливе за таких дій:

участь населення як контролера в процесі перегляді та обґрунтуванні розрахунків щодо тарифів на комунальні послуги;

поступова реорганізація системи ЖЕКів, створення альтернативної системи: кондомініумів або передача в управління (або експлуатацію) об'єктів житлово-комунального господарства юридичним або фізичним особам за договорами концесії, створення мережі об'єднань співвласників багатоквартирних будинків;

створення комунальних підприємств з безвідходної переробки сміття;

законодавчо зрівняти права комунальних та приватних ЖЕКів;

спростити процедуру реєстрації органів будинкових комітетів;

законодавчо прописати єдині принципи формування цін та тарифів на комунальні послуги;

підвищити відповідальність за несплату комунальних послуг у новому Житловому кодексі;

надати житлово-комунальним послугам статусу товару;

удосконалити законодавство, що регулює передачу в концесію чи оренду підприємств тепло- та водопостачання;

прихід приватного капіталу в систему ЖКГ через два основних механізми: концесія та продаж.

Вирішення зазначених питань призведе до:

підвищення економічного рівня членів територіальної громади – члени територіальної громади максимально задіяні в наданні комунальних послуг, грошові маси йдуть не на оплату праці працівників системи муніципального управління, бюрократичного апарату комунальних служб та

„відмивання грошей”, - а в заробітну плату працівників, що безпосередньо надають комунальні послуги;

створення „реальних” додаткових місць (а не таких, як часто практикують місцеві влади для підвищення відсотків у щорічній звітності за рахунок робочих місць, що створюються під сезонні роботи, наприклад, в сільському господарстві);

боротьби з забрудненнями та очищення оточуючого середовища – чистота та озеленена придорожня територія, своєчасне прибирання сміття, використання безвідходних систем сміттєпереробки (утилізація відходів).

Третя проблема: відсутність проведення громадської експертизи рішень обласних та місцевих рад, що стосуються тарифів, приватизації, здачі в оренду об’єктів комунальної власності, наданні комунальних земель під забудову та інших актуальних питань місцевого життя, що цікавлять членів територіальної громади.

Зміст проблеми: відсутність інформації у населення про ефективне та справедливе використання об’єктів комунальної власності в інтересах всіх жителів, а не управлінської верхівки (окремих бізнесменів або муніципальних службовців); відсутність реальних механізмів впливу громадськості на рішення місцевих рад щодо управління комунальною власністю, які викликають суспільний інтерес та мають важливе значення для задоволення потреб та інтересів членів громади.

Розв’язання проблеми проведення громадської експертизи рішень обласних та місцевих рад можливе за умов:

закріплення в уставах територіальних громад або в рішеннях місцевих рад обов’язкової процедури проведення громадської експертизи подібних рішень рад;

створення дорадчих (експертних) комісій, комітетів або рад, які б представляли собою тимчасовий колектив, групу волонтерів-представників територіальної громади та представників органів місцевого самоврядування, створений для вирішення тих питань, що потребують поєднання різних функцій і залучення фахівців з різних галузей. Такі органи мають працювати у режимі проведення засідань і допомагають визначати інтереси громади з питань місцевого життя. Метою утворення дорадчих комітетів є допомога у розв’язанні місцевих проблем і вдосконаленні функцій системи управління місцевих органів влади, впорядкування управління, оптимізація прямих і зворотніх зв’язків з населенням через роботу з громадськістю міста.

Вирішення зазначених питань призведе до:

в соціальній сфері – захист незахищених верств населення від необґрунтованого підвищення цін тощо;

в економічній сфері – ефективне використання об’єктів комунальної власності в інтересах більшості членів територіальної громади;

в політичній сфері – висока активність населення та реальна участь в здійсненні місцевого самоврядування;

в духовній сфері – підвищення свідомості у населення, відповідальність за прийняті рішення, взаємовиручка тощо.

Четверта проблема: комунальне майно і місцеві фінанси.

Зміст проблеми:

1) Ядром місцевого самоврядування, гарантією його реальності і життєздатності є ресурсний потенціал територіальних громад. Комунальна власність – це земля, приміщення, будівлі, підприємства, що належать територіальній громаді в цілому і повинні давати її членам максимальну користь як у вигляді прибутків від використання цієї власності, що надходять до місцевого бюджету, так і в вигляді різноманітних послуг. І всім цим господарством хтось повинен управляти в інтересах власника – територіальної громади. Адже земельні ділянки і приміщення повинні продаватися чи надаватися в оренду не для того, щоб той чи інший чиновник одержав хабара, а для того, щоб місцевий бюджет з кожного квадратного метра отримував максимально можливі доходи.

2) Місцеві податки не відіграють належної ролі при формуванні місцевих бюджетів, при цьому у всьому світові саме за допомогою місцевих бюджетів акумулюються найбільші за розміром та стабільні доходи, що є гарантією фінансової міцності місцевих бюджетів. Та процедура розподілу надходжень від загальнодержавних податків та зборів не відповідає зацікавленості органів місцевого самоврядування у збільшенні таких надходжень. Наприклад, відрахування з податків на доходи фізичних осіб до обласного бюджету складають лише 25 % податкової ставки, від плати за землю – 25 %, зі збору за забруднення навколишнього середовища – 25 %.

Розв'язання проблеми комунального майна і місцевих фінансів:

закріпити в статуті територіальної громади опис та перелік об'єктів комунальної власності, особливості правового режиму окремих об'єктів (чіткий перелік тих об'єктів, що мають виключне значення для задоволення колективних потреб даної територіальної громади та не підлягають відчуженню без рішення, наприклад, самої територіальної громади, що приймається на референдумі), а також джерела формування місцевих бюджетів та процедуру бюджетного процесу;

входження з ініціативою до органів державної влади щодо розробки та затвердження соціальних стандартів з послуг, що відносяться до делегованих державних повноважень і прийняття рішення залишати на території обсяг доходів, що враховуються при виділенні міжбюджетних трансфертів, який би повністю забезпечував фінансування послуг на рівні, визначеному стандартами.

Вирішення зазначених питань призведе до:

в економічній сфері – достатнє фінансування місцевих програм, збільшення їх кількості та якості (розвиток малого та середнього бізнесу);

в соціальній сфері – реальне здійснення програми соціального та молодіжного будівництва, реформування системи ЖКГ, підвищення якості послуг для населення (охорона здоров'я, адресна соціальна допомога інвалідам, пенсіонерам...);

в політичній сфері – реформування системи місцевого самоврядування, створення ефективної та незалежної системи місцевого самоврядування – відхід від надмірної централізації.

П'ята проблема: розмежування повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих органів державної влади (управлінської культури).

Зміст проблеми. Існуюча модель реалізації державного управління на місцях не досконала. І в першу чергу це стосується нечіткості розподілу повноважень між різними за своєю правовою природою органами управління. У результаті ефективність вирішення проблемних питань зазвичай залежить від їх "ціни" – чим "цінніше", тим більше зацікавлених у їх вирішенні суб'єктів, і навпаки – чим менше вартість питання, тим вище ймовірність безкінечної "передачі за підвідомчістю" від органу місцевого самоврядування до місцевої державної адміністрації і назад. Тому постає необхідність виявлення найбільш оптимальної моделі взаємодії місцевих органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування в процесі здійснення управління на місцях, визначення змісту, основних напрямів і організаційно-правових форм їх спільної діяльності.

Розв'язання проблеми можливе за умов:

трансформування переважної більшості делегованих повноважень органів державної влади органам місцевого самоврядування у їх власні;

виведення місцевих державних адміністрацій із суб'єктів бюджетного процесу;

розширення впливу рад на формування відповідних місцевих державних адміністрацій (погодження кадрових питань, вироблення загальних стратегій тощо);

визначення контрольно-наглядової функції органів державної влади на місцях.

Вирішення зазначених питань призведе до:

підвищення зацікавленості органів місцевого самоврядування в ефективній реалізації вже власних повноважень;

унікнення широкої суміжної компетенції між органами державної влади та місцевого самоврядування, відхід від необгрунтованого втручання та протистояння цих органів;

виконання місцевими органами управління притаманних їм функцій: органи місцевого самоврядування – вирішення питань місцевого значення, а місцеві органи державної влади – контроль за додержанням законності суб'єктами державного управління на місцях.

Загальний результат: досягнення головної мети муніципальної реформи в Україні – створення умов для надання якісних публічних послуг на найбільш близькому для населення рівні.

Для цього місцеве самоврядування трансформується в ефективний та відповідальний інститут публічної влади через:

створення інституційних меж для дієздатного, реального місцевого самоврядування;

забезпечення місцевого самоврядування необхідними повноваженнями та достатніми джерелами фінансових ресурсів;

забезпечення місцевого самоврядування таким чином, щоб юрисдикція органів місцевого самоврядування розповсюджувалася не лише на територію населеного пункту, але й на землі навколо нього;

забезпечення громадського контролю за діяльністю публічної адміністрації на місцях.

2.6.3. Операційні цілі та план дій

Операційна ціль 1. Форми створення дієздатної територіальної громади:

проведення навчальних семінарів для членів територіальних громад з правової освіти населення та обміну передовим світовим досвідом, або досвідом здійснення місцевого самоврядування в інших регіонах України;

організація і проведення місцевих референдумів для обговорення питань, надзвичайно важливих для майбутнього розвитку громади і відносно яких не існує чітко визначеної згоди мешканців міста;

створення органів самоорганізації населення. Такі органи створюються мешканцями, які проживають на території села, селища, міста або їх частин для вирішення питань місцевого значення. Вони можуть виконувати як функції органів місцевого самоврядування (в разі отримання від ради відповідних повноважень і фінансової бази на їх реалізацію) так і громадського об'єднання (як правило вирішення нагальних проблем на громадських засадах власними силами);

проведення громадських слухань з найважливіших проблем місцевого життя, зокрема з питань бюджету, комунальної власності, комунальних послуг та тарифів;

інформування громадян через різні засоби масової інформації, в результаті чого мешканці отримують інформацію про дії, плани, проблеми органів місцевого самоврядування, а також безпосередньо про їх можливість участі у вирішенні місцевих справ, що закладає надійні підвалини подальшої активної участі громадян у місцевому самоврядуванні;

встановлення „зворотного зв'язку” з владою за допомогою проведення: акцій протесту; громадських слухань; анкетування та інтерв'ю; „гарячих ліній”; телефонів довіри; дебатів; звернень громадян; скриньок для пропозицій та ін.;

створення робочої групи з формування, опрацювання та представлення до органів державної влади проектів нормативно-правових актів.

Операційна ціль 2. Розв'язання проблеми щодо низької участі населення в контролі за діяльністю місцевої влади в сфері надання комунальних послуг:

поступова реорганізація системи ЖЕКів, створення альтернативної системи: кондомініумів, або передача в управління (або експлуатацію) об'єктів житлово-комунального господарства юридичним або фізичним особам по договорам концесії;

створення комунальних підприємств з безвідхідної переробки сміття;

Операційна ціль 3. Розв'язання проблеми проведення громадської експертизи рішень обласних та місцевих рад:

створення та реальна діяльність дорадчих (експертних) комісій, комітетів та рад.

Операційна ціль 4. Розв'язання проблеми комунального майна і місцевих фінансів:

проведення громадських слухань, внесення місцевих ініціатив, проведення місцевих референдумів;

прийняття статутів територіальних громад області;

входження з місцевою ініціативою до обласної ради, а та в свою чергу – до органів державної влади щодо необхідності збереження 70 % місцевих доходів на території відповідної територіальної громади.

2.6.4. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання

У рамках впровадження запропонованої стратегії проведення моніторингу передбачає такі основні етапи:

забезпечення громадського моніторингу діяльності місцевих рад та їх органів, а також міського (сільського, селищного) голови, щодо розв'язання актуальних проблем місцевого розвитку;

моніторинг виконання партіями, що потрапили до відповідної місцевої ради, передвиборних обіцянок, проведення за результатами моніторингу дебатів, громадських слухань та інших публічних заходів;

розробка, лобювання прийняття й впровадження локальних актів (наприклад, рішень місцевої ради чи її виконавчого комітету, розпоряджень міського (сільського, селищного голови), якими запроваджуються нові інструменти безпосередньої участі представників громадськості в процесах підготовки, прийняття, реалізації та контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування та їх посадовими особами з окремих питань місцевого розвитку, а також спрямованих на захист прав жителів міст, селищ, сіл;

широке інформування членів громади, зокрема, шляхом розміщення повідомлень в електронних та друкованих ЗМІ про хід реалізації проекту (оприлюднення результатів моніторингу, проведені громадські слухання та публічні дебати, підготовлені проекти документів, заплановані заходи тощо) та його результати (у тому числі через обов'язкове проведення підсумкової прес-конференції).

Основні питання для проведення моніторингу:

кількість та рівень активності громадських організацій;

динаміка розвитку 3-го сектора;

тенденції в законодавстві з питань інтелектуальної власності;

кількість та якість роботи органів самоорганізації населення;

спостереження за структурою місцевого бюджету (порядок формування дохідної та видаткової частин);

спостереження за налагодженням зворотного зв'язку „влада – народ”;

ефективність існуючої виборчої системи на місцевому рівні;

порядок звітності представників влади перед народом: (партії – звітність з передвиборних програм; органи місцевого самоврядування - за порядок прийняття та виконання рішень; доступність інформації, що надходить від власних структур)

стан житлово-комунального господарства.

Індикатори моніторингу

Активність територіальної громади	кількість територіальних громад в області кількість затверджених статутів територіальних громад наявність інформації у членів територіальних громад щодо існування та змісту статутів
Участь населення в контролі за діяльністю місцевої влади в сфері надання комунальних послуг, проблем комунального майна і місцевих фінансів та інших	кількість громадських слухань та інших форм прояву активності громадськості
Проведення громад-ської експертизи рішень обласних та місцевих рад:	кількість прийнятих радами рішень показники залучення населення та провідних фахівців до експертизи показники врахування радами зауважень, що надійшли

III. ОСНОВНІ ПРІОРИТЕТИ МАЙБУТНЬОГО РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО 2015 РОКУ

3.1. Запорізький край – екологічно безпечний для проживання регіон

3.1.1. Сучасний стан справ у сфері екологічної безпеки, діагностика потенціалу регіону

Запорізька область відноситься до найбільш техногенно навантажених регіонів України. Найгострішими проблемами в області є тривале забруднення поверхневих та підземних вод, повітря та земель внаслідок господарської діяльності, накопичення у великих обсягах промислових та побутових відходів.

До цих факторів останнім часом додається ускладнення ситуації через підтоплення території населених пунктів та сільськогосподарських угідь, розвиток небезпечних геологічних процесів, а також інші негативні чинники природного та техногенного походження. Високе техногенне навантаження негативно впливає на збереження біорізноманіття та природних ландшафтів, на місця існування біологічних видів та в цілому на створення безпечного і привабливого середовища для населення області.

Стан атмосферного повітря

Через значний промисловий потенціал, який обумовлений наявністю і концентрацією підприємств найбільш забруднюючих, ресурсномістких та енергоємних галузей економіки – чорної і кольорової металургії, теплоенергетики, атомної енергетики, хімії, машинобудування, область є одним із лідерів в Україні за рівнем забруднення, і в першу чергу - атмосферного повітря.

Значна частина промислових підприємств розташована в центрі житлових забудов, що формує основне техногенне навантаження на навколишнє середовище населених пунктів. Так, згідно з даними Запорізької міської СЕС, близько 25 тисяч населення обласного центру проживають у межах санітарно-захисних зон основних забруднювачів атмосферного повітря.

Однією з гострих проблем техногенно-навантажених областей, до яких відноситься і Запорізька область, є велика кількість викидів оксидів азоту, вуглецю та сірки від технологічного обладнання металургійних підприємств, теплових станцій та котелень. Основними вкладниками у викиди вищезазначених забруднюючих речовин області є ВАТ «Запоріжсталь» та Запорізька ТЕС ВАТ «Дніпроенерго».

Аналіз динаміки загальних викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за статистичними даними показав, що обсяги викидів в 2006 році порівняно з 2005 роком зменшилися на 1,2 % (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, тис.т

	1990	1995	2000	2004	2005	2006
Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від усіх джерел,	887,1	346,1	333,3	352,0	383,4	378,8
у тому числі:						
від стаціонарних джерел	587,5	268,8	231,2	230,5	262,0	258,1
від пересувних транспортних засобів	299,6	77,3	102,1	121,5	121,4	120,7

У 2006 році за даними Головного управління статистики у Запорізькій області, за формою № 2-ТП (повітря) звітувало 454 підприємства, що на 12 підприємств менше, ніж у 2005 році (у 2005 році – 466 підприємств). Загальні викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря за 2006 рік становлять 378,8 тис. тонн, що на 4,6 тис. тонн менше, ніж у 2005 році, в тому числі:

від стаціонарних джерел забруднення – 258,1 тис. тонн, що менше на 3,9 тис. тонн, ніж у 2005 році;

від автотранспорту – 120,7 тис. тонн, що приблизно на 0,7 тис. тонн менше викидів попереднього року (див. табл. 3.1.)

Затвердженими природоохоронними програмами (Програмою виходу з екологічної кризи м. Запоріжжя та Обласною програмою охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки) заплановано виконання 36 повітряохоронних заходів із загальним зниженням викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел на 70,364 тис. тонн. У період з 2001 року по 2006 рік підприємствами м. Запоріжжя та Запорізької області виконано 10 повітряохоронних заходів та досягнуто зниження викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря на 6978,9 т/рік, що становить 9,92 % від загальної величини очікуваного зниження викидів забруднюючих речовин після виконання підприємствами всіх запланованих повітряохоронних заходів.

Основною причиною забруднення атмосферного повітря обласного центру та області залишаються застарілі технології та устаткування, що не дозволяє підприємствам-забруднювачам забезпечити дотримання сучасних екологічних нормативів. Основні підприємства міста Запоріжжя побудовані в тридцяті роки й функціонують по теперішній час. Так, мартенівські печі, агломераційні машини та доменні печі ВАТ «Запоріжсталь» експлуатуються 50-60 років. Сталеплавильні печі СПЦ-1 ВАТ «Дніпроспецсталь» експлуатуються понад 47 років, СПЦ-2 понад 14 років, СПЦ-3 понад 27 років. Коксові батареї ВАТ «Запорожжкокс» при термінах експлуатації до 20 років, експлуатуються понад 25 років.

Велика частка газоочисного обладнання, яке експлуатується на підприємствах, морально і фізично застаріла. Ступінь амортизаційного зношення складає від 54 до 80%. Очисні споруди підприємств уловлюють, в основному, тільки пил, у той час як найбільш шкідливі з'єднання - окисли азоту, вуглецю, фенол, сірчані, фтористі сполуки та ін. - викидаються без очищення.

Техногенний вплив на водні ресурси

Одним з головних чинників негативного впливу на екологічний стан водних ресурсів області залишається забруднення природних водних об'єктів неочищеними і недостатньо очищеними стічними водами промислових підприємств, підприємств житлово-комунального комплексу, виправних колоній Управління державного департаменту України з питань виконання покарань в Запорізькій області. На екологічний стан водних об'єктів негативно впливає скидання неочищених стічних вод під час ліквідації аварійних ситуацій на каналізаційних колекторах. Це пояснюється відсутністю або незадовільним технічним станом діючої інфраструктури очисних споруд і мереж каналізації, застарілими технологіями очистки стічних вод.

Таблиця 3.2

Динаміка забору, використання води з природних об'єктів та скидання зворотних вод у Запорізькій області, млн.м³

№ n/n	Найменування	Рік						
		2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
1.	Забір води з природних водних об'єктів	1815	1625	1500	1401	1170	1115	1135
2	Використання води	1794	1518	1482	1380	1149	1095	1101
3.	Скид зворотних вод в водні об'єкти	1385	1248	1152	1054	900	864	857
3.1	в тому числі забруднених	300	256	467	403	407	498	457

Основними забруднювачами водних об'єктів області є КП "Водоканал" м. Запоріжжя та інші об'єкти житлово-комунальної сфери, а також підприємства металургійного комплексу, що здійснюють скид стічних вод через об'єднаний шламонакопичувач у б. Капустяній.

Річний об'єм скиду забруднених стічних вод цими двома галузями народного господарства складає близько 44 % загального скиду по області.

Значну небезпеку для стану навколишнього природного середовища через відсутність очисних споруд становлять об'єкти Управління державного Департаменту з питань виконання покарань в Запорізькій області. 5 колоній Департаменту, що розташовані на території Запорізької області, не облаштовані ефективно функціонуючими очисними спорудами стічних вод.

Виконання природоохоронних заходів, спрямованих на охорону та раціональне використання водних ресурсів, передбачено національними (загальнодержавними) та регіональними природоохоронними програмами.

Не зважаючи на певні позитивні зрушення у сфері водокористування та водовідведення, стан виконання передбачених програмами заходів в Запорізькій області можна оцінити як незадовільний.

З 10 невідкладних заходів Національної програми екологічного оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води по Запорізькій області виконано тільки 3 заходи. З 7 невідкладних водоохоронних заходів Загальнодержавної програми охорони та відтворення Азовського та Чорного морів виконано тільки один захід. Інші заходи знаходяться на різному ступені готовності, або за відсутності фінансування не розпочиналися взагалі.

З передбачених Обласною програмою охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки 327 заходів з раціонального використання, охорони та відтворення водних ресурсів, поліпшення якості питної води, попередження та ліквідації наслідків шкідливої дії вод (за 12 напрямками) упродовж дії Програми реалізовано 35. Із загальної вартості водоохоронних заходів Програми (1792,7 млн. грн.) фактично профінансовано з усіх джерел 337,2 млн. грн., тобто 19,1 %, що дозволило скоротити скидання забруднених стічних вод до водних об'єктів на 8%.

Ріка Дніпро – основне джерело питного водопостачання населення півдня Запорізької області, Автономної Республіки Крим, значної частини Херсонської області, Криворіжжя та окремих районів Кіровоградської області.

Відставання у реалізації водоохоронних заходів програм означає невиконання основного завдання Національної програми оздоровлення басейну Дніпра та поліпшення якості питної води - припинення до 2000 року скидання забруднених комунальних стічних вод, і ставить під загрозу зриву завершення до 2010 року реалізації широкомасштабних заходів щодо повного припинення скидання забруднюючих речовин у межах встановлених нормативів.

Головною причиною несвоєчасної реалізації передбачених Програмою капіталомістких водоохоронних заходів, зокрема об'єктів житлово-комунального господарства, є їх незадовільне фінансове забезпечення, особливо з Державного бюджету. У такій ситуації основними джерелами фінансування заходів були власні кошти підприємств, фонди охорони навколишнього природного середовища обласного і місцевих бюджетів та іноземні кредити. Загальний обсяг потреби у коштах для розширення та реконструкції очисних споруд та мереж каналізації регіону становить понад 200 млн. грн.

Найбільші екологічні проблеми, пов'язані з ліквідацією джерел забруднення водних об'єктів, мають місце при реалізації водоохоронних заходів в житлово-комунальній сфері та в установах системи виконання покарань у зв'язку з їх високою вартістю та недостатнім фінансуванням з Державного, обласного та місцевих бюджетів.

Важливим джерелом питного постачання населення області є підземні води. Майже всі підземні водоносні горизонти, що використовуються для централізованого водопостачання, природньо захищені, залягають на глибині більше 100 м, тому забруднення з поверхні не зазнали. Виняток складає водоносний горизонт, який використовується для питного водопостачання м. Енергодар та прилеглих сіл. В цій зоні спостерігається підвищення концентрації нітритів, нітратів, нафтопродуктів, що є результатом впливу господарської діяльності ВП Запорізька АЕС, Запорізька ТЕС, систем зрошення. Крім того, потенційними джерелами надходження забруднень до підземних водоносних горизонтів стали безгосподарні свердловини, які втратили свого власника.

В цілому екологічний стан водних об'єктів області в 2006 році в порівнянні з попередніми роками не погіршився.

Ситуація з підтопленням територій

Незважаючи на те, що Запорізька область знаходиться в зоні недостатнього зволоження, процеси підтоплення набули широкого розповсюдження і суттєво впливають на екологічний стан території та умови життєдіяльності людей. Підвищення рівня ґрунтових вод і, як наслідок, розвиток процесів підтоплення відбувається головним чином за рахунок надмірного техногенного навантаження, а природні фактори лише підсилюють цей вплив. Невиконання попереджувальних заходів, зокрема спрямованих на своєчасне відведення з території поверхневих вод, є причиною підвищення рівня ґрунтових вод.

Для забезпечення захисту сільських населених пунктів і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод, мінімізації заподіяних нею збитків, запобігання подальшому ускладненню становища з підтопленням територій області, в області розроблені Програма розвитку меліорації земель та поліпшення екологічного стану зрошуваних угідь в Запорізькій області у 2001-2005 роках та прогноз до 2010 року, Програма ліквідації наслідків підтоплення в містах та селищах Запорізької області.

Переліком першочергових заходів з попередження та ліквідації підтоплення в межах Комплексної програми про захист населених пунктів, виробничих об'єктів і сільськогосподарських угідь від шкідливої дії вод в Запорізькій області у 2001-2005 роках та прогноз до 2010 року передбачено будівництво Центрального та Східного скидних колекторів, будівництво відкритих колекторів, будівництво дренажних мереж та відновлення працездатності існуючого дренажу, відновлення та підтримка сприятливого гідрологічного і санітарного стану річок та балок, підвищення надійності роботи та переобладнання компресорних станцій Кам'янської та Знам'янської протифільтраційних завіс, реконструкція Білозерської перекачуючої насосної станції.

Загальна площа підтоплених територій міст і селищ області сягає 16 тис.га (з них в обласному центрі – близько 1 тис. га.), в тому числі – 6,6 тис. га в межах житлової забудови, близько 7 тис. га – територій громадського, оздоровчого та рекреаційного призначення, близько 2 тис. га – територій промислових підприємств.

Ситуація в сфері поводження з відходами виробництва і побутовими відходами

Екологічна ситуація у сфері поводження з відходами залишається в області гострою через великі обсяги їх щорічного утворення, розміщення та накопичення впродовж тривалого часу. На 54 взятих на облік сміттєзвалищах, полігонах, шламонакопичувачах, відвальних господарствах регіону, які займають площу 1061,5 га, розміщено близько 146,6 млн. т твердих побутових та промислових відходів. На промислових, сільськогосподарських та інших підприємствах щороку утворюється більше 5,5 млн. тонн відходів.

Особливо гостро постає проблема поводження з твердими побутовими відходами. У містах і селищах міського типу щороку нагромаджується близько 2 млн. м³ сміття, яке розміщується в місцях видалення відходів.

В області практично відсутні полігони, які б відповідали сучасним санітарним та природоохоронним вимогам. Відсутня розвинена інфраструктура по збору, сортуванню та використанню відходів, як вторинної сировини.

Масштабність ресурсовикористання і енергетично-сировинної спеціалізації економіки регіону в цілому сприяють значному утворенню і накопиченню відходів виробництва і споживання.

Збільшення утворення відходів пояснюється збільшенням обсягів виробництва практично на всіх підприємствах - основних забруднювачах. Аналіз динаміки утворення, використання та розміщення відходів основних підприємств показує, що незважаючи на збільшення кількості утворених відходів, кількість використаних відходів також збільшується, що є позитивним фактором.

Збільшення використання та зменшення розміщення відходів відбувається за рахунок вирішення проблеми використання металургійних, доменних та сталеплавильних шлаків як заміників традиційних дорожньо - будівельних кам'яних матеріалів.

Актуальною проблемою для області залишається поводження з токсичними відходами, і в першу чергу - непридатними хімічними засобами захисту рослин (ХЗЗР). За останніми даними в області накопичено близько 1228 тонн непридатних ХЗЗР, які в основному зберігаються з порушенням норм екологічної безпеки, що призводить до забруднення територій та підземних водоносних горизонтів.

Ситуація з охороною та використанням земельних ресурсів

Земельні ресурси Запорізької області займають площу 2,72 млн.га, з яких майже 85% - 2,3 млн.га становлять землі сільськогосподарського призначення.

Природнокліматичні умови, а також нераціональне використання сільськогосподарських земель збільшує площу деградованих ґрунтів. Ерозія, засолення, осолонцювання, ущільнення, підтоплення, порушення, зсуви – всі ці види деградації земель характерні для області. Внаслідок природних і технологічних діянь відбувається активізація екзогенних процесів: зсувів, осідань ґрунту, берегової абразії та інші. Прогресує ерозія ґрунтів.

У цей час понад 35% сільгоспугідь перебуває під впливом водної ерозії, а 90% руйнується вітрами. Суттєво зменшився вміст гумусу в ґрунті, спостерігається ущільнення орного шару, збільшуються площі засолених, осолоділих і підтоплених земель.

Ситуація з використанням земельних ресурсів ускладнюється активізацією небезпечних геологічних процесів на узбережжі Азовського моря, Каховського та Дніпровського водосховищ.

Процеси руйнування узбережжя Азовського моря, розмиву піщаних кіс в останні роки набули загрозливих масштабів.

Найбільш небезпечні екологічні наслідки такої ситуації склалися в районі м. Бердянськ, берегової лінії в Бердянському районі, м. Приморськ, Приазовському районі та смт Кирилівка.

У районі курорту державного значення «Курорт Бердянськ» та на прилеглий території східного берега Бердянської коси за останні 1-2 роки почалося інтенсивне руйнування берегової смуги в результаті різкої активізації небезпечних геологічних процесів.

У м.Приморськ на узбережжі Азовського моря розмив прибережної смуги сягнув критичного стану. На окремих ділянках смуга між морем та лиманом вже розмита, при інтенсивних штормах вона може бути повністю розмита, що призведе до знищення рекреаційної оздоровчої зони в районі м. Приморськ, вимиву мулової грязі з лиману і забруднення акваторії Азовського моря; активізації зсувних процесів корінного плато узбережжя, на якому знаходяться оздоровчі заклади.

Ситуація з використання надр

У ході формування розвиненого гірничодобувного комплексу області із значними обсягами вилучення корисних копалин та гірничих порід стали відбуватися негативні зміни стану довкілля, серед яких необхідно виділити:

порушення земель;

формування великих обсягів відходів (відвали гірничих порід);

порушення гідрогеологічних умов, що приводить до погіршення водопостачання підземними водами.

З метою впровадження екологічної політики щодо раціонального використання природних ресурсів в області розроблені і виконуються екологічні програми, проте проблемним питанням залишається незабезпеченість цих програм достатніми фінансовими ресурсами.

Стан природно-заповідного фонду, збереження біорізноманіття

У Запорізькій області до складу природно-заповідного фонду входить 310 територій та об'єктів загальною площею 71879,135 га, з яких загальнодержавного значення 22 об'єкти площею 56337,1 га, місцевого значення 288 об'єктів площею 15542,035га. В області на завершальній стадії знаходиться робота зі створення НПП "Приазовський" площею 79034,86 га. Матеріали знаходяться на розгляді Запорізької обласної ради.

Таблиця 3.3

Динаміка збільшення площі природно-заповідного фонду

<i>Запорізька область</i>	<i>2005</i>	<i>2006</i>	<i>2007</i>
Площа ПЗФ, тис. га	55,04	71,7	71,7
Площа ПЗФ, у % від загальної площі області	2,02	2,6	2,6

Із 310 територій та об'єктів природно-заповідного фонду в Запорізькій області встановлено в натурі межі лише 10 об'єктів місцевого значення. Межі інших територій мають бути встановлені найближчим часом.

Видове різноманіття птахів на терені області утримується завдяки мігруючих та зимуючих видів з інших географічних регіонів Європи або Азії. Натомість, місцеві (локальні) види поступово загрозливо зменшують чисельність. Це стосується куріпок, сірої гуски, крижня, чирянки, степового журавля, дрохви та практично всіх видів куликів, з яких переважна більшість знаходиться під охороною Бернської Конвенції, або занесені до Червоної книги України. Така ситуація є результатом похибок у природокористуванні луками, заплавами малих та середніх річок, лиманами: їх схилами, акумулятивними утвореннями (косами та островами), а також природними та штучними пасовищами. Зокрема потребують активізації процеси формування екомережі, створення встановлення в натурі меж територій природно-заповідного фонду, створення національного природного парку Приазовський.

Основними видами спеціального використання тваринного світу є ведення мисливського та рибного господарства.

Об'єктами полювання в основному є заєць-русак, качки, голуби, сіра куріпка, лиска, фазан, перепілка, гуси, лисиця, дикий кабан, козуля, єнотоподібний собака, вовк, ондатра.

На р. Дніпро в межах Запорізької області розташоване Каховське водосховище та Дніпровське водосховище.

Основні види іхтіофауни водосховищ представлені: сазан, щука, судак, сом, в'язь, білизна, берш, плітка, головень, лин, карась, окунь, краснопірка, синець, чехоня, плоскирка, верховодка, тюлька, верхівка.

Лімітується вилов всіх видів риб, за винятком рослиноїдних (білий та строкатий товстолобики, амур білий).

Зариблення водосховищ рослиноїдними видами здійснюється не тільки з метою підвищення рибопродуктивності, а також для меліорації водойм. Чинним законодавством не передбачений механізм збереження риб-меліорантів, тому їх вилов починається вже в чотирирічному віці. Для досягнення найбільшого меліоративного ефекту необхідно уникати вилову рослиноїдних риб у віці, меншому за 10 років.

Лімітуючими факторами нересту аборигенів є низький рівень води в квітні та на початку травня, брак нерестового субстрату, замулювання і заростання нерестовищ. Встановлені штучні нерестові гнізда освоювалися пліткою, лящем, судаком.

Стан реалізації екологічної політики в регіоні, інструменти екологічної політики

Екологічна політика в регіоні базується на використанні наборів інструментів політики, таких як нормативно-правові (стандарти, дозволи, моніторинг та правозастосування), економічні, стратегічне планування, інформаційні та просвітницькі, добровільні підходи, які направлені на вирішення пріоритетних екологічних проблем (наприклад, забруднення атмосферного повітря промисловими викидами, пересувними транспортними засобами, забруднення водних ресурсів неочищеними та недостатньо очищеними зворотними водами, та ін.).

Нормативно-правові інструменти встановлюють нормативні вимоги для підприємств-забруднювачів (стандарти та дозволи, як інструменти досягнення дотримання стандартів). Для спонукання та стимулювання підприємств щодо дотримання природоохоронних вимог використовуються також такі інструменти, як моніторинг довкілля, звітність, інспекційні перевірки та санкції за порушення природоохоронного законодавства, застосування норм відповідальності за шкоду, нанесену довкіллю. Вагомим інструментом є еколого-експертна діяльність та оцінка впливу на навколишнє середовище (ОВНС) нових джерел забруднення.

Теперішнім часом іде процес реформування та удосконалення окремих інструментів екологічної політики: системи природоохоронних дозволів, платежів за забруднення, реформування інституційної структури природоохоронних органів, у тому числі зміцнення екологічних інспекцій, удосконалення системи моніторингу довкілля, інформаційних інструментів (наприклад, впровадження рейтингів екологічної ефективності підприємств), та ін.

Повільними темпами проходить реформування системи стандартів якості навколишнього середовища, яка практично залишається без змін з часів Радянського Союзу. Відсутність гнучких стандартів обмежує можливості вибору цілей якості довкілля у відповідності з конкретними

місцевими екологічними умовами та наявними ресурсами і технологіями, а також стримує реформування дозвільної системи.

У 2006 році введено в дію новий механізм регулювання викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, яким передбачено планування підприємствами заходів щодо впровадження найкращих існуючих технологій виробництва (ВАТ), які не потребують надмірних витрат, а саме - технологій, найбільш ефективних з точки зору попередження, мінімізації або нейтралізації забруднюючих речовин, доступних будь-якому суб'єкту господарювання, який має відповідний тип виробництва (устаткування). Впровадження цих технологій передбачає підготовку робітників, методів роботи, інструментів контролю. Вартість використання таких технологій не повинна бути надмірною у порівнянні з природоохоронним результатом. Виконання підприємствами цих заходів, принаймні частково, дозволить вирішити існуючу проблему викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від застарілого технологічного та газоочисного обладнання, що покращить технологічний процес та якість виготовленої продукції, забезпечить відповідність світовим стандартам за системою ISO 14000.

Для впровадження методології оцінки ризику від забруднення для здоров'я населення у новий механізм нормування викидів забруднюючих речовин необхідне в першу чергу реформування системи стандартів, у тому числі технологічних.

Крім нормативно-правових інструментів екологічної політики, як стандарти і дозволи, використовуються такі інструменти, як моніторинг якості навколишнього середовища, самомоніторинг промисловими підприємствами та звітність, проведення інспекцій відповідними контролюючими органами, а також санкції за порушення стандартів, умов дозволів та інших порушень природоохоронного законодавства.

Економічні інструменти екологічної політики мають на меті підвищувати вартість екологічно шкідливої діяльності, і в той же час стимулювати і заохочувати таку поведінку підприємств-забруднювачів, що сприяє захисту довкілля. Такими економічними інструментами є збори за забруднення довкілля та платежі за використання природних ресурсів, а також фінансова підтримка з бюджету природоохоронних інвестицій підприємств-забруднювачів, направлених на зменшення, ліквідацію та попередження забруднення.

Для підвищення стимулюючої ролі впливу платежів за забруднення останніми роками прийнято ряд нормативних документів, які передбачають підвищення ставок платежів та їх індексацію.

Кошти від зборів за забруднення та грошові стягнення за шкоду, нанесену довкіллю, спрямовуються до фондів охорони навколишнього природного середовища, та розподіляються між державним та місцевими фондами у співвідношенні, визначеному законодавством (65% - до Державного фонду, 25% - до обласного фонду, 10% - до місцевих фондів на рівні сіл, селищ, міст).

Одним із принципів екологічної політики є принцип «забруднювач платить», проте в перехідному періоді до ринкової економіки, коли недостатньо розвинуті ринки капіталу, обмежені можливості фінансування комунальної сфери та залучення приватних капіталів, для стимулювання фінансування природоохоронних проектів, що потребують фінансової підтримки з бюджету та мають високий природоохоронний ефект на одиницю затрат, використовуються фонди охорони навколишнього природного середовища.

Фонди охорони навколишнього природного середовища теперішнім часом стали одним із основних джерел бюджетного фінансування пріоритетних природоохоронних проектів.

У результаті індексації збору за забруднення, збільшення кількості платників збору за забруднення та підвищення рівня збору платежів надходження до фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів (Державного, обласного, місцевих на рівні села, селища, міста), постійно зростають, а заборгованість зменшується.

Таблиця 3.5

Надходження збору за забруднення у фонди охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів і заборгованість по збору, млн. грн.

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Сума збору за забруднення, що була фактично сплачена	8,7	11,5	12,7	16,6	22,7	37,7	61,1	81,4
Сума заборгованості по зборі за забруднення	3,6	5,2	11,4	17,2	22,7	15,2	1,4	1,77

Для реалізації принципу екологічної політики "забруднювач та користувач платять повну ціну" діючим законодавством передбачено такі економічні інструменти, як платежі за використання природних ресурсів та платежі за землю, які надходять до загального фонду бюджетів відповідних рівнів. Проте кошти від цих платежів не є захищеною статтею бюджету та не спрямовуються гарантовано на природоохоронні цілі.

Таблиця 3.6

Надходження від зборів за спеціальне використання природних ресурсів та плати за землю в 2007 році, тис. грн.

	Зведений бюджет всього	у тому числі:	
		Державний бюджет	Місцеві бюджети
Збори за спеціальне використання природних ресурсів, у тому числі:	131704,0	127060,9	4643,1
збір за спеціальне використання лісових ресурсів та користування земельними ділянками лісового фонду	3,7	-	3,7
збір за спеціальне водокористування	112390,5	111941,9	448,6
платежі за користування надрами	11207,9	7017,1	4190,8
збір за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок	7835,4	7835,4	-

державного бюджету			
плата за використання інших природних ресурсів	266,5	266,5	-
Плата за землю	146431,4	-	146431,4

Платежі за спеціальне використання природних ресурсів мають щорічну тенденцію до збільшення, але основна частина коштів від цих зборів (майже 97%) надходить до загального фонду Державного бюджету.

Платежі за землю залишаються в місцевих бюджетах.

Згідно із Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» кошти від зборів за спеціальне використання природних ресурсів, плата за землю є джерелами фінансування робіт з відтворення та підтримання природних ресурсів у належному стані, проте оскільки ці платежі надходять до загального фонду бюджету та не мають цільового призначення, фінансування відповідних природоохоронних заходів із загального фонду бюджету області практично не здійснюється. Зважаючи на важливість цих заходів для збереження довкілля, значна їх частина планується і фінансується з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, що зменшує потенційну ефективність фондів та їх фінансову спроможність для інвестування коштів у зменшення забруднення довкілля.

Стан фінансування екологічної галузі

Інформація щодо природоохоронних інвестицій в основний капітал за роками надається за даними статистичного спостереження Головного управління статистики в Запорізькій області за формою №1 – екологічні витрати.

Таблиця 3.7

Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) на охорону навколишнього середовища й раціональне використання природних ресурсів,

млн. грн.

	1995*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Україна	24665,5	372,6	468,6	518,5	864,3	1483,2	1463,3	1995,4
Запорізька область	1870,8	27,2	45,8	48,2	103,2	338,2	82,9	121,0
% Запорізької області від	7,6	7,3	9,8	9,3	11,9	22,8	5,7	6,1%

показників Україні	по								
-----------------------	----	--	--	--	--	--	--	--	--

*- млн. крб.

Таблиця 3.8

Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) в охорону навколишнього природного середовища й раціональне використання природних ресурсів по напрямках фінансування, у фактичних цінах;

тис. грн.

Напрямки фінансування**	1995*	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Усього по Запорізькій області	1870788	27174	45776	48171	103228	338204	82980
у тому числі:							
Охорона й раціональне використання водних ресурсів	794347	16639	7473	9773	21544	28174	15203
Охорона атмосферного повітря	824178	9736	32721	27133	69570	303215	55180
Охорона й раціональне використання земель	55094	799	5178	9729	8574	384	6284
Охорона й раціональне використання природних рослинних ресурсів	-	-	-	-	2497	3307	2869
Охорона й раціональне використання мінеральних ресурсів	-	-	-	-	126	-	-
Охорона й збереження природно- –	-	-	-	-	-	-	299

заповідного фонду							
Раціональне використання, зберігання й знешкодження відходів виробництва й побутових відходів	194347	-	404	1536	892	3124	3145
Охорона й раціональне використання ресурсів тваринного світу	2822	-	-	-	-	-	-
Інші витрати	-	-	-	-	25	-	-

* - млн. крб.

**назви та структура напрямків фінансування у формі №1 - екологічні витрати за 2006 рік змінилися

Таблиця 3.9

Інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) на охорону навколишнього середовища й раціональне використання природних ресурсів за джерелами фінансування, у фактичних цінах;

тис. грн.

	1995*	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Запорізька область	1870788	27174	45776	48171	103228	338204	82980	121009
у тому числі:								
Кошти державного бюджету	390671	728	4294	3079	1256	466	7036	374
Кошти місцевих бюджетів	-	1426	2247	5874	12092	9677	6668	2837
Власні кошти підприємств і організацій	1480117	23553	38376	39218	86207	328056	69276	113956
Інші джерела	-	1467	859	-	3673	5	-	3842

*млн. крб.

Зі збільшенням надходжень фонди охорони навколишнього природного середовища стають усе більш вагомим джерелом бюджетного фінансування природоохоронної діяльності, що збільшує увагу до них з боку громадськості й підвищує вимоги до ефективності їх використання.

Кількість місцевих фондів ОНПС в Запорізькій області досить значна. Так, в 2007 році надходження від зборів за забруднення та грошових стягнень за шкоду здійснювалося на 299 відкритих рахунки місцевих фондів ОНПС на рівні області, міст, сіл, селищ.

Таблиця 3.10

Надходження й використання коштів місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів (у т.ч. обласного),

тис. грн.

№ п. п.	Оборот коштів	Рік					
		2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	2	3	4	5	6		
1.	Залишок коштів на початок звітного періоду	2874,0	1286,1	741	1081,9	10536,2	7832,6
2.	Надійшло коштів у звітному періоді - усього	7784,3	11581,2	16181	26926,4	21966,5	28476,7
3.	Залишок коштів на кінець звітного періоду	1286,1	741,0	1048,7	10536,1	7832,6	12352,0
4.	Використано коштів - усього фактично	9372,1	12126,3	15873,3	17472,3	24670,1	23957,3
	касове виконання	9367,7	12438,8	15873,3			
5.	% використання коштів (дані пункту 4 поділити на (дані п. 1 +дані п. 2) x 100	87,9	94,2	98,0	64,9	75,9	65,9

Таблиця 3.11

Надходження й використання коштів обласного фонду охорони навколишнього природного середовища

№ п.п	Оборот коштів	Рік					
		2002	2003	2004	2005	2006	2007
1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Залишок коштів на початок звітного періоду	1866,9	491,8	4,4	49,79	6605,9	5451,8
2.	Надійшло коштів у звітному періоді – усього	5253,0	8271,3	11332,2	18917,9	15276,3	20340,5
3.	Залишок коштів на кінець звітного періоду	491,8	4,4	49,8	6605,9	5451,8	6899,2
4.	Використано коштів - усього фактично	6628,1	8758,7	11286,8	12361,8	16430,5	18893,1
	касове виконання	6628,1	8758,9	11286,8			
5.	% використання коштів (дані пункту 4 поділити на (дані п. 1 +дані п. 2) x 100	93,1	99,9	99,6	65,2	75,1	73,3

* - у тому числі 55,152 тис. грн. - вартість матеріалів, отриманих обласним УКС від міськвиконкому м. Запоріжжя на природоохоронні заходи

Фінансові ресурси обласного фонду охорони навколишнього природного середовища, як найбільш вагомий, в основному спрямовуються на субсидювання природоохоронних інвестицій комунальних підприємств (будівництво та реконструкцію очисних споруд та мереж каналізації, полігонів твердих побутових відходів), які потребують підтримки з бюджету.

Значні кошти спрямовуються на виконання заходів з попередження підтоплення та берегоукріплення, які є досить капіталоємними та виконуються протягом декількох років.

Крім того, за кошти місцевих екофондів здійснюється фінансування великої кількості інших заходів щодо різних напрямів природоохоронної діяльності: придбання насосного та технологічного обладнання для очисних споруд, для збору та складування твердих побутових відходів, створення та збереження об'єктів природно-заповідного фонду, паспортизація малих річок, розробка проектів і винесення в натуру водоохоронних зон, заходи з охорони підземних вод та ліквідації джерел їх забруднення, впровадження системи моніторингу довкілля, ведення земельного кадастру та озеленення населених пунктів області, наукові дослідження та підготовка проектної документації в природоохоронній сфері, оснащення обладнанням природоохоронних організацій, заходи з пропаганди та екологічної освіти, видання поліграфічної продукції екологічного спрямування та інші.

Планування природоохоронної діяльності

Протягом останніх 10 років в області були затверджені такі регіональні програми, спрямовані на поліпшення стану довкілля:

Таблиця 3.12

№ з/п	Найменування програми	Документ, яким затверджено програму	Початок дії	Кінець дії
1.	Обласна програма охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки на 2004-2010 роки	Рішення обласної ради від 17.10.2003 №9	2004	2010
2.	Програма поводження з токсичними відходами в Запорізькій області	Рішення обласної ради від 18.01.2005 № 35	2005	2010
3.	Програма моніторингу довкілля Запорізької області	Рішення обласної ради від 27.07.2001 №2	2001	2010
4.	Обласна програма з екологічної реабілітації гірничодобувних районів Запорізької області на 2005-2010 роки	Рішення обласної ради від 15.04.2005 № 7	2005	2010
5.	Програма виходу з екологічної кризи м. Запоріжжя на 2001-2010 роки	Рішення обласної ради від 23.04.2002 № 2	2001	2010
6.	Програма розвитку меліорації земель та поліпшення екологічного стану зрошуваних угідь у Запорізькій області у 2001-2005 роках та прогноз до 2010 року	Розпорядження голови облдержадміністрації від 17.04.2001 № 146	2001	2010
7.	Програма першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2001-2005 роках та прогноз до 2010 року	Розпорядження голови облдержадміністрації від 17.04.2001 № 147	2001	2010

№ з/п	Найменування програми	Документ, яким затверджено програму	Початок дії	Кінець дії
8.	Програма робіт щодо захисту територій від шкідливої дії вод у Запорізькій області у 2001-2005 роках та прогноз до 2010 року	Розпорядження голови облдержадміністрації від 26.10.2000 № 538	2001	2010
9.	Програма розвитку водопровідно-каналізаційного господарства Запорізької області на 1998-2015 роки	Розпорядження голови облдержадміністрації від 12.02.1998 № 63	1998	2015
10.	Програма ліквідації наслідків підтоплення в містах і селищах Запорізької області	Рішення обласної ради від 29.11.2004 №12	2005	2030
11.	Програма захисту населення Запорізької області від впливу іонізуючого випромінювання на 2003-2010 роки	Рішення обласної ради від 24.12.2002 № 9	2003	2010
12.	Програма "Питна вода Запорізької області" на 2007 – 2020 роки	Рішення обласної ради від 30.03.2007 № 8	2007	2020

Крім заходів регіональних програм, в області фінансується ряд важливих капіталоємних природоохоронних заходів, включених до національних екологічних програм.

У зв'язку з обмеженими фінансовими можливостями місцевих бюджетів, відсутністю ефективних механізмів залучення приватних капіталів для фінансування програм, відсутності гарантованої та прогнозованої фінансової підтримки з державного бюджету, фінансове забезпечення регіональних екологічних програм незадовільне.

У сучасних умовах складного економічного стану більшості підприємств області, особливо комунальної сфери, для розв'язання нагальних екологічних проблем необхідно залучення всіх можливих джерел фінансування на виконання пріоритетних природоохоронних заходів, а також забезпечення ефективного управління природоохоронними витратами за рахунок бюджетних коштів з урахуванням принципу "забруднювач платить".

При розробці проектів обласного та місцевих бюджетів та підготовці пропозицій до проекту Державного бюджету на 2008 і наступні роки органам місцевого самоврядування, місцевим органам виконавчої влади, розпорядникам коштів відповідних бюджетів необхідно обов'язково передбачати кошти на реалізацію заходів не тільки з фондів охорони навколишнього природного середовища, але і з загального фонду бюджетів на реалізацію заходів з раціонального використання природних ресурсів та підтримання їх в належному стані, а також створювати умови для залучення коштів приватних капіталів.

Запровадження на місцевому рівні ефективного управління природоохоронними витратами дозволить більш ефективно залучати державні бюджетні ресурси та фінансові ресурси з іноземних джерел.

Екологічна освіта, залучення громадськості до вирішення екологічних питань

Важливим напрямом екологічної політики та умовою створення і підтримання екологічно безпечного середовища є залучення широкого кола громадськості до розв'язання екологічних проблем, формування екологічної свідомості та культури.

Після ратифікації Україною Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища екологічна освіта та інформування громадськості з екологічних питань набули особливого значення. Крім того, підвищення загальної екологічної культури та свідомості наряду з впровадженням новітніх екологічно чистих технологій є однією з основних умов виходу регіону з екологічної кризи. Для вирішення цього завдання необхідно залучення широкої громадськості до розв'язання екологічних проблем.

Останнім часом спостерігається активізація громадського руху. На сьогоднішній день на території області діють близько 40 громадських організацій природоохоронного спрямування. Крім відокремленої діяльності кожної організації, вони співпрацюють між собою та органами влади у рамках дорадчих та консультативних органів. Наприклад, при Держуправлінні охорони навколишнього природного середовища в Запорізькій області створені та постійно діють Громадська та Координаційна ради з питань охорони довкілля.

Згідно з Законом України «Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості у прийнятті рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля» від 06.07.99, з метою залучення широких кіл громадськості до розв'язання екологічних проблем, створення умов доступу до екологічної інформації 01.11.2004 при Держуправлінні створено Орхуський інформаційний центр. Центр має значний потенціал для підвищення рівня інформованості різних верств населення, залучення їх до активної діяльності щодо збереження та поліпшення довкілля. Метою Центру є сприяння доступу громадськості до екологічної інформації та залучення її до прийняття екологічно важливих рішень, підвищення рівня екологічної просвіти та освіти.

Крім того, для забезпечення широкого доступу до екологічної інформації на території області створюються спеціалізовані веб-ресурси, наприклад, сайт Держуправління охорони навколишнього природного середовища за адресою: <http://www.zdn.org.ua>. Крім того, за ініціатииви Орхуського інформаційного центру Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Запорізькій області та при фінансовій підтримці обласного екофонду, громадською молодіжною екологічною організацією “Республіка Мрія” за участі інших громадських організацій був розроблений відкритий сайт громадських екологічних організацій Запорізької області за адресою: <http://npo.vo.uz>. Сайт включає в себе електронний довідник громадських організацій екологічного спрямування області з повною інформацією про діяльність кожної з них. У сайті надається інформація щодо запланованих семінарів, конференцій, громадських слухань, акцій, в яких приймають участь громадськість області, запрошення до співпраці, а також звіти щодо проведених заходів. На порталі обговорюються гострі екологічні проблеми, пропонуються шляхи розв'язання, розміщується корисна інформація наукового та практичного характеру.

На сучасному рівні розвитку суспільства необхідність створення мережі подібних ресурсів відчувається особливо гостро. Їх створення має розв'язати проблеми інформування широких верств населення, полегшення доступу до інформації та взаємодії громадських організацій з державними установами.

3.1.2. Аналіз основних проблем

У сфері атмосферного повітря

Основними проблемами забруднення атмосферного повітря області та м. Запоріжжя продовжують залишатися такі проблеми:

наявність застарілих технологій виробництва та обладнання, особливо в металургійній галузі. Технологічні виробництва та обладнання на основних забруднювачах м. Запоріжжя існує з 30 років ХХ століття, зношеність газоочисного обладнання коливається від 50 до 80 %;

невиконання в повних обсягах заходів головними забруднювачами атмосферного повітря щодо зменшення викидів забруднюючих речовин, передбачених регіональними екологічними програмами;

відсутність ефективних методів подавлення окислів азоту та вуглецю, знешкодження окислів сірки, які у значній кількості викидаються ВАТ “Запоріжсталь” та численними котельнями, що спалюють тверде, газоподібне та рідке види палива;

відсутність ефективних методів очистки викидів великих обсягів газів від аераційних ліхтарів у металургійній галузі;

викиди від пересувних джерел: значна кількість автомобілів вітчизняних марок та старі іномарки, якими користується більша частина громадян, не забезпечені нейтралізаторами.

Розв’язання вищезазначених проблем приведе до суттєвого поліпшення стану атмосферного повітря в області та забезпечить найкращі перспективи розвитку галузі.

У зв'язку з вищевикладеним, політика Запорізької області з охорони атмосферного повітря повинна бути спрямована на скорочення викидів забруднюючих речовин від стаціонарних і пересувних джерел шляхом розробки, вдосконалення та впровадження пакетів інструментів екологічної політики.

У сфері водних ресурсів

Екологічною проблемою водних ресурсів в області залишається забруднення природних водних об'єктів неочищеними і недостатньо очищеними стічними водами житлово-комунального комплексу, промислових підприємств, а також виправних колоній.

Крім міст Мелітополь, Енергодар, Вільнянськ, Пологи проблема очистки госппобутових стоків в області ніде не вирішена. Це в повній мірі відноситься і до рекреаційної зони Азовського моря, яка уже найближчим часом може повністю втратити свою цінність.

Діюча інфраструктура водопровідно-каналізаційного господарства за відсутності належного фінансування поточних та експлуатаційних витрат, планових ремонтів швидко зношується та фізично деградує, що створює потенційну загрозу для довкілля та здоров'я населення.

Значну небезпеку для стану навколишнього природного середовища через відсутність очисних споруд становлять об'єкти Управління державного Департаменту з питань виконання покарань в Запорізькій області. Жодна з 5 колоній Департаменту, що розташовані на території Запорізької області, не облаштовані ефективно функціонуючими очисними спорудами стічних вод.

Проблемою, що потребує розв'язання, є потрапляння забруднень до водних об'єктів по системах зливової каналізації міст і селищ, обсяг яких складає близько третини усього обсягу забруднень.

Ступіть впливу антропогенного навантаження на водні об'єкти залежить не тільки від обсягу й хімічного складу забруднюючих речовин, що скидаються, але й від гідрологічних умов водоприймачів і процесів самоочищення в них.

Невивченою залишається проблема вторинного забруднення водних об'єктів області, особливо р. Дніпро, Дніпровського і Каховського водосховищ, за рахунок накопичених на дні відкладень, сміття та затоплених об'єктів.

У зв'язку з вищевикладеним, політика Запорізької області з охорони та раціонального використання водних ресурсів повинна бути спрямована на скорочення скидів забруднюючих речовин у водні об'єкти, оздоровлення водойм і водотоків області, в першу чергу, за рахунок визначення меж водоохоронних зон і прибережних захисних смуг, винесення їх в натуру та приведення режиму господарської діяльності на даних територіях відповідно до вимог водоохоронного законодавства, створення збалансованих стійких водних екосистем, адаптованих до умов регіону, благоустрій прилеглих територій, здійснення комплексу заходів щодо попередження виникнення надзвичайних ситуацій, що можуть призвести до екстремально високих рівнів забруднення.

Підтоплення територій

У зону періодичного підтоплення в області попадає понад 100 населених пунктів та близько 70 тис. га сільськогосподарських угідь.

Внаслідок шкідливої дії вод погіршується екологічний та санітарно-гігієнічний стан територій, зазнають руйнування інженерні споруди, будівлі, сільськогосподарські угіддя, що супроводжується значними матеріальними затратами.

Площа підтоплених міських територій протягом останніх двадцяти років зростає вдвічі.

У найбільш загрозливому становищі перебувають міста: Мелітополь, Бердянськ, Токмак, сільські райони: Бердянський, Великобілозерський, Веселівський, Вільнянський, Запорізький, Михайлівський, Мелітопольський, Приморський, Розівський і Токмацький.

Роботи з попередження небезпечного розвитку процесів підтоплення міст і селищ та ліквідації їх наслідків пов'язані з необхідністю значних капітальних вкладень, тому пріоритетним є попередження причин розвитку підтоплення через суворе додержання затверджених Генеральних схем та будівельних норм і правил при плануванні та забудові міст і селищ, що відноситься до компетенції органів містобудування та архітектури обласної державної адміністрації, органів місцевого самоврядування та виконавчої влади. Такі організаційні заходи практично не потребують додаткових фінансових витрат.

В сфері поводження з промисловими та побутовими відходами

Значні обсяги утворення і накопичення відходів є одним з найбільш вагомих факторів забруднення навколишнього середовища і негативного впливу на всі компоненти довкілля.

На сьогодні в області особливо гостро постає проблема відсутності сталих систем та адекватної інфраструктури для управління твердими побутовими відходами. Майже всі тверді побутові відходи вивозяться на полігони без переробки та утилізації, в області практично відсутні роздільний збір та повторне перероблення відходів. Діючі полігони часто перевантажені, відсутні кошти на їх нормальну експлуатацію та рекультивуацію.

Будівництво полігонів твердих побутових відходів потребує значних інвестицій, які відсутні в області. Відсутність полігонів, особливо в сільській місцевості, призводить до утворення несанкціонованих смітників.

Таким чином, основними проблемами в сфері поводження промисловими та твердими побутовими відходами в області є:

відсутність сучасних полігонів промислових та побутових відходів і коштів на їх будівництво; низький рівень виконання реабілітації забруднених територій від несанкціонованого розміщення відходів;

недостатня кількість спеціалізованих організацій та підприємств, що займаються заготівлею і переробкою відходів як вторинної сировини;

незадовільний стан сільських полігонів твердих побутових відходів.

На рівні держави відсутні дієві економічні механізми для стимулювання попередження, мінімізації та утилізації відходів.

У зв'язку з вищевикладеним, політика Запорізької області по охороні навколишнього середовища від впливу відходів виробництва й споживання повинна бути спрямована на розробку сталої системи управління відходами, направленої на мінімізацію утворення відходів, перетворення їх у вторинні матеріальні й енергетичні ресурси, впровадження сучасних технологій промислової переробки відходів, запобігання забруднення навколишнього природного середовища.

Важливим в області залишається питання щодо безпечного поводження з токсичними відходами, і в першу чергу – непридатними хімічними засобами захисту рослин (ХЗЗР).

Як в Україні, так і регіоні не вирішено питання створення й впровадження екологічно безпечних технологій знешкодження непридатних ХЗЗР, хоча на державному рівні були розпочаті проекти щодо вивезення цих токсичних відходів для знешкодження в інші країни, де такі технології існують.

Для мінімізації негативного впливу непридатних ХЗЗР на довкілля та здоров'я населення до вирішення питання знешкодження непридатних ХЗЗР на державному рівні, необхідно на місцях забезпечити їх безпечне тимчасове зберігання до вирішення питання їх кінцевого знищення. Важливе значення при цьому має широке інформування громадськості щодо небезпечності непридатних ХЗЗР та тари від них на довкілля та здоров'я населення для недопущення розкрадання непридатних агрохімікатів та пестицидів, або руйнування складів та використання забруднених токсичними речовинами будівельних матеріалів.

У сфері охорони та раціонального використання земельних ресурсів

Природно-кліматичні умови, а також нераціональне використання сільськогосподарських земель збільшує площу деградованих ґрунтів.

Внаслідок природних і техногенних впливів відбувається активізація екзогенних процесів: зсувів, осідань ґрунту, берегової абразії та інше.

Основним джерелом забруднення ґрунтів є промислові викиди в атмосферу та викиди автотранспорту, полігони промислових та побутових відходів, несанкціоновані звалища відходів, заборонені до використання хімічні засоби захисту рослин, осади стічних вод.

У зв'язку з вищевикладеними, політика в області охорони ґрунтів повинна базуватися на поєднанні особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу і основного засобу виробництва, забезпеченні раціонального використання та охорони земель.

У сфері використання надр

Формування потужного промислового комплексу Запорізької області зумовило розвиток гірничодобувної промисловості.

У ході зростання кількості гірничих підприємств і формування розвиненого гірничодобувного комплексу із значними обсягами вилучення корисних копалин та гірничих порід стали відбуватися негативні зміни стану довкілля.

У зв'язку з вищевикладеним, політика Запорізької області з раціонального використання й охорони надр спрямована на практичну реалізацію шляхів екологічної реабілітації територій інтенсивного використання надр, встановлення правил і меж економічно раціонального та екологічно безпечного користування надрами за головним принципом «хто погіршує стан довкілля – той його і відновлює».

Проблеми збереження біологічних ресурсів, природно-заповідного фонду

У процесі економічного розвитку області, якщо не вживати упереджувальних заходів, збільшуються ризики загострення екологічних проблем, у тому числі втрати біорізноманіття, що не сприяє створенню безпечного середовища та сталому розвитку області.

В останні роки в області, як і в усьому світі, відчуваються проблеми зміни клімату, які вже здійснюють вплив на довкілля, на місця перебування і види та створюють серйозну загрозу для здоров'я екосистем в середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Основною проблемою збереження біорізноманіття є антропогенний фактор. Розв'язання проблем збереження видів можливе лише при регулюванні відносин суспільства з живою природою.

Розвиток міст, сільського господарства, транспортної, туристичної інфраструктури, процес освоєння територій призводить до подрібнення та фрагментації територій природної середовища проживання багатьох видів та збільшує навантаження на цілий ряд природних ресурсів.

Включення елементів біорізноманіття в інші сектори, такі, як: лісове господарство, риболовство, сільське господарство, регіональний розвиток, транспорт та енергетика, є необхідною умовою, щоб розвиток цих секторів був сталий з точки зору екології. Тобто міркування збереження біорізноманіття повинні бути обов'язково включені в галузеві програми економічного розвитку. У той же час є проблемою підвищення інтересу спонсорів та створення стимулів для фінансування діяльності по сталому використанню біорізноманіття та інтеграції цих зусиль в ключові сектори, такі, як сільське господарство та територіальний розвиток.

Для того, щоб захистити території та об'єкти, які мають високу природну цінність, та забезпечити стаке фінансування збереження біорізноманіття в області планується розробка відповідної програми формування екологічної мережі.

Наявна площа та територіальна структура земель області, що підлягають особливій охороні, дають підстави для їх віднесення до територіальної системи з певними ознаками екологічної мережі.

Найбільш захищеними є природні комплекси в межах територій природно-заповідного фонду. Природно-заповідний фонд Запорізької області включає філію Українського степового природного заповідника, один національний природний парк, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, зоологічний парк, парки - пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Щороку в області фіксуються випадки захворювання тварин на сказ. Для профілактики хвороби систематично вживаються профілактичні заходи, зокрема – застосування вакцини та регулювання чисельності лисиці. Але зважаючи на велику чисельність бродячих собак і котів, які переносять сказ із природних осередків до людини, необхідне ефективне зниження їх чисельності в населених пунктах та мисливських угіддях шляхом безпосереднього вилучення тварин, розробки правил щодо утримання собак і котів, підвищення відповідальності власників тварин, власників та користувачів земельних ділянок.

Для поліпшення стану охорони та відтворення диких тварин в області необхідно збільшити вкладення коштів у ведення мисливського господарства користувачами мисливських угідь, посилити боротьбу з браконьєрством, вдосконалити нормативну та законодавчу базу.

Однією з проблем зникнення та пригнічення водних рослинних угруповань є несталий гідрологічний режим водосховищ р. Дніпра в районах гідроелектростанції, засолення, забруднення водойм, меліоративні роботи.

Всі ліси області за екологічним та господарським значенням належать до захисних лісів (виконують переважно водоохоронні, ґрунтозахисні та інші захисні функції), тобто виконують переважно природоохоронні функції. Ліси області характеризуються відносно невисокою продуктивністю.

Загрозою біорізноманіття лісів є незаконні рубки лісу, лісові пожеги, браконьєрство. Залишається не вирішеним питання передачі лісів колишніх сільгоспідприємств лісогосподарським підрозділам, що має стати запорукою їх збереження.

Зелені насадження, розташовані в межах населених пунктів, особливо промислових регіонів відіграють значну роль в очищенні атмосферного повітря, створюють сприятливий мікроклімат для мешканців міст, виконують естетичні функції. Нові будівництва та велике антропогенне навантаження призводять до зменшення площ насаджень у містах. Багато дерев досягли граничної вікової межі.

Забезпечення співробітництва між фінансовим, виробничими секторами та сектором біорізноманіття області призведе до створення привабливого природного середовища і, відповідно, до нових інвестиційних можливостей.

Проблеми реформування інструментів екологічної політики

Інструменти екологічної політики в Україні потребують подальшого удосконалення та реформування.

Останніми роками в Україні активізувалося реформування інструментів екологічної політики, є певні позитивні результати та усвідомлення необхідності реформ, проте по різних напрямках екологічної політики прогрес не однорідний та не системний.

Наприклад, реформування таких нормативно-правових інструментів, як дозволи, повинно базуватися на реформуванні стандартів якості навколишнього середовища, де прогрес на теперішній час практично відсутній.

Реформування одного з інструментів створить основу для підвищення ефективності інших інструментів. Реформування стандартів якості довкілля призведе до підвищення реалістичності дозволів та ефективності моніторингу. Удосконалення процедури видачі дозволів створить умови для покращення самомоніторингу підприємств та звітності, що підвищить правозастосування та стимулюючий вплив платежів за забруднення.

Економічні інструменти екологічної політики також потребують удосконалення, оскільки на теперішній час вони не створюють дієві економічні стимули для зменшення забруднення.

Збільшення ставок платежів за забруднення шляхом індексації збору направлене на підвищення стимулюючої ролі платежів для зменшення забруднення та є позитивним наслідком реалізації екологічної політики, але при цьому система зборів за забруднення базується на старій системі всеохоплюючих платежів та націлена в основному на збір коштів, але не на вирішення конкретних пріоритетних екологічних проблем, пов'язаних з ключовими забруднюючими речовинами для найбільших забруднювачів. Тому ця система потребує подальшого реформування з метою заміни її на більш цілеспрямовану систему платежів за викиди (скиди) ключових

забруднюючих речовин, яка буде застосовуватися до тих підприємств, що з найбільшою долею вірогідності відреагують зменшенням своїх викидів та скидів.

Потребує удосконалення процес екологічного планування та управління природоохоронними видатками з урахуванням найкращих світових практик.

Більшої уваги та підтримки потребують добровільні підходи - добровільна сертифікація, впровадження систем екологічного управління за стандартами ISO 14000, односторонні угоди та ін.

Вкрай важливим є розвиток та удосконалення інформаційних інструментів екологічної політики (розповсюдження інформації, екологічна освіта та навчання, екологічне маркування, екологічне рейтингування підприємств-забруднювачів та ін.).

Таким чином, на теперішній час проблемним питанням, яке потребує вирішення на загальнодержавному та регіональному рівні, є розробка узгоджених пакетів інструментів екологічної політики, які мають використовуватися комплексно і системно.

Необхідно створення ефективного механізму міжвідомчого та міжсекторального співробітництва для визначення та досягнення цілей охорони довкілля та сталого розвитку.

Таким чином, основними проблемами, що стримують створення екологічно безпечного та привабливого природного середовища в області є:

значне техногенне та антропогенне навантаження на навколишнє природне середовище;

технічна зношеність промислового обладнання і технологічна відсталість підприємств-забруднювачів;

відсутність або застарілість технологій з очищення стічних вод, викидів у атмосферне повітря, знешкодження, обробки та утилізації шкідливих відходів;

неадекватність та недостатнє фінансування діючої інфраструктури водопровідно-каналізаційного господарства, що призводить до її фізичної деградації, низької якості надаваних послуг та до збільшення загроз здоров'ю населення і довкіллю;

високий рівень забрудненості прилеглих до населених пунктів територій промисловими та побутовими відходами, хімічними речовинами;

низький рівень використання відходів виробництва і побутових відходів як вторинної сировини, а також повторного використання природних ресурсів у промислових циклах, відсутність адекватної потребам сталої інфраструктури в сфері поводження з побутовими відходами та ефективної системи управління;

посилення негативного впливу природних ерозійних факторів на стан берегових ліній та сільськогосподарських угідь;

підтоплення територій населених пунктів і сільськогосподарських угідь ґрунтовими водами;

неналежне врахування екологічних вимог та наслідків при територіальному плануванні, недостатнє планування та контроль землекористання;

відсутність належного фінансового забезпечення природоохоронних заходів як з боку держави, так і з боку підприємств-забруднювачів;

застарілість та фінансова незабезпеченість діючих екологічних програм; програми потребують коригування та застосування нових сучасних підходів щодо їх розробки;

недосконалість нормативно-правової бази щодо інструментів екологічної політики, відсутність комплексного підходу щодо узгодженого застосування інструментів екологічної політики;

низький рівень екологічної свідомості і культури населення;

недостатня громадська активність та залучення громадськості і неурядових організацій до вирішення екологічних проблем регіону.

3.1.3. Обґрунтування бачення, основні напрями розв'язання проблем, принципи та пріоритети розвитку

SWOT-аналіз стратегічних перспектив

Сильні сторони регіону	Слабкі сторони регіону
<p>Визначення екологічного напрямку як пріоритетного при розробці Стратегії розвитку регіону</p> <p>Усвідомлення більшістю населення області необхідності реформування екологічної політики шляхом інтеграції екологічних міркувань в процес економічних, соціальних та політичних реформ</p> <p>Політична підтримка з боку керівництва області, обласної ради необхідності екологічних перетворень</p> <p>Забезпеченість області різноманітними природними ресурсами, у т.ч. здатними до самовідтворення</p> <p>Наявність діючих регіональних екологічних програм, певний досвід їх розробки та впровадження</p> <p>Проведення заходів з моніторингу стану НПС</p> <p>Наявність громадських екологічних організацій</p> <p>Значний науково-технічний потенціал (НДІ, вузи та інші установи)</p>	<p>Значне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище (далі - НПС)</p> <p>Несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією найбільш екологічно-небезпечних галузей промисловості</p> <p>Високий рівень ресурсо- та енергоспоживання</p> <p>Відсутність досвіду системного стратегічного управління, узгодженої методики реалізації циклів екологічної політики</p> <p>Недосконалість механізму реалізації владних повноважень органів місцевого самоврядування у сфері управління природокористуванням та охороною НПС</p> <p>Низький рівень міжсекторального партнерства та активної участі основних сторін</p> <p>Відсутність достатньої та систематизованої інформації для надійного забезпечення процесу широким діапазоном даних</p> <p>Недостатнє ресурсне забезпечення неурядових</p>

<p>Наявність об'єктів і територій ПЗФ місцевого та загальнодержавного значення</p> <p>Потенційна можливість залучення значних приватних інвестицій в природоохоронну сферу</p>	<p>екологічних організацій</p> <p>Висока економічна та соціальна залежність регіону від основних підприємств-забруднювачів, у т.ч. у питаннях реалізації екологічних програм</p> <p>Відсутність регіональних екологічних норм і стандартів</p>
<p>Можливості</p>	<p>Загрози</p>
<p>Фінансова підтримка екологічних програм, у т.ч. на безповоротній основі, міжнародними установами і організаціями за рахунок підвищення ефективності управління природоохоронними видатками на основі сучасних найкращих практик</p> <p>Законодавча захищеність статей бюджету „фондів охорони навколишнього природного середовища”</p> <p>Поліпшення екологічної ситуації – один з визнаних пріоритетів державної політики у регіоні</p> <p>Розробка Державної та регіональної „екологічної” стратегії</p> <p>Зацікавленість у покращенні екологічної ситуації з боку інших пріоритетних напрямків розвитку регіону (інвестиції/інновації, курортно-туристичний)</p> <p>Постійний розвиток і удосконалення технологій знешкодження, переробки та іншого використання відходів</p> <p>Інвестиційна привабливість окремих видів господарської діяльності, пов'язаних з використанням та/або переробкою відходів</p> <p>Можливості використання механізмів Кіотського протоколу для спільної діяльності по зменшенню викидів</p>	<p>Висока вартість та тривалість впровадження більшості природоохоронних заходів</p> <p>Перебування основних підприємств-забруднювачів у приватній власності, у т.ч. у власності іноземних осіб</p> <p>Політична нестабільність, яка впливає на прийняття управлінських рішень та їх якість</p> <p>Непередбачуваність і нестабільність фінансування заходів екологічних програм з Державного бюджету</p> <p>Економічна та соціальна незацікавленість підприємств-забруднювачів у впровадженні природоохоронних заходів</p> <p>Недосконалість нормативно-правової бази щодо інструментів екологічної політики</p> <p>Збільшення технологічного навантаження на НПС (зростання кількості автотранспорту тощо)</p> <p>Низький рівень інформаційного забезпечення управлінської діяльності, недосконалість систем моніторингу навколишнього середовища</p> <p>Втрачання біорізноманіття та загроза небезпечних природних явищ в результаті</p>

	глобальних змін клімату
--	-------------------------

Відсутність національної законодавчої бази для впровадження інструментів стратегічної екологічної оцінки

Екологічна політика у регіоні повинна базуватись на таких принципах:

стійкий розвиток регіону, що передбачає рівну увагу до економічної, соціальної й екологічної складової та визнання неможливості розвитку області при деградації навколишнього природного середовища (це передбачає орієнтування на пріоритети сталого розвитку, врахування екологічних наслідків під час прийняття економічних рішень);

міжсекторальне партнерство у спільному розв'язанні нагальних екологічних проблем та подальшій реалізації регіональної екологічної політики: участь всіх органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, ділових кіл і громадських організацій у підготовці, обговоренні, прийнятті та реалізації рішень в сфері охорони навколишнього середовища і раціонального використання природних ресурсів;

врахування і запобігання негативним екологічним наслідкам від господарської діяльності, відмова від господарських й інших проектів, пов'язаних із впливом на навколишнє природне середовище, якщо їхні наслідки непередбачувані або створюють неприйнятний рівень ризику для здоров'я населення (це передбачає обов'язковий попередній аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах екологічної експертизи, а також проведення безперервного комплексного моніторингу навколишнього природного середовища);

"забруднювач та користувач платять повну ціну", що передбачає запровадження для забруднювача стимулів щодо зниження рівня негативного впливу на навколишнє природне середовище та повну відповідальність за будь-які порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, за стан наданих у користування природних ресурсів;

забезпечення відкритості і доступності екологічної інформації, у т.ч. шляхом широкого оприлюднення результатів екологічного моніторингу, проведення громадських слухань і громадської екологічної експертизи, створення інформаційних веб-порталів та центрів екологічної інформації;

підвищення екологічної культури населення, освітнього рівня, професійних навичок і знань у галузі екології, укорінення екологічної культури в індивідуальній і суспільній свідомості як вищого пріоритету в ієрархії життєвих цінностей людини;

підтримка екологічних громадських рухів і благодійної діяльності, спрямованої на збереження навколишнього природного середовища.

Виходячи з необхідності вирішення екологічних проблем та з урахуванням пріоритетів розвитку регіону сформоване наступне бачення.

Бачення Запорізького краю як екологічно безпечного регіону:

Запорізька область – це регіон:

який має високий рівень екологічної культури населення, що прагне до створення і підтримання безпечного навколишнього природного середовища;

в якому вживаються необхідні заходи для охорони, відтворення і покращення стану всіх видів природних ресурсів на основі інноваційного підходу;

де завдана екологічна шкода повністю компенсується адекватним відшкодуванням за рахунок винних у цьому осіб під постійним ефективним контролем з боку держави, органів місцевого самоврядування і громадськості.

Основні напрями реалізації стратегії для підвищення екологічної безпеки регіону:

1) Зменшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище шляхом модернізації та переоснащення промислових підприємств, впровадження сучасних ресурсозберігаючих технологій, нових технологій очищення, переробки і знешкодження відходів виробництва.

2) Впровадження нових технологій у галузі природокористування, охорони і відтворення природних ресурсів (інноваційний підхід).

3) Стимулювання природоохоронної діяльності суб'єктів господарської діяльності, створення економічних та інших умов для більш раціонального використання наявних природних ресурсів, активізації впровадження систем і стандартів екологічного менеджменту.

4) Посилення екологічного контролю з боку держави і територіальних громад, удосконалення системи моніторингу стану навколишнього природного середовища.

5) Підвищення ефективності стратегічного планування та системи управління у сфері природоохоронної діяльності, її спрямування на упередження негативного впливу на навколишнє природне середовище.

6) Підвищення загальної екологічної культури та екологічної свідомості громадян.

7) Розширення залучення громадськості та засобів масової інформації до участі у вирішенні екологічних проблем регіону.

8) Подальше удосконалення нормативно-правової бази, інструментів екологічної політики, підвищення вимог екологічних нормативів і стандартів (регіональні ініціативи).

Визначені вище пріоритетні напрями діяльності зумовлюють формування системи операційних цілей та програмних дій, що будуть спрямовані на їх досягнення.

3.1.4. Операційні цілі та план дій

Операційна ціль 1. Зменшення викидів в атмосферу забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел та їх негативного впливу на навколишнє природне середовище з метою зниження ризиків для здоров'я населення. Зменшення емісії парникових газів:

сприяння оснащенню промислових підприємств сучасним пилегазоочисним обладнанням, модернізації технологічного встаткування;

технічне переозброєння підприємств;

перехід до використання промисловими підприємствами та транспортом більш чистого палива, якісної сировинної бази, підвищення ефективності використання сировинних та енергетичних ресурсів;

перепрофілювання, перебазування або ліквідація шкідливих виробництв із житлових територій;

визначення стаціонарних джерел викидів, які формують неприйнятний рівень ризику для здоров'я населення, розробка та впровадження по цих джерелах заходів;

посилення державного контролю, юридичної (у тому числі матеріальної) відповідальності порушників екологічного законодавства та підвищення економічної зацікавленості підприємств-забруднювачів у здійсненні природоохоронних заходів;

запровадження системи заходів, спрямованих на зменшення викидів забруднюючих речовин у відпрацьованих газах транспортних засобів та запобігання перевищення граничнодопустимої концентрації забруднюючих речовин;

удосконалення моніторингу за станом атмосферного повітря суб'єктами державної системи моніторингу;

практичне виконання заходів з реалізації положень Кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату по Запорізькій області.

Операційна ціль 2. Відновлення природної якості поверхневих та підземних вод за рахунок припинення їх забруднення:

поетапне скорочення та припинення скидів забруднюючих речовин від житлово-комунального сектору та промислових підприємств шляхом реконструкції, удосконалення діючих та впровадження сучасних систем очищення;

впровадження ресурсозберігаючих технологій для зменшення обсягів використання води у промислових та інших галузях економіки;

забезпечення сталої муніципальної інфраструктури водопостачання, каналізування та очистки стічних вод;

скорочення забруднення водних об'єктів за рахунок проведення заходів по упорядкуванню зливової каналізації міст і селищ;

оздоровлення водних об'єктів, очищення від донних відкладень і приведення прибережних захисних смуг у належний стан, у тому числі проведення робіт з розчищення русла річки Молочної у Токмацькому районі;

проекування і винесення в натуру меж водоохоронних зон і прибережних захисних смуг водних об'єктів;

паспортизація внутрішніх водних об'єктів (малих та середніх річок);

проведення інвентаризації поверхневих та підземних водозаборів, освоєння родовищ підземних вод для питного водопостачання населення;

розробка постійно діючої математичної моделі гідрогеологічних умов південно-західної частини області;

посилення контролю та моніторингу за станом водних об'єктів та дотримання законодавства, яке регулює порядок використання водних ресурсів.

Операційна ціль 3. Зменшення утворення промислових і побутових відходів, мінімізація негативного впливу відходів на довкілля та здоров'я населення:

створення умов для залучення інвестицій у сферу поводження з відходами;

мінімізація утворення відходів шляхом удосконалення діючих та впровадження сучасних технологій і обладнання;

повернення відходів у виробництво з метою вилучення цінних компонентів, використання як вторинної сировини;

впровадження сучасних природоохоронних заходів на полігонах промислових та побутових відходів;

організація відповідного безпечного тимчасового зберігання непридатних хімічних засобів захисту рослин, впровадження екологічно безпечних технологій знешкодження, забезпечення ефективного контролю за безпечним поводженням з токсичними відходами;

реабілітація забруднених територій від розміщення відходів;

забезпечення сталої інфраструктури управління твердими муніципальними відходами, розвиток нових потужностей з переробки та утилізації відходів.

Операційна ціль 4. Збереження якості земельного фонду та відновлення земельного балансу:

сприяння впровадженню сучасних технологій у сфері агропромислового виробництва для підвищення ефективності використання земельних ресурсів;

відновлення та розширення мережі полезахисних лісових смуг;

створення та підтримка в актуальному стані кадастру земельних ресурсів;

залісення або залуження середньо- та сильноеродованих орних земель;

впровадження комплексу заходів щодо запобігання руйнування берегів Азовського моря, Каховського та Дніпровського водосховищ;

створення страхових фондів для рекультивації (відновлення) земельних ресурсів згідно з їх призначенням.

Операційна ціль 5. Зменшення негативного впливу на стан довкілля діяльності, пов'язаної з використанням надр:

рекультивація земель, деградованих внаслідок техногенного впливу (кар'єри, шахти тощо), у т.ч. шляхом виконання Програми екологічної реабілітації гірничодобувних районів Запорізької області;

запобігання негативному впливу гірничодобувних підприємств на стан довкілля.

Операційна ціль 6. Захист території області і населених пунктів від підтоплення:

підвищення ефективності і безпечності використання надр та інших природних ресурсів для запобігання порушенню балансу ґрунтових вод;

удосконалення системи протипаводкового захисту, будівництво та реконструкція захисних споруд;

створення опорної мережі спостережних свердловин для моніторингу за рівнем ґрунтових вод;

впровадження комплексу інших заходів відповідно до Програми ліквідації наслідків підтоплення в містах і селищах Запорізької області.

Операційна ціль 7. Збереження біологічного та відновлення ландшафтного розмаїття області:

розширення існуючих та створення нових територій та об'єктів природно-заповідного фонду області;

проведення інвентаризації природних комплексів території та об'єктів природно-заповідного фонду області;

розробка екологічної мережі області;

створення Єдиного реєстру біологічного розмаїття області;

впровадження комплексних заходів, спрямованих на збереження тварин та охорону рідкісних рослин;

проведення заходів щодо збільшення рівня лісистості області та управління лісами в рамках розробленої регіональної програми;

проведення заходів з інвентаризації зелених насаджень міст області;

збільшення площ зелених насаджень міст області.

Операційна ціль 8. Підвищення ефективності управлінської діяльності місцевих та регіональних органів влади та їх впливу на створення екологічно безпечного середовища:

удосконалення регіональної екологічної політики за рахунок розробки та коригування діючих регіональних/місцевих екологічних програм, забезпечення реалізації, моніторингу, оцінки та перегляду;

удосконалення планування та фінансування природоохоронних витрат з обласного екофонду;

ініціювання змін до законодавства щодо удосконалення інструментів екологічної політики;

ініціювання змін до законодавства в частині перерозподілу фінансових ресурсів на регіональний рівень та удосконалення механізму субсидювання природоохоронних інвестицій регіону з Державного бюджету.

Операційна ціль 9. Формування екологічної культури мешканців області, створення дієвої системи інформування та забезпечення участі громадськості у розв'язанні екологічних проблем:

включення питань формування екологічної культури, екологічної освіти в регіональні й місцеві програми;

удосконалення системи безперервної екологічної освіти та виховання;

створення базових центрів позашкільної екологічної освіти та виховання;

ефективне і максимально широке поширення екологічної інформації про стан навколишнього середовища в області, зокрема фінансова підтримка роботи регіонального Орхуського центру та створення чотирьох міжрайонних центрів екологічної інформації, освіти та просвіти населення;

проведення масових екологічних заходів, спрямованих на залучення жителів області до питань охорони довкілля;

створення умов та розробка механізмів залучення громадських організацій і об'єднань до процесів прийняття рішень, які впливають на довкілля.

3.1.5. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання

Механізм впровадження, моніторингу і контролю:

1) Формування пріоритетів екологічної політики в Запорізькій області на підставі принципів сталого розвитку з урахуванням всіх зацікавлених сторін.

2) Міжвідомча координація екологічної політики в других секторах на підставі діючої правової бази.

3) Використання пакетного підходу для узгодженого застосування інструментів екологічної політики для досягнення визначених пріоритетних цілей.

4) Розробка, коригування та впровадження регіональних програм, спрямованих на підвищення екологічної безпеки регіону, відповідно до принципів і пріоритетних напрямів Стратегії.

5) Удосконалення системи моніторингу довкілля, коригування регіональної Програми моніторингу довкілля Запорізької області.

6) Здійснення в установленому порядку законодавчих ініціатив, спрямованих на удосконалення інструментів екологічної політики, впровадження механізмів законного лобіювання інтересів регіону через представників депутатського корпусу.

7) Моніторинг та оцінка виконання екологічних програм та досягнення цілей екологічної політики відповідальними органами відповідно до розподілу повноважень згідно з діючим законодавством.

8) Удосконалення ефективності управління природоохоронними витратами, мобілізація фінансових ресурсів в природоохоронну сферу.

9) Удосконалення інституційної бази та організаційної форми для управління природоохоронними видатками.

10) Міжсекторальне партнерство, широке залучення громадськості до вирішення екологічних проблем, інформування та екологічна освіта.

11) В межах діючого законодавства та наявності даних врахування індикаторів ефективності, визначених Концепцією національної екологічної політики України на період до 2020 року.

12) Забезпечення моніторингу та оцінки виконання Стратегії в межах компетенції та повноважень місцевих та регіональних органів влади, відповідальних за впровадження заходів та інструментів екологічної політики за пріоритетними напрямками екологічного розділу стратегії, залучення громадськості до участі в реалізації, широке обговорення та оприлюднення результатів.

До здійснення контролю ефективності провадження Стратегії можливо залучення незалежних експертів, у т.ч. представників міжнародних урядових і неурядових організацій.

Індикатори моніторингу

№ п/п	Назва індикатора (опис, одиниці виміру)
1.1. Зменшення викидів в атмосферу забруднюючих речовин від стаціонарних та пересувних джерел та їх негативного впливу на стан атмосферного повітря.	Обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря, тис. т, т/км ² , т/люд.: а) від пересувних джерел б) від стаціонарних джерел
Зменшення емісії парникових газів	Частина своєчасно виконаних повітряохоронних заходів від запланованих, %
	Зменшення викидів забруднюючих речовин в атмосферу внаслідок виконання природоохоронних заходів, т/рік

1.2. Ā³āīāēāīy īðēðīāī_ζ yēīñ³
īīāāðōīāāēō òà ī³āçāīēō āīā çà
ðāðōīē īðēīēāīīy _ζð çāāðōāīāīy

Ñóīàðīēē āīāīçāā³ð, iēī.i³

â ò.÷. īīāāðōīāāēō āīā

ī³āçāīēō āīā

Çāīāñē ī³āçāīēō āīā īèðī_ζ yēīñ³ īī ēàòāāīð³yī Ā+Ā+Ñ₁ (òēñ.
i³/āīāó)

Īāñyā āēēīðēñòāīīy ñā³æī_ζ āīāē āēy āēðīāīē÷ēō īīððāā, iēī.i³

Çāāēuīēē īāñyā āīāīā³āāāāīīy, iēī.i³

â òīó ÷ēñ³: īīðīàðēāīī ī÷ēuāīēō ñò³÷īēō āīā

çāāðōāīāīēō çāīðīòīēō āīā

Īīðōāī³ñòu ī÷ēñīēō ñīīðōā, iēī.i³/ð³ē

Āīāæēīā īāðāæ³ īīāēō ēāīāē³çāð³ēīēō ñēñòāī, ēī

Ē³ēuē³ñòu āāāāāīēō â āēñīēóàòàð³p īīāēō òà ðāēīīñòðóēīāāīēō
ī÷ēñīēō ñīīðōā, øð.

Āīāæēīā ðīç÷ēuāīēō ðóñāē ð³÷īē, ēī

<p>1.3. Зменшення утворення промислових і побутових відходів, мінімізація негативного впливу відходів на довкілля та здоров'я населення</p>	<p>Íáñÿæ è ìðìèñéíáèð á³ãðíã³á (²-²²² èèãñ³á íáááçíáèè), òèñ. ò</p> <p>Íáÿáí³ñòù ìðìèñéíáèð á³ãðíã³á (²-²²² èèãñ³á íáááçíáèè) ó ñíãò³àèùíí á³áááááíèð ì³ñòÿð òà íà òáðèòíð³ç, ì³ãíðè°íñòá, òèñ. ò</p> <p>Íáñÿæ è ìðìèñéíáèð á³ãðíã³á (²-²²² èèãñ³á íáááçíáèè), ÿè³ ìáðáááí³³íøè ì³ãíðè°íñòááì, òèñ. ò</p> <p>Íèòíà áàáà àèèíðèñòáíèð , çíáøéíãæáíèð òà óðèè³çíááíèð á³ãðíã³á á³á çááàèùííáí íáñÿã òóáíðáíèð, %</p> <p>È³èùè³ñòù àèÿáèáíèð íáñáíèð³ííááíèð ñí³ò°çáàèè, øð.</p>
<p>1.4. Збереження якості земель, у тому числі сільськогосподарського призначення, та відновлення земельного балансу</p>	<p>Íèòíà áàáà èíøð³á, ìðèèáíèð ÿè ìèàðà çà çáíèð, ùí ñíðÿííáí³ íà ðáèóèùòèááð³ð òà ðááá³è³ðáð³ð çáíáèù, %</p> <p>Íèíà ðáèóèùòèáíááíèð (ðááá³è³ðááíèð) çáíáèù, áà</p> <p>Äíáæéíá³ ìèíà ñèãçàðèñíèð è³ñíáèð ñíóá, èí/áà</p> <p>Äíáæéíá òà ìèíà ííáíñòáíðáíèð áíáíñòíðííèð çíí óçáíáæ ðóñáè ð³è ÷è óçááðáæÿ³íøèð áíáíèí, èí/áà</p> <p>Íèíà çáíáèù, ùíáí ÿèèð çá³éñíáí³ çáðíáè³ç çàè³ñíáííÿ òà çàèóæáííÿ, áà</p> <p>Íèíà çáíáèù, áòðà÷áíèð áíáñè³áíè á³ç áðíç³éíèð òáèòíð³á, áà</p> <p>Äíáæéíá ìðèááðáæííç ñíóáè (Àçíáñùèá íðá, Èàðíáñùèá áíáíñòíáèùà òà³íø³ áíáíèèè), ùíáí ÿèíç çá³éñíáíí çáðíáè ñí çáíá³ááííð ðóéíóááííÿ, èí</p>
<p>1.5. Зменшення негативного впливу на стан довкілля діяльності, пов'язаної з використанням надр</p>	<p>Íèíà áááðááíááíèð çáíáèù áíáñè³áíè á³ÿèùííò³, ñá³ÿçáííç ç àèèíðèñòáííÿ íááð , áà</p> <p>Íèíà ðáèóèùòèáíááíèð çáíáèù, áà</p>

	<p>É³eüé³ñòù óíðíááæáíèð ïðíáèð³á, yé³ ñïðyííááí³ íà ï³ááèùáííy áêíêíã³÷íç, ááçíáèè ðíá³ò ç áèêíðèñòáííy íááð, øð.</p> <p>Íáñyã³íáññòèð³é, ñïðyííááíèð íà ï³ááèùáííy áêíêíã³÷íç, ááçíáèè, òèñ. ãðí.</p>
<p>1.6. Захист території області і населених пунктів від підтоплення</p>	<p>Íëíuà æèðèíáíç, çàáóáíáè, yèà ïáðááóáá° ï³á áíèèáíí ðàèòíð³á ï³áðíèèáííy, ãà</p> <p>×èñáèüí³ñòù íáñáèáííy, yèá íáøèà° íà ðáðèèòíð³yð, ùí ïáðááóááðòù ï³á áíèèáíí ðàèòíð³á ï³áðíèèáííy, òèñ. ÷íè.</p> <p>×èñáèüí³ñòù íáñáèáííy, ùí ïòðèíáèí çàðèèñò áíáñè³áíè çá³èñíáííy ïðíòèíáííáèíáèð çàðíã³á, òèñ. ÷íè.</p> <p>É³eüé³ñòù íáñáèáíèð ïóíèð³á, á yèèð ñòáííðáíà íáðáæà ñíñòáððáæíèð ñááðáèíáèí, øð.</p> <p>×èñáèüí³ñòù íáñáèáííy, yèá íáøèà° íà ðáðèèòíð³yð, áá ðèçèè ï³áðíèèáííy çíáíøèáñy áíáñè³áíè ðááè³çàð³ç, á³áííá³áíèð çàðíã³á, òèñ. ÷íè.</p>
<p>1.7. Збереження біологічного та відновлення ландшафтного розмаїття області</p>	<p>É³eüé³ñòù ïðíáèð³á, ñïðyííááíèð íà òððèíáííy íá³èð³á ïðèðíáíí-çàííá³áííáí òííáó (İÇÖ) – øð.</p> <p>É³eüé³ñòù áèã³á ðááðèí³ ðíñèèí, çáíáñáíèð áí ×áðáííç èíèáè, ùíáí yèèð çá³èñíð³ðññy ïñíáèèáèè ðáæèí ïðíðíèè, øð.</p> <p>É³eüé³ñòù íá³èð³á İÇÖ íà ðáðèèòíð³ç, íáèàñ³, øð.</p> <p>Íëíuà ðáðèèòíð³é İÇÖ á íáæáð íáèáñ³, èá. èí</p>
<p>1.8. Підвищення ефективності управлінської діяльності регіональних та місцевих органів влади та їхнього впливу на створення екологічно безпечного середовища</p>	<p>Обсяг відшкодованої шкоди, завданої довкіллю внаслідок господарської діяльності та порушення вимог природоохоронного законодавства, тис. грн.</p> <p>É³eüé³ñòù ïðíáèð³á òà ïðíáðáí, ùíáí yèèð çá³èñíáíí áêíêíã³÷íç, ááçíáèè, øð.</p> <p>É³eüé³ñòù ðááè³çíáíèð ïðíáèð³á ç çàèó--áííy èíø³á ï³ñóááèð áðáæáð³á, ñïðyííááíèð íà çíáíøèáííy, è³èá³áàð³ð òà ïñáðááæáííy çàáðóáííáííy, øð.</p>

1.9. Формування екологічної культури мешканців області, створення дієвої системи інформування та забезпечення участі громадськості у вирішенні екологічних проблем	Кількість дієвих громадських організацій природоохоронного спрямування (шт.) та кількість членів цих організацій (осіб)
	Кількість проектів, просвітницьких заходів, спрямованих на підвищення екологічної культури та освіти, з розбивкою на вікові групи, на які вони направлені, шт.

3.2. Запорізький край – історико-культурний та курортно-туристичний центр національного та міжнародного значення

3.2.1. Сучасний стан ситуації в туристичній галузі, діагностика історико-культурного та курортно-туристичного потенціалу

Діагностика потенціалу

Організація рекреаційно-туристичного комплексу в рамках установлених норм і правил природокористування та ресурсоспоживання, забруднення навколишнього природного середовища обумовлює необхідність розглядати цю сферу господарювання як ресурсно й екологічно сумісну.

У сукупності різноманітних чинників, а саме ресурсного, екологічного, економічного, політичного і ряду інших, які визначають розвиток рекреаційно-туристичної індустрії, принципово домінуюче значення має ресурсний, оскільки саме він визначає можливість і ефективність організації рекреаційно-туристичної діяльності на даній території за рахунок мобілізації комплексу її антропогенних і, головним чином, природних ресурсів.

Класифікація елементів ресурсного потенціалу сфери рекреації і туризму згідно Закону “Про туризм” виділяє блок головних утворюючих ресурсів і супутніх складових ресурсного потенціалу.

Історико-культурний потенціал

На державному обліку перебуває 8031 історико-культурна пам’ятка, в т.ч. 1677 - історії, 6276 - археології, 78 - монументального мистецтва.

До Державного реєстру національного культурного надбання України внесено 18 пам’яток області:

8 пам’яток археології (пам’ятки національного культурного надбання – залишки городища, поховальні комплекси, кургани, курганні могильники Канат-Могила та Попівські могили у Бердянському районі; Куляб-Могила у Михайлівському, Солоха та Мамай-гора у Кам’янсько-Дніпровському, Цимбалові могили у Великобілозерському районах, а також археологічний комплекс пам’яток "Лиса Гора" у Василівському районі та 4 пам’ятки історії (включаючи Дніпрогес).

3 заповідники: Національний заповідник "Хортиця", державний історико-археологічний заповідник "Кам'яна Могила" (м. Мелітополь), історико-архітектурний музей-заповідник "Садиба Попова" (м. Василівка).

В області діють: 22 музеї державного підпорядкування з загальною кількістю близько 330 тис. предметів основного фонду; 513 бібліотек з загальною кількістю бібліотечних фондів понад 10,0 млн. примірників; 412 установ культури клубного типу, 2 парки культури та відпочинку, 2 центри дозвілля при яких працює 3,5 тис. творчих формувань, в т. ч. 1,5 тис. дитячих; заклади кіно (12 кінотеатрів, 32 сільські кіноустановки); Запорізький державний цирк, обласна філармонія, 3 обласні театри (академічний український музично-драматичний, театр „Едельвейс“).

На 01.01.2008 року в області працюють 69 початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів, 2 вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації: Запорізьке музичне училище ім. П.Майбороди та Мелітопольське училище культури, які на високому організаційному рівні забезпечують підготовку спеціалістів галузі.

Природно-рекреаційний потенціал

Запорізька область має унікальне економіко-географічне положення. Південні кордони області омиваються водами Азовського моря, берегова лінія якої в межах області складає більше 300 км. Басейн р. Дніпро (третьої за розміром ріки в Європі) охоплює північно-західну частину області та складається з Каховського й Дніпровського водосховищ, трьох середніх річок (річки Молочна, Конка, Гайчур) і 118 малих річок з 28 водосховищами та 849 ставками.

Курортні та рекреаційні території складають майже 15 % площі області. У межах області розвідані та використовуються мінеральні води та лікувальні грязі практично всіх відомих бальнеологічних типів. В оздоровчих і лікувальних цілях широко використовується озокерит та спелеотерапія. Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 28.12.96 № 1576 до курортних віднесені такі населені пункти області: с.Новокосянтинівка та с.Строганівка (Приазовський район), м.Приморськ, с-ще Кирилівка (Якимівський район). Згідно з Законом, прийнятим Верховною Радою України від 11.01.2005 № 2305-IV; м.Бердянськ отримало статус курорту державного значення.

Запорізька область має 310 територій і об'єктів природно-заповідного фонду, у тому числі Національний заповідник "Хортиця", частину філії Українського степового заповідника Кам'яні Могили. На території заповідника "Хортиця" знаходиться державний геологічний заказник "Дніпровські пороги" загальною площею 1383 гектари, який належить до природно-заповідного фонду України. Унікальною особливістю є те, що на острові представлені ландшафти всіх географічних зон України - від степової до гірської. З 1052 видів вищих рослин 657 належать до дикорослих аборигенів, 11 з них занесено до Червоної книги України, 41 - реліктові та ендемічні рослини.

Здійснюється підготовка матеріалів щодо створення заказників загальнодержавного значення "Крутосхили Каховського водосховища" площею 522 га і "Урочище Білозірське" 390 га.

Інфраструктурний потенціал складають готелі, ресторани, санаторії, будинки відпочинку, транспорт, зв'язок, суб'єкти економічної діяльності з надання туристичних послуг тощо.

Етнокультурний потенціал: в області зареєстровано 9 обласних осередків козацьких організацій, які налічують понад 7 тис. козаків. Діє цільова регіональна програма, спрямована на впровадження ефективного механізму взаємодії органів державної влади та козацьких громадських організацій з розвитку історичних, патріотичних, духовних та культурних традицій козацтва.

Позитивний вплив на розвиток соціокультурного середовища має діяльність членів обласних організацій Національних творчих Спілок України: письменників художників, фотохудожників; обласної організації українського товариства охорони пам'яток історії та культури; територіальних об'єднань обласного осередку національної спілки майстрів народного мистецтва України; обласного

відділення українського фонду культури, об'єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта” ім.Т.Г.Шевченка, районних та міських відділень обласного „Союзу українок” тощо.

Активною є діяльність в регіоні 62 громадських організацій національних меншин. Головною метою їх діяльності є створення необхідних умов для збереження мовної та етнічно-культурної самобутності націй та народностей, що проживають у Запорізькій області, згуртування національних меншин навколо ідеї української державності, сприяння збереженню стабільної суспільно - політичної ситуації в регіоні.

Поточний аналіз ситуації в туристичній галузі

Основні вектори діяльності у сфері культури, мистецтв, охорони культурної спадщини, міжнаціональних відносин туризму та курортів задіяні на реалізації щорічних планів соціально-економічного розвитку регіону.

Особливе місце в забезпеченні надання курортно-туристичних та культурно-дозвільних послуг населенню, використанні наявного історико-культурного потенціалу посідають Національний заповідник „Хортиця” та державний історико-археологічний заповідник „Кам'яна могила” (постановою Кабінету Міністрів України від 06.06.2007 №808 комплексу багаточислової археологічної пам'ятки “Кам'яна Могила” оголошено Державним історико-археологічним заповідником). Відповідно до законодавства України здійснюються заходи щодо передачі цього майнового комплексу з комунальної у державну власність.

Значна увага приділяється вирішенню проблем розвитку Національного заповідника „Хортиця” та завершенню будівництва його ключового об'єкту -історико-культурного комплексу “Запорозька Січ”.

Здійснено ряд реекспозицій, охоронних заходів у державних музеях області.

Попередні результати наявної туристичної інфраструктури дало діагностування, яке завдяки вперше отриманим бюджетним коштам у сумі 160 тис. грн. згідно рішення обласної ради від 22.02.2007 № 18 „Про доповнення до Програми розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області до 2010 року” проведено по всіх територіях області у липні-серпні 2007 року із залученням наукового потенціалу регіону. Розпочато роботу щодо створення оптимальної моделі розвитку цієї сфери до 2015 року.

З метою більш ефективного представлення регіону на Всеукраїнських виставкових заходах виготовлено єдиний виставковий стенд Запорізької області.

Ведеться робота по створенню в області інформаційно-туристичного центру, популяризації на внутрішньому туристичному ринку марки „Запоріжжя туристичне”.

Опрацьовується питання про надання статусу курорту місцевого значення природним територіям курортів „Кирилівка” Якимівського району та „Великий Луг” м. Запоріжжя.

За 2007 рік турагентами та туроператорами області обслуговано 114,5 тис. осіб, надано туристичних послуг на суму 64,4 млн. грн. У Всеукраїнському рейтингу Запорізька область входить у число регіонів з успішною динамікою росту основних показників туристичної діяльності.

Управлінням культури і туризму облдержадміністрації проведено значну роботу щодо організації заходів в рамках акції „Хортиця єднає Україну”.

Зокрема проведено Всеукраїнський пленер „Хортиця крізь віки”, презентацію обласного фестивалю народного мистецтва „Вольниця” в м.Гуляйполе, обласний фестиваль поріднених сіл в

Куйбишевському районі, Всеукраїнський етнофестиваль мистецтв „Єдина родина”, Всеукраїнський театральний фестиваль „Данапріс”.

Традиційним на Запоріжжі стало проведення культурно-мистецьких заходів Всеукраїнського, міжнародного та обласного значення. На розвиток та популяризацію аматорського мистецтва спрямовані: Всеукраїнські фестивалі виконавського мистецтва („Акорди Хортиці”, Регіональний тур фестивалю народної хореографії ім. П. Вірського, фестиваль духової та естрадної музики „Таврійські сурми” в м. Мелітополі, фестиваль дитячої естрадної творчості „Топ-Топ” в м. Бердянську); Міжнародні фестивалі („Джаз-форум-2007” в м. Бердянську, духовного співу в м. Запоріжжі, кіно форум „Бригантина”); регіональний фестиваль–конкурс на вищу театральну нагороду Придніпров’я „Січеславна–2007” та обласний фестиваль „Поетичний травень”. Проведено також Всеукраїнські мистецькі акції „Український рушничок” Героя України народної майстрині Віри Роїк та „Рушник національної єдності”.

Обласними театральні-видовищними установами у 2007 році показано 580 вистав та 600 концертів, обслуговано 200 тис. глядачів, доходи від їх основної діяльності склали 1,5 млн.грн.

В області виконуються регіональні програми які за своїм змістом спрямовані на вирішення питань регіонального розвитку, що безпосередньо пов’язані з підтримкою у належному стані, збереженням та популяризацією культурно-історичного надбання Запорізького краю, а також з розвитком та використанням курортно-туристичного потенціалу регіону:

Таблиця 3.15

№ з/п	Найменування програми	Документ, яким затверджено програму	Початок дії	Кінець дії
1.	Програма збереження та використання об’єктів культурної спадщини Запорізької області на 2005-2010 роки	Рішення обласної ради від 18.01.2005 № 34	2005	2010
2.	Програма розвитку культури Запорізької області на 2008-2012 роки	Рішення обласної ради від 29.09.2004 № 7	2008	2012
3.	Обласна Програма охорони та збереження нематеріальної культурної спадщини на 2005-2008 роки	Рішення обласної ради від 31.03.2005 № 3	2005	2008
4.	Програма розвитку козацтва в Запорізькій області на 2007-2010 роки	Рішення обласної ради від 22.02.2007 № 13	2007	2010
5.	Програма розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в Запорізькій області до 2010 року	Рішення обласної ради від 19.03.2004 № 22	2004	2010
6.	Програма підтримки розвитку культур національних меншин в Запорізькій області у 2008 році	Рішення обласної ради від 30.11.2006 № 12	2008	2008

№ з/п	Найменування програми	Документ, яким затверджено програму	Початок дії	Кінець дії
7.	Обласна програма відпочинку та оздоровлення дітей на період до 2008 року	Рішення обласної ради від 25.04.2003 № 12	2003	2008

Дещо поліпшилася кадрова ситуація. За рівнем забезпеченості галузі спеціалістами Запорізька область займає друге місце по Україні (81%).

3.2.2. Аналіз основних проблем

Головні утворюючі ресурси індустрії туристичних послуг характеризуються кількістю суб'єктів туристичної діяльності, кількістю санаторно-курортних та оздоровчих закладів та фінансовими показниками їх діяльності.

Супутні складові ресурсного потенціалу представлені розвиненим *транспортно-дорожнім комплексом* Запорізької області, а також кількістю готелів та ресторанів. На 01.01.2007 діють в області 916 готелів та ресторанів, про динаміку їх кількості невідомо. Особливу роль у туристичному та готельному бізнесі має глобальна мережа “Інтернет”, яка стимулює створення регіональних інформаційних порталів туристично-рекреаційного призначення.

За даними „Статистичного щорічника Запорізької області за 2006 рік” (За редакцією Голоवेशка В.П. – Головне управління статистики у Запорізькій області, 2007. – Далі скорочено „Щорічник”) динаміка кількості санаторно-курортних та оздоровчих закладів тривалого перебування свідчить про те, що на жаль, з 1990 по сезон 2005/2006 року відбувається неухильне зменшення кількості санаторіїв, місць в будинках відпочинку та загальної кількості оздоровлених.

Таблиця 3.16

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади

	1990	1995	2002	2003/04	2004/05	2005/06
Санаторії та пансіонати	22	21	18	17	16	15
Будинки відпочинку	136	141	137	158	157	149
у них місць	31627	33616	24434	23642	22644	21057
Кількість оздоровлених	81317	44223	32348	43948	39188	38372

Але з 2006 року картина змінюється: всього на 01.01.2007 року за результатами звітності відділів культури і туризму райдержадміністрацій та виконавчих комітетів міських рад, наданої до управління культури і туризму облдержадміністрації, функціонувало близько 550 оздоровчих

закладів, передусім це оздоровчі заклади, розмішені на узбережжі Азовського моря та басейну р. Дніпро (Запорізький район, м. Запоріжжя). Остаточні дані буде отримано після завершення складання єдиного державного Реєстру оздоровчих закладів, який знаходиться в стадії опрацювання.

Аналіз діяльності ринку туристичних послуг

Загальний обсяг реалізованих послуг за період 2001-2006 років та обсяги готельно-ресторанного бізнесу і діяльності у сфері культури, спорту, відпочинку і розваг, а також послуги з організації подорожувань мають позитивну динаміку: коефіцієнт збільшення у 2006 році порівняно з 2001 році складає 2,6 для готельно-ресторанного бізнесу, 2,8 – для сфери культури і розваг та 1,2 - для послуг з організації подорожувань (для всієї індустрії послуг збільшення показника відбувається в 2,9 рази).

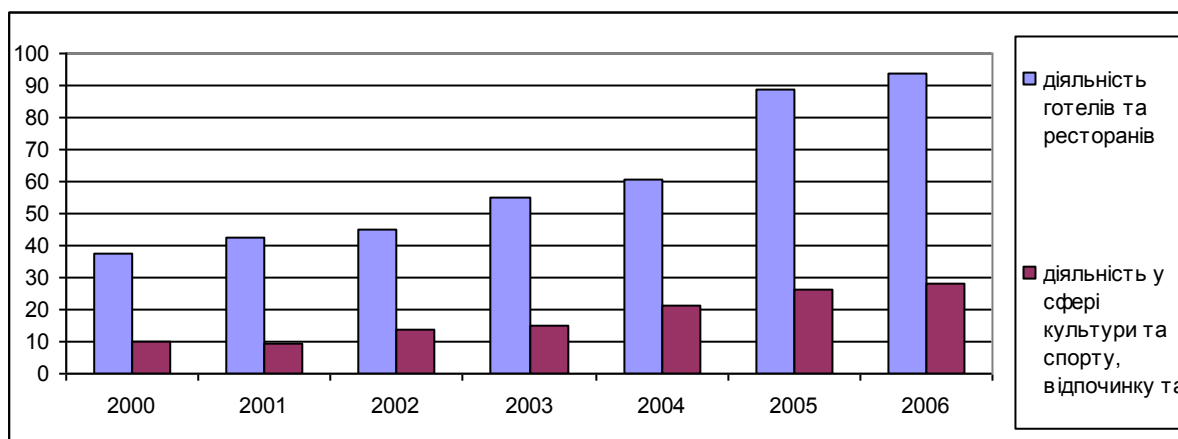
Але, незважаючи на позитивну динаміку, доля реалізованих туристичних та пов'язаних з ними готельно-ресторанних і культурно-розважальних послуг в загальному обсязі реалізованих послуг складає лише 7%, в той час, коли на світовому ринку нормою вважається 30% лише для головних утворюючих ресурсів, а з урахуванням супутніх складових - майже 50%.

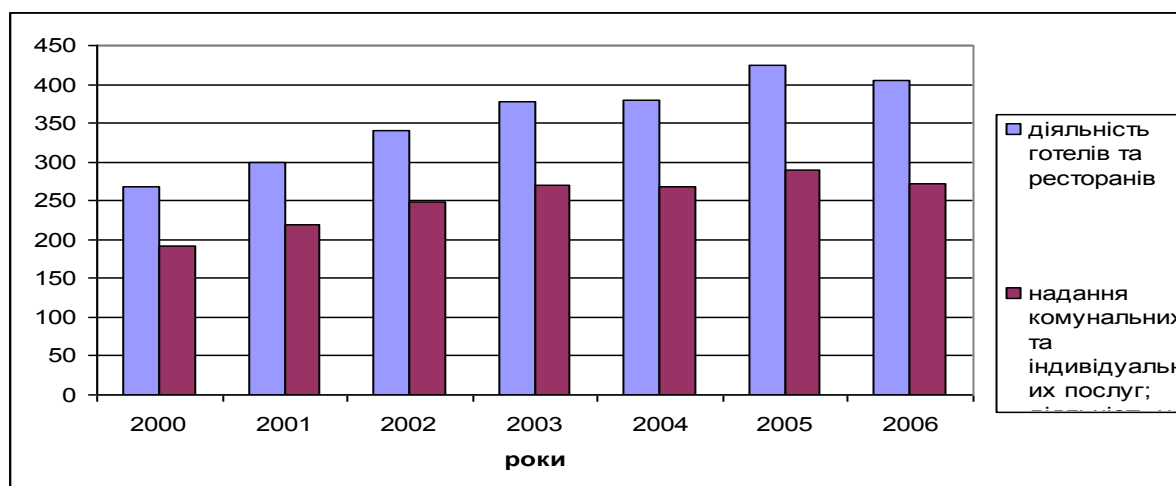
Фінансові результати від діяльності у сфері культури на фоні загального росту фінансових результатів має дещо меншу позитивну динаміку.

У суб'єктів, які відносяться до малого підприємництва, динаміка значно краща: за останні три роки малі підприємства у цій галузі мають значно більше зростання фінансових результатів. Це також підтверджується зростанням обсягів реалізованої продукції малими підприємствами (Рисунок 1), незважаючи на те, що кількість малих підприємств галузі за останній рік спадає (Рисунок 2). Отже курортно-туристичну сферу економічної діяльності необхідно розвивати в першу чергу за рахунок створення та підтримки малого бізнесу. Необхідно зазначити, що малі підприємства, які працюють в сфері туризму складають близько 6% від загальної кількості малих підприємств області.

Рисунок 1

Обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) малих підприємств за видами економічної діяльності (млн. грн.)

Кількість малих підприємств за видами економічної діяльності

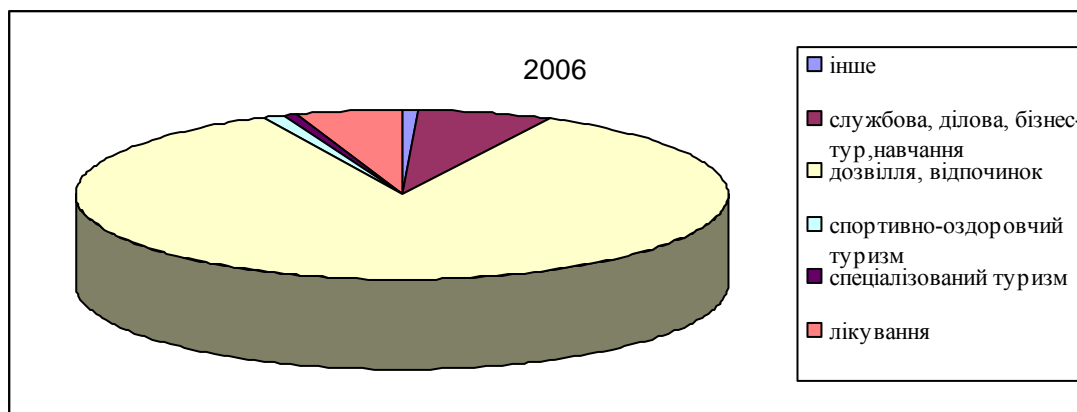
Динаміка прямих іноземних інвестицій протягом 2001-2007 років, згідно офіційних джерел, вказує на те, що в останні роки більш привабливим для іноземних інвесторів є готельно-ресторанний бізнес (обсяг інвестицій зростає з 1,03 тис. дол. США на початку 2001 року до 4698,37 тис. дол. США на початок 2007 року), а внески в сферу культури в останні два роки зменшуються (на початок 2001 року вони складають 136,28 тис. дол. США, а на початку 2007 року – 93,85 тис. дол. США). Але при цьому необхідно врахувати наявність опосередкованих надходжень, які офіційно не облікуються (переважно такі як гранти).

Структура туристичних потоків в області

У 2005 році Запорізьку область відвідали 13976 іноземних туристів; за кордон виїжджали 17449 українських туристів. У 2006 році Запорізьку область відвідали 14720 іноземних туристів, що на 5% більше, ніж у 2005 році (по Україні – на 7% більше); за кордон у 2006 році виїжджали 22945 українських туристів. Отже, протягом двох років 2005-2006 має місце від'ємне сальдо: виїзний потік туристів перебільшує в'їзний потік і складає в 2005 році 3473 особи, в 2006 – 8225 осіб. По Україні в цей час сальдо позитивне (до 2005 року в Запорізькій області сальдо теж позитивне). Основні в'їзні турпотоки утворюються з країн СНД (Росія, Білорусь, Молдова). Важливим чинником збільшення турпотоків з країн ЄС є безвізовий порядок в'їзду до України громадян цих країн, започаткований у 2005 році.

Обсяг внутрішнього туризму по Україні залишається сталим: у 2006 році відбулося збільшення, порівняно з 2005 роком до 8,3 млн. осіб, або на 2%. Але на Запоріжжі картина інша: у 2006 році, порівняно з 2005 роком відбулося зменшення з 64777 туристів до 58997 осіб, або на 9%.

Аналіз розподілу туристів за метою відвідування Запорізького регіону, що наведений на рисунку 3, вказує на перевагу напряму „дозвілля та відпочинок” серед інших напрямів турпотоків, доля якого збільшується з 55% у 2000 році до 86% у 2006 році. Отже, для більш докладного вивчення попиту потрібно диференціювати види відпочинку в статистичній звітності, що потребує удосконалення системи звітності, її узгодження між управлінням культури та туризму і головним управлінням статистики у Запорізькій області.

Розподіл туристів за метою відвідування

Основними споживачами суб'єктів туристичної діяльності, закладів культури є населення регіону. Тому дуже важливо знати, яке місце займають відпочинок та надбання культури в житті пересічного мешканця Запорізької області. Структура витрат домогосподарств за основними статтями споживчих витрат у 2005 році (у середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство) за даними «Щорічника»: більше 50% займають витрати на продукти харчування та напої, 10% - плата за комунальні послуги. Відпочинок у структурі витрат домогосподарств займає майже останнє місце (3% - серед міського населення та 1,8% - серед сільського населення).

Аналіз туристичних потоків області та структура витрат домогосподарств вказує на необхідність з одного боку формування у населення потреби в змістовному проведенні вільного часу та з другого – гнучкої цінової політики у туристичному бізнесі, що враховує платоспроможність різних верств населення.

Як зазначено в Стратегії сталого розвитку туризму і курортів в Україні можливі принаймні два крайніх варіанти розвитку сфери туризму та діяльності курортів:

Варіант 1. Стихійний розвиток туризму на принципах саморегуляції;

Варіант 2. Забезпечення сталого розвитку туризму через активізацію та впровадження ефективних механізмів державного регулювання.

Аналіз туристичного ринку Запорізького регіону, проведений за даними статистичного „Щорічника”, дозволяє побачити наслідки руйнівної дії варіанту 1 – стихійного розвитку туристичного ринку. З початку 2006 року ситуація в Україні змінюється: відбуваються позитивні реформи в інфраструктурі управління культурою і туризмом.

Для Запорізького регіону пропонується оптимальний варіант, який забезпечує сталий розвиток туризму і курортів через встановлення і підтримання рівноваги між збереженням природних і історико-культурних ресурсів, економічними інтересами і соціальними потребами та розвитком туризму, а також створення сприятливих умов для формування якісного національного туристичного продукту.

Ефективне використання наявного ресурсного потенціалу забезпечується через запровадження комплексного управління туристичними ресурсами, туристичне районування, встановлення системи пріоритетів як за видами туризму, так і територіальних, максимального рівня розвитку туризму в межах, визначених територій через аналіз їх несучої ємності, гранично

припустимих навантажень на об'єкти туристичних відвідувань та оцінки впливу туристичної діяльності на навколишнє середовище.

При цьому захист соціальних інтересів населення у сфері туризму і діяльності курортів забезпечується через запровадження мінімальних соціальних стандартів в туризмі. Інфраструктурний характер туризму, його безпосередній вплив на значну кількість видів економічної діяльності та якість життя населення зумовлює необхідність встановлення таких стандартів. Водночас, наявність мінімальних соціальних стандартів у туризмі, створює сприятливі передумови для розвитку соціального туризму на принципах адресної допомоги.

Впровадження оптимального варіанту створює сприятливі передумови для концентрації наявних організаційно-фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів на розв'язанні найгостріших проблем у сфері туризму і діяльності курортів, розвитку найцінніших природних територій та об'єктів культурної спадщини, забезпеченні захисту економічних інтересів держави від реальних і потенційних загроз у сфері туризму на внутрішньому та міжнародних туристичних ринках.

Реалізація оптимального варіанту розвитку туризму і курортів у Запорізькій області дасть змогу забезпечити:

зміцнення здоров'я та поліпшення якості життя населення, запровадження соціального туризму, покращення соціальної стабільності та соціальної безпеки;

безпеку туристів і подорожуючих, захист їх прав, законних інтересів і збереження їх майна; сприяння відродженню національної культури та народних ремесел, формуванню національної свідомості та патріотичному вихованню;

збереження та відновлення унікальних природних та історико-культурних ресурсів, історичних місць, залучення інвестицій у розвиток інженерно-транспортної та комунальної інфраструктур;

скорочення невиправданих бюджетних витрат, раціональне використання фінансових і матеріальних ресурсів, наповнення бюджетів усіх рівнів, надходження валютних коштів;

створення нових і збереження наявних робочих місць, розвиток малого та середнього підприємництва у сфері обслуговування та розширення тимчасової зайнятості у сільській місцевості;

створення рівних можливостей для суб'єктів туристичної діяльності, формування передумов для розвитку ефективного та прозоро організованого туристичного ринку, єдиного нормативно-правового простору;

створення сучасних об'єктів туристичної інфраструктури в межах територій з високою концентрацією цінних природних та історико-культурних туристичних ресурсів за напрямками національної мережі міжнародних транспортних коридорів та основних автомагістралей;

удосконалення системи інформаційного забезпечення сфери, створення сприятливих умов для забезпечення рівного доступу до інформації;

істотне підвищення ефективності державної політики у сфері туризму і діяльності курортів, виконання державою функцій з координації, планування, регулювання, стимулювання, захисту інтересів туристів, розвитку соціального туризму, маркетингу національного туристичного продукту, стандартизації та сертифікації тощо;

вдосконалення існуючих і впровадження нових ефективних механізмів взаємодії центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, підприємств, наукових і освітніх установ сфери туризму у забезпеченні сталого розвитку туризму;

розроблення інвестиційного проекту розвитку туризму і курортів в регіоні в рамках програм соціально-економічного розвитку територій;

розвиток міжнародного співробітництва та євроінтеграційних процесів у сфері туризму та діяльності курортів, поліпшення туристичного іміджу регіону.

До негативних чинників, які перешкоджають подальшому розвитку туризму, комплексному санаторно-курортному оздоровленню населення та перетворенню області на туристично-екскурсійний центр, належать:

повільні темпи зростання обсягів інвестицій у розвиток матеріальної бази туризму області;

невідповідність переважної більшості туристичних, курортних закладів міжнародним стандартам;

незадовільний стан туристичної, сервісної та інформаційної інфраструктури курортних зон області;

незбалансованість соціальної та економічної ефективності використання рекреаційних ресурсів та необхідністю їх збереження;

відсутність інноваційних проектів та наукових досліджень з питань розвитку туризму і курортів;

недосконалість бази даних стосовно об'єктів туристичної та курортної сфер;

недостатня реалізація наявного рекреаційного та історико-культурного потенціалу; низькі темпи процесів модернізації застарілої курортно-рекреаційної та туристичної інфраструктури та залучення інвестицій в їх розвиток;

стійке зниження кількості населення;

низький рівень маркетингових досліджень у сфері туристсько-екскурсійної та санаторно-курортної діяльності, слабкість її інформаційно-рекламного забезпечення на внутрішньому і, особливо, зовнішньому ринках, недоліки територіальної організації туристсько-екскурсійних маршрутів та інформаційної інфраструктури.

Фактори, що є передумовою або джерелом виникнення проблемних ситуацій:

а) останніми роками відбувалося стабільне *зниження рівня народжуваності та ріст смертності*, що призвело до зростання від'ємного природного приросту населення. Вочевидь, що в найближчому майбутньому потенційний попит на внутрішній туризм зменшиться;

б) *охорона історичних пам'яток* забезпечується за рахунок коштів місцевих бюджетів, що не задовольняє нагальні потреби утримання і не забезпечує доступності цих пам'яток для громадськості та проведення науково-дослідних розробок;

До 60 % об'єктів культурної спадщини перебуває у незадовільному стані та потребує проведення робіт з реставрації або реконструкції, облаштування для туристичних відвідувань.

Низький рівень розвитку культурно-пізнавального туризму, спричинений, в основному, відсутністю нормативно-правового забезпечення питань використання культурної спадщини в туризмі, обмеженою транспортною доступністю більшості об'єктів; занедбаним станом об'єктів культурної спадщини, невідповідністю музейних експозицій та прилеглих територій до туристичних відвідувань, у тому числі іноземними туристами та особами з обмеженими фізичними вадами.

в) *високий ступінь техногенного навантаження* на область негативно впливає на стан навколишнього природного середовища. Залишається гострою ситуація у сфері поводження з відходами, які у великих обсягах щорічно утворюються, розміщуються та накопичуються на території області. Інтенсивний розвиток галузі ще більше загострить цю проблему;

г) на Запорізькій АЕС збудовано у 2001 році сухе сховище відпрацьованого ядерного палива СВЯП, яке вирішило проблему його збереження на 50 років. З введенням сховища в дію держава щорічно заощаджує десятки мільйонів доларів. Головний ефект його використання – збереження найпотужнішої у Європі атомної станції у складі діючих електростанцій України. Але це значно зменшує інвестиційну привабливість рекреаційних угідь області, особливо в іноземних інвесторів;

д) у регіоні розміщені промислові об'єкти таких екологічно небезпечних видів економічної діяльності, як металургійна, хімічна, у т.ч. нафтопереробна промисловість, видобування металевих руд, виробництво електроенергії тощо;

е) у цілому води Азовського моря на території Запорізької області згідно з комплексною оцінкою класифікуються як брудні. Відсутні прісні води уздовж узбережжя Азовського моря в межах Якимівського і Приазовського районів; Питне водопостачання залишається самою гострою проблемою для басейну Азовського моря як у кількісному, так і в якісному відношенні. Через відсутність джерел питної води в південній частині області, у тому числі оздоровчих зонах узбережжя Азовського моря, створюється незадовільна епідеміологічна ситуація, що ставить під загрозу здоров'я населення та відпочиваючих.

Головна проблема розвитку - конфлікт між багатим потенціалом історико-культурних, природно-рекреаційних ресурсів та відсутністю належної туристично-курортної інфраструктури, техногенним перевантаженням регіону, внаслідок чого ресурсний потенціал не може бути максимально використаний.

Головна проблема в структурі управління галуззю – розподіл координуючих функцій між багатьма управліннями: культури і туризму облдержадміністрації, з питань фізичної культури та спорту, управлінням екології та природних ресурсів Запорізької області, управлінням охорони здоров'я; освіти і науки тощо; відсутність сталих міжвідомчих зв'язків.

Завдання щодо розвитку туризму та курортів у регіоні передбачають якісно новий рівень співпраці влади та громадських організацій.

На сьогодні актуальною проблемою управлінської діяльності у сфері туризму і курортів в регіоні є здійснення моніторингу наявної інфраструктури галузі та розробка перспективної оптимальної моделі її функціонування.

3.2.3. Обґрунтування бачення та основних напрямів розв'язання проблем, визначення пріоритетів розвитку галузі

Багатонаціональний склад населення Запорізького краю може надати можливість залучення культурних надбань національних меншин регіону, їх активному використанню у сфері туризму: створення етнографічних куточків, взаємодія з материнськими державами, - основа комплексного розвитку етнотуризму, релігійного та сільського (зеленого) туризму.

Більшість території області розташована в зоні центрального Степу, південно-західна частина – у зоні сухого Степу України. Часто бувають посухи, особливо в південних та південно-східних районах. У північних районах суховії слабкої та середньої інтенсивності спостерігаються в 40 – 50 років, у південних – практично щорічно. Такі кліматичні умови можуть згубно впливати на молоді

ландшафтні парки, на врожайність плодів та овочів, які є одним з привабливих чинників для туристів з північних регіонів.

В силу свого географічного положення за площею лісів область належить до лісодефіцитних областей, тому при розширенні та плануванні рекреаційних зон це необхідно враховувати.

Використання місцевого історико-культурного та природно-рекреаційного потенціалу безпосередньо пов'язане як з економічною, так і з соціодемографічною ситуацією в регіоні. На жаль, використання історико-культурних та природно-рекреаційних комплексів може призвести до їх занепаду. Адже більшою частиною такі ресурси не є самовідтворюваними. Саме тому на регіональному рівні потрібні цілеспрямовані дії, що направлені на підвищення якості життя, чіткий контроль за використанням введення в дію об'єктів з охорони пам'яток та природоохоронних об'єктів і потужностей за рахунок усіх джерел фінансування, допомога в раціональному використанні об'єктів соціальної сфери підприємств регіону, сприяння розвитку малого підприємництва у сфері культурно-туристичних послуг тощо.

Держава підтримує активізацію роботи щодо створення нових єврорегіонів, а саме: реалізовуватиметься діяльність, яка сприятиме розвитку туристичного руху в прикордонній сфері шляхом проведення взаємної промоції туристичних атракцій, туристичної інформації в прикордонних районах, ліквідації бар'єрів, які обмежують туристичний рух. В рамках цього напрямку можна ставити завдання щодо розбудови Приазовського курорту спільно з іншими областями (Донецька, Херсонська)

Прискорюючим чинником розвитку культурно-туристичної сфери може стати чемпіонат Європи з футболу, що відбудеться у 2012 році.

Метою розвитку туристично-рекреаційної сфери на період до 2015 року є подальше зміцнення туристсько-екскурсійного й санаторно-курортного обслуговування, досягнення європейського і світового визнання якості місцевих рекреаційних ресурсів та послуг, розширення асортименту рекреаційних і туристичних послуг, створення матеріально-технічної і кадрової бази, необхідної для формування на державному та міжнародному ринку рекреаційних послуг, нарощування обсягу доходів суб'єктів господарювання обласного та державного бюджету від туристсько-екскурсійної та санаторно-курортної діяльності, що сприятиме підвищенню конкурентоспроможності рекреаційної сфери та туризму області на вітчизняному та світовому ринку рекреаційних і туристичних послуг.

Рекреаційна сфера в Запорізькій області – складний міжгалузевий господарчий механізм, структура якого (адміністративно-господарська, і функціональна, і економічна) повинна бути реформована і переведена на ринкові механізми господарювання і комплексного управління цієї сфери на рівні регіону, поєднана з конвенцією природокористування, що формується в Україні.

Для створення високорентабельної туристичної та курортної галузей області, які мають максимально задовольнити потреби населення, забезпечення на цій основі комплексного розвитку області за умови збереження природних рекреаційних, лікувальних ресурсів, територій природно-заповідного фонду, пам'яток історії та культури розроблено Програму розвитку галузі в області, яка покликана стимулювати ефективне використання наявних туристичних та рекреаційних ресурсів області, підвищення рівня міжгалузевого співробітництва, стимулювання розвитку ринкових відносин у туристичній сфері, визначення перспектив подальшого розвитку рекреаційно-курортного комплексу на основі аналізу його сучасного стану.

Із метою досягнення основних цілей Програмою визначені основні напрями розвитку рекреаційно-курортного комплексу та туризму в області:

- а) удосконалення системи управління галуззю;
- б) поліпшення матеріальної бази курортно-рекреаційної та туристичної сфери;

в) підвищення ефективності використання природних лікувальних та рекреаційних ресурсів;

г) інформаційно–рекламне та маркетингове забезпечення галузей.

Основними завданнями розвитку рекреаційно-курортного комплексу виступають:

1) забезпечення регіональної підтримки галузей туризму та курортів, залучення до їх розвитку місцевих органів виконавчої державної влади, підприємств різних форм власності, а також окремих громадян, підвищення їх частки в загальному обсязі виробництва області;

2) удосконалення організаційної структури галузей, керівництво ними та їх регулювання;

3) стимулювання розвитку інфраструктури туризму і курортів із залученням підприємств, іноземних та вітчизняних інвесторів;

4) забезпечення ефективного використання природних рекреаційних та лікувальних ресурсів за дотриманням вимог охорони навколишнього природного середовища;

5) освоєння нових рекреаційно-курортних зон та територій, які мають туристичний потенціал;

6) стимулювання розвитку перспективних тематичних напрямів туризму, зокрема, мисливського, культурно - пізнавального, екологічного, рибальського, сільського та інших;

7) створення додаткових робочих місць.

SWOT-аналіз

Сильні сторони	Слабкі сторони
Наявність унікальних історико-культурних та природно-рекреаційних ресурсів Наявність відповідного кадрового забезпечення, підприємств малого та середнього бізнесу Наявність громадських організацій (охорони пам'яток, етнічних, козацьких осередків тощо)	Відсутність механізму освоєння територій, генеральних планів їх забудови Техногенне перевантаження території регіону Неоптимальна структура пропозиції туристичного ринку Нестача інформаційних центрів та центрів просування туристичних послуг на різних рівнях
Можливості	Загрози
Реалізація регіональної програми розвитку туристичного ринку на основі ієрархічно-каркасної структури Зростання інвестиційних пропозицій щодо розбудови туристично-рекреаційних комплексів	Погіршення екологічної ситуації, в т.ч. внаслідок впливу техногенних факторів Висока конкуренція з боку сусідніх регіонів та країн Зменшення інвестиційних пропозицій

Створення робочих місць для населення будь-якого віку та освіти	
--	--

Стратегічна місія

Створення розвинутої конкурентноздатної курортно-рекреаційної та туристичної інфраструктури на всій території Запорізької області, що здатна якісно забезпечити потребу людини у змістовному проведенні вільного часу, відпочинку, оздоровленні.

Стратегічна мета

Формування конкурентоспроможної туристично-рекреаційної галузі, що забезпечить попит споживачів та внесок у соціально-економічний розвиток регіону за рахунок збільшення дохідної частини бюджету, надходження інвестицій, збільшення кількості робочих місць, покращення здоров'я громадян, збереження та раціональне використання культурно-історичної та природної спадщини.

Пріоритети розвитку історико-культурної та курортно-туристичної сфери:

модернізація діючих туристичних об'єктів та курортно-рекреаційних закладів, створення та функціонування високорентабельних туристичних та курортно-рекреаційних підприємств на базі впровадження сучасних технологій світового туризму, збільшення кількості готелів і створення лікувальних центрів недержавних форм власності, які надаватимуть платні послуги;

стимулювання розвитку перспективних тематичних напрямів туризму, в т.ч. культурно-пізнавального, екологічного, рибальського, мисливського, сільського та інших;

освоєння нових рекреаційно-курортних зон та територій, які мають туристичний потенціал, та розроблення нових екскурсійних маршрутів, з урахуванням історико-культурних цінностей регіону;

проведення тендерів на право виділення рекреаційних територій під забудову об'єктами рекреації з дольовою участю на розвиток інженерної та загально-курортної інфраструктури;

подальше розширення номенклатури курортно-рекреаційних послуг за рахунок екзотичного туризму і різних видів медичних послуг – від діагностики, профілактики до лікування захворювань із широким використанням наявних рекреаційних та лікувальних ресурсів із дотриманням вимог охорони навколишнього природного середовища;

підвищення якості та асортименту туристичних послуг, нарощування обсягів надання туристичних та оздоровчих послуг за рахунок розширення в'їзного та внутрішнього туризму;

створення високоякісної рекламної кампанії регіонального туристичного продукту на внутрішньому та міжнародному ринках, підготовка необхідної інформації про туристично-рекреаційний потенціал регіону.

Найбільш *перспективними видами туристичної діяльності* в області будуть: довгостроковий відпочинок та санаторно-курортне оздоровлення; етнотуризм, спортивно-оздоровчий туризм, культурно-пізнавальний (у тому числі з метою відвідання театрів, музеїв, спортивних і фестивалейних заходів, урочистих свят тощо), релігійний, родинний (відвідування місць предків); сільський "зелений" та екологічний туризм.

В умовах структурних перетворень господарства України область в перспективі має зосередити зусилля на розвитку зони відпочинку та оздоровлення населення та зони природно-рекреаційних ландшафтів регіонального значення, де слід розвивати всі елементи інфраструктури, що сприяють охороні та раціональному використанню природно-заповідних і природно-рекреаційних територій області. Це потребує налагодження тісних міжрегіональних і міждержавних зв'язків з метою не лише надання оздоровчих, відпочинкових і туристичних послуг мешканцям інших областей і країн чи взаємообміну рекреантами, але й залучення коштів від вітчизняних та зарубіжних інвесторів на взаємовигідній основі, обміну досвідом тощо.

3.2.4. Формулювання операційних цілей та плану дій

Операційна ціль 1. Формування ринку попиту на внутрішній туристичний продукт:

формування у населення потреби в змістовному проведенні вільного часу;

створення рекламно-інформаційного продукту рекреаційно-туристичного комплексу;

формування місцевих брендів та просування марки „Запоріжжя туристичне”; їх активізація через Інтернет.

Операційна ціль 2. Інноваційний розвиток ринку туристичної пропозиції:

впровадження нових рекреаційних технологій для ефективного використання інноваційно-туристичного потенціалу;

пошук нових методів використання унікальних ресурсів (зокрема, Національного заповідника "Хортиця", Державного історико-археологічного заповідника “Кам’яна Могила”, історико-архітектурного музею-заповіднику "Садиба Попова" тощо) та створення нових (музей Скіфії у м. Кам’янка-Дніпровська, музей під відкритим небом типу "скансен" у м. Енергодар, ландшафтні парки, яхтклуби та інше);

сприяння організації наукових заходів, що спрямовані на просування досягнень культури та мистецтва на національному та міжнародному рівні;

створення науково-методичного центру історико-культурного та курортно-туристичного розвитку регіону з метою проведення досліджень в галузі, розробки маршрутів та проведення галузевих освітньо-методичних заходів.

Операційна ціль 3. Використання багатонаціональної культури Запорізької області як джерела унікальності туристичного продукту:

впровадження нових форм включення до туристичного процесу національно-культурних традицій та їх збереження;

відродження історичних пам'яток поселення німців-менонітів у місті Молочанськ, створення туристичної об'єкту "Менонітський двір";

використання продукції народних промислів у регіональному тур продукті;

підтримка зв'язків з історичними батьківщинами.

Операційна ціль 4. Формування іміджу Запорізької області як території з морським курортом національного та міжнародного значення:

сприяння зміцненню та модернізації існуючої бази закладів туризму та рекреації, будівництву нових об'єктів в приморській зоні, що відповідають сучасним стандартам;

забезпечення мікрокредитування розвитку сільського туризму в приморській зоні;

реалізація заходів Державної програми розвитку курорту державного значення Бердянськ на 2008-2012 роки;

розробка інвестиційного проекту розбудови пасажирського морського порту в м. Бердянськ;

відновлення рекреаційних угідь на узбережжі Каховського моря;

створення турпредставництв всього Запорізького регіону в інших країнах;

впровадження міжнародних стандартів обслуговування шляхом сертифікації суб'єктів, що надають послуги.

Операційна ціль 5. Забезпечення збалансованого розвитку туристсько-рекреаційного потенціалу області:

створення об'єднання туроператорів Запорізької області та громадського комітету (центру) з розвитку туризму, а також інформаційних туристичних центрів на всій території області;

створення в межах повноважень, відповідно до вимог чинного законодавства, управлінської вертикалі на рівні райдержадміністрацій та виконкомів міських рад міст обласного підпорядкування: введення посад головних спеціалістів з питань туризму та охорони культурної спадщини;

реалізація концепції Стратегії розвитку рекреаційного потенціалу приморських районів Запорізької області (Бердянського, Приморського, Приазовського, Якимівського районів);

розробка економічного механізму збалансованого розподілу доходів від зовнішнього та внутрішнього туризму;

поліпшення комунікаційної доступності до регіону та туристичних продуктів, особливо у периферійних районах;

розробка та впровадження системи, що впорядковує діяльність суб'єктів зеленого і самодіяльного туризму та сприяє їх розвитку;

формування міжрайонного партнерства при створенні тур продукту;
створення та розвиток туристичних регіональних, міжобласних кластерів.

Операційна ціль 6. Збереження історико-культурної спадщини Запорізької області:

ініціювати в межах повноважень, відповідно до вимог чинного законодавства, створення державного органу з питань охорони культурної спадщини для забезпечення більш ефективного здійснення державного обліку та контролю за збереженням і використанням об'єктів культурної спадщини;

сприяння залученню інвестицій у діяльність щодо збереження, реставрації і використання пам'яток;

створення розвинутої інфраструктури науково-дослідних, проектних, реставраційних, реабілітаційних та інших організацій у цій сфері;

залучення громадських організацій регіону та суб'єктів туристичної індустрії до діяльності з охорони культурної спадщини;

У процесі поетапної реалізації Стратегії та формуванні планів оперативних дій залучатимуться суб'єкти підприємницької діяльності, туристичні підприємства різних форм власності, проекти яких можуть вільно висуватися на участь у конкурсному відборі.

3.2.5. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання (індикатори)

Оскільки туризм охоплює широкий діапазон видів діяльності й виходить за межі традиційного уявлення про нього як про явище, яке пов'язане тільки з відпочинком, то ефект від нього повинен розглядатись з точки зору попиту особливого типу споживача, а не з точки зору пропозиції, що характерно, наприклад, для промисловості. Туризм неможливо зводити лише до виробництва послуг, оскільки цей вид діяльності визначається не стільки характером послуги, що виробляється, скільки особливостями й кількістю споживачів туристичного продукту. Таким чином ефект в туристичній індустрії залежить від кінцевого споживання будь-якого її продукту, що у більшій мірі залежить від споживача й в меншій – від типу продукту.

Результатом реалізації стратегії має стати формування мережі економічно самодостатніх туристичних центрів та курортів як рекреаційної, так і лікувальної спеціалізації.

Визначення стратегічних напрямків, механізмів мобілізації природно-ресурсного потенціалу територій в інтересах розвитку рекреації і туризму, вибір і адаптація до реальних економічних умов найбільш пріоритетних з них, сприятимуть подальшому сталому розвитку рекреаційно-туристичної індустрії як соціально, економічно й екологічно значимого сектора економіки Запорізької області.

Індикатори моніторингу

Операційна ціль	Індикатори (найменування, одиниця виміру)
------------------------	--

2.1. Формування ринку попиту на внутрішній туристичний продукт	1. Кількість СПД в сфері туризму та гостинності (шт.)
	2. Кількість рекреантів за напрямками (люд.)
	3. Кількість ліжко-місць в засобах розміщення (готелі, турбази тощо), шт.
	4. Рівень задоволеності потреб туристів («Перші враження»)
	5. Рівень інформованості населення про туроб'єкти
	6. Рівень ефективності рекламно-інформаційних заходів (грн./люд.)
	7. Обсяги реалізованих послуг за видами обслуговування туристів: 1) заклади харчування, 2) транспортні послуги, 3) засоби розміщення, 4) розважальні заклади (тис. грн.)
2.2. Інноваційний розвиток ринку туристичної пропозиції	1. Кількість заявлених інноваційних проектів (шт.)
	2. Кількість реалізованих інноваційних проектів (шт.)
	3. Об'єми реалізації інвестицій в інноваційні проекти в туризмі (тис. грн.)
	4. Частка інвестиційно-інноваційних проектів туристично-рекреаційної сфери в загальному обсязі реалізованих інвестиційних проектів у регіоні (%)
2.3. Використання багатонаціональної культури Запорізької області як джерела унікальності туристичного продукту	1. Кількість інформаційних ресурсів про багатонаціональну культуру області (шт.)
	2. Кількість заходів, що пропагують культуру представників різних етносів (шт.)
	3. Кількість етносадиб (шт.)
	4. Обсяги реалізації продукції майстрів народних промислів і ремесел (тис. грн.)
	5. Кількість етнічно-культурних осередків національних меншин (шт.)
2.4. Посилення іміджу Запорізької області як морського курорту національного та міжнародного значення	1. Кількість збудованих об'єктів санаторно-курортної і туристичної галузі в приморській зоні (шт. – ліжко-місце)
	2. Кількість модернізованих об'єктів санаторно-курортної і туристичної галузі в приморській зоні (шт. – ліжко-місце)
	3. Обсяги робіт щодо збереження берегової смуги та прилеглої території (тис. грн.)

	4. Кількість туроб'єктів, що відповідають міжнародним стандартам обслуговування туристів у приморській зоні (шт.)
	5. Обсяги мікрокредитування розвитку сільського туризму в приморській зоні (тис. грн.)
	6. Співвідношення від загальних регіональних обсягів витрат на рекламу в туризмі (%)
	7. Кількість спортивно-розважальних комплексів на узбережжі (шт.)
	8. Обсяги курортних зборів /частота збору – помісячно в сезон/ (тис. грн.)
2.5. Забезпечення збалансованого розвитку туристсько-рекреаційного потенціалу області	1. Кількість нових членів туристичної Ліги (шт.)
	2. Кількість інформаційно-туристичних центрів (шт.)
	3. Кількість міжрегіональних турмаршрутів (шт.)
	4. Кількість міжрайонних і міжрегіональних договорів про партнерство при створенні турпродукту (шт.)
2.6. Збереження історико-культурної спадщини Запорізької області	1. Кількість об'єктів історико-культурної спадщини, поставлених на державний облік (шт.)
	2. Обсяги інвестицій у проекти по збереженню, реставрації і використанню пам'яток (тис. грн.)
	3. Обсяги бюджетних надходжень в інфраструктуру науково-дослідних, реставраційних організацій (тис. грн.)
	4. Обсяги благодійних надходжень на проекти збереження, реставрації і використання пам'яток (тис. грн.)
	5. Кількість реалізованих проектів (в т.ч. міжнародних) реставрації і музеєфікації пам'яток (шт.)
	6. Кількість навчально-методичних заходів щодо збереження і використанню історико-культурної спадщини
	7. Кількість відвідувачів, які ознайомились з культурно-історичними пам'ятками, зокрема, у музеях

3.3. Запорізький край – інвестиційно приваблива територія з розвинутими індустріальним та аграрним комплексами

3.3.1. Сучасний стан та діагностика потенціалу регіону щодо залучення інвестицій та впровадження інноваційних технологій

Сучасний стан законодавства України щодо інвестиційної та інноваційної діяльності.

Основними нормативними актами, що регулюють відносини у сфері інвестування та інновацій, є Закони України “Про інвестиційну діяльність”, “Про режим іноземного інвестування”, “Про іноземні інвестиції”, “Про угоди про розподіл продукції”, “Про інноваційну діяльність” та “Про загальні засади створення та функціонування спеціальних (вільних) економічних зон”; Накази Державного агентства України з інвестицій та інновацій “Про затвердження Порядку конкурсного відбору інноваційних та інвестиційних проектів для надання кредитів на їх реалізацію за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті на 2007 рік”, “Про затвердження Порядку конкурсного відбору інноваційних проектів для їх фінансової підтримки”, “Про затвердження Порядку конкурсного відбору інноваційних та інвестиційних проектів для їх фінансової підтримки за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті на 2007 рік”, “Про організацію та проведення особистого прийому громадян у Державному агентстві України з інвестицій та інновацій”.

Закон України “Про інвестиційну діяльність” визначає загальні правові, економічні та соціальні умови інвестиційної діяльності на території України. Він спрямований на забезпечення рівного захисту прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності незалежно від форм власності, а також на ефективне інвестування економіки України, розвитку міжнародного економічного співробітництва та інтеграції. Відповідно до ст.1 статус інвестиції поширюється на всі види майнових та інтелектуальних цінностей, що вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, в результаті якої створюється прибуток (дохід) або досягається соціальний ефект. Зокрема, до них належать кошти, цільові банківські вклади, паї, акції та інші цінні папери; рухоме й нерухоме майно; майнові права з авторського права, досвід та інші інтелектуальні цінності; “ноу-хау”, права користування ресурсами та інші цінності. Стаття 5 передбачає, що інвесторами можуть бути фізичні і юридичні особи України та інших держав, а також самі держави.

Закон України “Про режим іноземного інвестування” визначає особливості режиму іноземного інвестування на території України, виходячи з цілей, принципів і положень законодавства України. Стаття 7 передбачає, що для іноземних інвесторів встановлюється національний режим інвестиційної та іншої господарської діяльності. Винятки (встановлення пільгового режиму) можуть передбачати державні програми розвитку пріоритетних галузей економіки, соціальної сфери й територій та міжнародні договори України.

Закон України “Про інноваційну діяльність” визначає правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів і спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Згідно із цим Законом державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних.

Державним агентством України з інвестицій та інновацій передбачено Порядок конкурсного відбору інноваційних та інвестиційних проектів для надання кредитів на їх реалізацію за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті на 2007 рік. Цей Порядок устанавлює процедуру проведення конкурсного відбору інноваційних та інвестиційних проектів у галузях економіки, у першу чергу з упровадження передових енергозберігаючих технологій та технологій з виробництва альтернативних джерел палива для надання у 2007 році кредитів на їх реалізацію за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті на 2007 рік. Інноваційні та інвестиційні проекти в галузях економіки, у першу чергу з впровадження передових енергозберігаючих технологій та технологій з виробництва альтернативних джерел палива, відбираються на конкурсній основі Конкурсною комісією, склад якої затверджується наказом Держінвестицій за погодженням з Мінфіном, Мінекономіки України. До складу Комісії входять представники Мінфіну, Мінекономіки, МОН, Мінпромполітики, Держінвестицій, Національної академії наук України.

Сучасний стан з залученням інвестицій в регіоні

Нарощення промислового виробництва Запорізького регіону в 2000–2005 роках спричинило активізацію інвестиційної діяльності. Загальний обсяг інвестицій в основний капітал збільшився в області протягом 6 років на 70,5%, обсяг прямих іноземних інвестицій на 01.01.2006 становив \$ 549,7 млн., або в 2,5 рази більше, ніж в кінці 2000 року.

Протягом 2006 року *інноваційною діяльністю* займалося 8,1 % промислових підприємств області (31), більше половини з них зосереджено у машинобудуванні. Питома вага інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції становила 8,1 %.

Впроваджено 64 нових види продукції, 151 новий технологічний процес, з них 8 – маловідходних (ресурсозберігаючих).

Системи управління якістю продукції сертифіковані на 73 підприємствах області, з них 52 системи зареєстровані в національній системі сертифікації УкрСЕПРО та 34 - міжнародними органами із сертифікації.

У січні-червні 2007 року частка інноваційних підприємств у регіоні складала 6,2% проти 8,1% у 2006 році. За обсягом інвестицій в основний капітал на одну особу область займає десяте місце в Україні, в той час як за обсягом прямих іноземних інвестицій – п'яте місце.

Протягом 2006 року в економіку області вкладено 4545 млн. грн. капітальних інвестицій, з них за рахунок коштів державного бюджету 5,1%, коштів місцевих бюджетів – 4,2%, основним джерелом є власні кошти підприємств та організацій – 76,9%, кредити банків – 10,6%, 3,2% - інші джерела. В структурі інвестицій найбільшу частку займають інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення) – 85,7%, в той час як інвестиції в нематеріальні активи лише 0,8%.

Таблиця 3.17

Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності

(у фактичних цінах; тис. грн.)

№ з/п		2004	2005	2006
	Всього	274513 0	329953 9	389646 9
1.	Сільське господарство, мисливство, лісове			
2.	Господарство	149384	233080	226448
	сільське господарство, мисливство та пов'язані з ними послуги	149237	232861	224305
3.	Рибальство, рибництво	2038	2781	19669
4.	Промисловість	174735 8	188024 4	215123 0
5.	Будівництво	28594	33875	51826
6.	Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	132354	256556	362915
	торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	14743	22554	45621
	оптова торгівля і посередництво в оптовій торгівлі	99480	121392	125927
	роздрібна торгівля, ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	18131	112610	191367
7.	Діяльність готелів та ресторанів	57306	56737	45736
8.	Діяльність транспорту та зв'язку	266318	397638	496552
	діяльність наземного транспорту	48630	97144	73392
	діяльність водного транспорту	15391	2962	1320

	діяльність авіаційного транспорту	412	162	1193
	додаткові транспортні послуги та допоміжні операції	72500	116831	174737
	діяльність пошти та зв'язку	129385	180539	245910
	діяльність зв'язку	128793	179881	244878
9.	Фінансова діяльність	41981	55524	64278
10.	Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	194514	245393	322737
	операції з нерухомим майном	166360	201912	270267
	здавання в оренду власного нерухомого майна	154173	184209	268591
	оренда машин та устаткування; прокат побутових виробів і предметів особистого вжитку	10415	17798	6959
	діяльність у сфері інформатизації	949	2977	1885
	дослідження і розробки	7046	7067	8893
	діяльність у сферах права, бухгалтерського обліку, інжинірингу; надання послуг підприємцям	9744	15639	34733
11.	Державне управління	12141	23627	21102
12.	Освіта	8686	7600	9491
13.	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	54050	42172	55857
14.	Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	50406	64312	68628

Значні регіональні диспропорції по розподілу інвестиційних ресурсів спостерігаються між районами та містами області. Більше 75% усіх інвестицій в основний капітал припадає на міста Запоріжжя та Енергодар, а у містах Бердянськ і Мелітополь та у Василівському районі обсяг освоєних інвестицій не перевищує 2% від загального обсягу по області.

Незначні обсяги інвестицій (менше одного відсотка від загального обсягу) спрямовуються в інші райони області та у місто Токмак.

Незадовільний стан в регіоні спостерігається з інвестиціями у житлове будівництво.

У 2006 році в області діяло 481 будівельне підприємство (без урахування малих) проти 380 у 2005 році, але за 2006 рік обсяги виконання будівельних робіт зменшилися порівняно з 2005 роком на 3%.

Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій на початок 2007 року склав \$ 609,86 млн. (111,18% до початку 2006 року).

У галузевому розрізі найбільш привабливими для іноземних інвесторів є машинобудування (27,7 % загального обсягу прямих іноземних інвестицій), металургія та оброблення металу (25,5 %), харчова промисловість (13,3 %), оптова та роздрібна торгівля (13,2 %) і добувна промисловість (4,5 %).

На реалізацію найважливіших інвестиційних проектів у 2006 році було визначено субвенцію з державного бюджету в сумі 57,7 млн. грн. (удвічі більше, ніж було профінансовано у 2005 році), яка в повному обсязі надійшла до області, у т.ч.:

на будівництво газопроводів-відводів та газифікацію населених пунктів, у першу чергу сільських, - 17,9 млн. грн.;

на соціально-економічний розвиток регіону, виконання заходів з упередження аварій і запобігання техногенним катастрофам у житлово-комунальному господарстві та на інших аварійних об'єктах комунальної власності - 39,8 млн. грн.

3.3.2. Аналіз основних проблем

Основною проблемою надходжень інвестицій до економіки регіону є їх стихійність.

Наприкінці 2006 року прийнято програму «Забезпечення міжнародного та інвестиційного іміджу Запорізької області на 2007-2010 роки», яка передбачає широке інформування потенційних інвесторів про сучасний стан соціально-економічного розвитку регіону. У рамках програми створено та забезпечено програмно-технічну підтримку та оновлення спеціалізованого веб-сайту „Запорізька область – регіон можливостей!” (<http://www.invest-zp.org.ua>), який, за умов його доопрацювання може стати «інформаційним вікном» Запорізького регіону. Значний позитивний результат має проведення іміджевих заходів – семінарів, круглих столів та інвестиційних форумів.

Спеціалістами з теоретичних основ залучення інвестицій до регіонів виділяються такі фактори інвестиційної привабливості: ресурсно-сировинний, виробничий, споживчий, інфраструктурний, інтелектуальний, інституційний та інноваційний.

Запорізька область має значний ресурсно-сировинний, інтелектуальний та виробничий потенціали. З огляду на вищеперераховані фактори інвестиційної привабливості основними напрямками діяльності місцевої влади має стати забезпечення:

наявності альтернатив щодо оренди або придбання земельних ділянок та об'єктів нерухомості, які відповідають умовам інвестиційного проекту;

для портфельних інвесторів – наявності та активності регіонального ринку цінних паперів;

належного рівня розвитку ринку праці з урахуванням демографічних тенденцій, забезпеченості регіону висококваліфікованими кадрами та можливостями їх перепідготовки та підвищення кваліфікації;

високого рівня інфраструктурного забезпечення території (рівня інженерної підготовки території) – в першу чергу транспортної та інформаційної мережі, газо- та водопостачання;

доступності та якості фінансових послуг – банківське обслуговування, страхові компанії тощо;

високого рівня умов проживання в регіоні (готельне та ресторанне господарство, організація дозвілля та рекреаційних послуг);

широкого розповсюдження сертифікації товарів та послуг за міжнародними стандартами якості.

З вищезначених напрямів найбільш проблемним є інфраструктурне забезпечення регіону. Основними проблемами, які потребують нагального вирішення, є:

1. Незадовільний технічний стан автомобільних доріг.

На автодорогах загального користування області знаходиться 390 одиниць мостів, у тому числі на автодорогах державного значення – 35 одиниць, місцевого значення – 355 одиниць. Більшість мостів (близько 53%) побудовано в період до 1970 року. У зв'язку зі збільшенням

інтенсивності руху автотранспорту, ростом навантажень відбувається руйнування конструкцій мостів. Їх технічна спроможність та габарити не відповідають сучасним нормам та потребують перебудови.

Для підтримки мережі автомобільних доріг загального користування в належному технічному стані потрібно проводити капітальний ремонт 1 раз на 15 років, планово-попереджувальний ремонт - 1 раз на 5 років. Але на сьогоднішній час обсяги фінансування не дозволяють проводити капітальні ремонти взагалі, а планово-попереджувальний ремонт проводиться на протяжності 150 км доріг при потребі 1200 км щороку, що не може забезпечити їх належний технічний стан.

2. Водозабезпечення та водовідведення

Дефіцит якісної питної води

Централізованим питним водопостачанням в області забезпечено 560 сільських населених пунктів із 918. Неякісною питною водою користуються 448 населених пунктів, в яких мешкає 48 відсотків населення області. У 219 населених пунктах - відсутнє водопостачання, 139 – має лише окремі джерела водозабезпечення.

Дефіцит якісної питної води є одним із стримуючих факторів розвитку курортно-рекреаційної зони області.

Призупинено фінансування державної Програми першочергового забезпечення сільських населених пунктів, що користуються привізною водою, централізованим водопостачанням у 2005-2010 роках і прогноз до 2015 року. Недобудовані магістральні водопроводи законсервовані.

Аварійний стан центральних каналізаційних очисних споруд Лівого берега Дніпра у м. Запоріжжя.

Комунальне підприємство “Водоканал”, яке експлуатує наявні очисні споруди потужністю 175 тис. м³ за добу, є найбільшим забруднювачем р. Дніпро не тільки в місті Запоріжжя, а і в області. Його частка в загальному обсязі скиду забруднених стічних вод по області сягає 32 %.

У рамках Програми інвестицій та розвитку системи водопостачання та очищення води м. Запоріжжя між Європейським Банком Реконструкції і Розвитку (ЄБРР) та КП "Водоканал" м. Запоріжжя підписана кредитна угода від 21.05.99 на суму, еквівалентну 28 млн. долл. США, відповідно до якої остання сума надання кредиту зазначена 10.07.2007 (Гарантійна Угода між Україною і ЄБРР ратифікована Верховною Радою України (Закон України від 19.10.99 № 1162-XIV). Загальна кошторисна вартість проекту складає 193494,8 тис. грн.

Залишок коштів, необхідних для фінансування об'єкту, складає 20088 тис. грн. У 2008 році планується освоїти ці кошти у повному обсязі за рахунок місцевих бюджетів.

3. Газифікація населених пунктів області

Природним газом не газифіковано 5 із 20 районів області: Великобілозерський, Куйбишевський, Приазовський, Чернігівський і Розівський.

На початок 2007 року природним газом користувались 13 міст (із 14), 10 селищ міського типу (із 23), 182 сільських населених пунктів (із 918).

Частка газифікованих сільських населених пунктів складає 20%.

Загальний обсяг потреби в коштах на реалізацію Програми газопостачання Запорізької області на період 2007-2011 роки, розробленої ДК ПВ інститутом “Запоріжагропроект” становить близько 171,4 млн. грн.

При прийнятті рішень щодо вкладання інвестицій в економіку регіону враховують оцінку таких ризиків:

- економічного;
- політичного;
- соціального;
- екологічного;
- кримінального.

Якщо перші три види ризику в Запорізькому регіоні мають помірний рівень, то екологічний та кримінальний ризики є суттєвими. Докладніше екологічні проблеми розглядаються у розділі 3.1.

Необхідно враховувати також вплив здоров'я населення регіону та складної демографічної ситуації (дивись розділ 3.1) на рівень виробничого та споживчого потенціалів, тобто забезпечення розвитку системи охорони здоров'я, сприяння працевлаштуванню молоді на якісні робочі місця та інше.

За даними інвестиційних проектів, поданих до облдержадміністрації, промислові підприємства регіону потребують залучення інвестицій на суму \$ 2338,1 млн. (11807,36 млн. грн.), у тому числі підприємства металургії - \$ 2006,6 млн. (10133,4 млн. грн.), машинобудування - \$ 38 млн. (192,1 млн. грн.), харчової промисловості - \$ 10,39 млн. (52,47 млн. грн.)

Середньострокова програма соціально-економічного розвитку Запорізької області на 2008-2011 роки визначає, що загальна потреба в інвестиціях по Запорізькій області, за даними інвестиційних проектів, поданих до облдержадміністрації, складає \$ 2636,63 млн. (13315 млн. грн.):

Таблиця 3.18

Структура потреби в інвестиціях за даними проектів, які подано до Запорізької облдержадміністрації

№ з/п	Назва галузі	Потреба в інвестиціях (тис. дол. США)	Потреба в інвестиціях (тис. грн.)
1	Будівництво	15 112	76 315,6
2	Виробництво та розподілення електроенергії	281 168,3	1 419 899,9
3	Машинобудування	38 032,94	192 066,4
4	Сільське господарство	252 174,20	1 273 479,7
5	Металургія	2 006 612	10133390,6
6	Транспорт	22 681,45	114 541,3

7	Харчова промисловість	10 390	52 469,5
8	Добувна промисловість	238	1 201,9
9	Наукова діяльність	320	1 616
10	Курортно-туристична діяльність та рекреація	8 255	41 687,8
11	Виробництво інших неметалевих мінеральних виробів	1 650	8 332,5
Загальна потреба в інвестиціях		2 636 633,89	13 315 001,2

Інновації тісно пов'язані з інвестиціями – їх впровадження потребує додаткових вкладень капіталу, з іншого боку інвестиційно-привабливими є тільки ті галузі, в яких значна частка технологій є інноваційними.

Верховна Рада України визначає такі стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні на 2003-2013 роки (згідно з Законом):

модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології;

машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії;

нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації;

вдосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій;

високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості;

транспортні системи: будівництво і реконструкція;

охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища;

розвиток інноваційної культури суспільства.

У Запорізькому регіоні найбільш важливими напрямками з точки зору впровадження інноваційних технологій є енергозбереження, розбудова транспортних систем та забезпечення екологічної безпеки. Існує певний потенціал і щодо розвитку за іншими напрямками, зокрема, запорізькі вчені проводять теоретичні дослідження в галузі нанотехнологій (Класичний приватний університет, Запорізький національний технічний університет), перспективним є залучення фахівців Запорізького медичного університету до розвитку біотехнологій.

Серед чинників, які стримують інноваційний розвиток, слід відзначити: відсутність єдиної системи державної підтримки розвитку інноваційних процесів; недосконалість та неузгодженість нормативно-правових актів щодо наукової і науково-технічної діяльності та відносин інтелектуальної власності, недостатність та неефективність фінансування освіти та науки, інноваційного бізнесу; відсутність дієвої інноваційної інфраструктури, труднощі фінансового та кредитного забезпечення впровадження науково-технічних розробок.

3.3.3. Обґрунтування бачення та основних напрямів розв'язання проблем, пріоритетів розвитку

SWOT-аналіз стратегічних перспектив

Сильні сторони регіону	Слабкі сторони регіону
Розвинутий індустріальний сектор Активніюча Торгово-промислова Палата Значний ресурсно-сировинний потенціал Наявність інтелектуального потенціалу та розвинутої мережі освітніх закладів для подальшого його розвитку	Незадовільний технічний стан автомобільних доріг Проблеми з водопостачанням Недостатній рівень газифікації населених пунктів Відсутність єдиних прозорих регіональних інформаційних баз щодо земельних ділянок та комунальної власності
Можливості	Загрози
Активізація співпраці місцевої влади, громадськості та представників бізнесу щодо зусиль, спрямованих на розвиток регіону Зростання внутрішніх джерел інвестування – заощаджень населення та прибутку прибуткових підприємств регіону	Високий рівень конкуренції з боку регіонів-сусідів: Дніпропетровського, Донецького тощо Значна експортоорієнтованість індустріального та аграрного секторів економіки регіону Несприятливі демографічні тенденції

З огляду на вищепераховані фактори та напрямки діяльності щодо забезпечення інвестиційної привабливості Запорізької області пропонується таке **Бачення** Запорізької області як інвестиційно-привабливого регіону з розвинутими індустріальним та аграрним потенціалами:

Запорізька область – це регіон, інвестиційна привабливість якого ґрунтується на ефективному використанні ресурсно-сировинного, інтелектуального, споживчого та виробничого потенціалів регіону, першочерговій розбудові інфраструктурного та інституційного потенціалів, широкомасштабній інформаційній та регуляторній підтримці інвестиційної та інноваційної діяльності.

Основними пріоритетами реалізації стратегії є:

розвиток інфраструктурного потенціалу регіону, зокрема забезпечення якості та достатності транспортної інфраструктури та мережі зв'язку, виконання програм з газифікації та водопостачання на всій території області,

інвентаризація та оцінка об'єктів первинних прямих інвестицій – земельних ділянок та споруд, які можуть бути приватизовані або надані в довгострокову оренду, із зазначенням пріоритетного з точки зору регіону їх використання,

створення сприятливих умов для збільшення обсягів будівництва житла, в тому числі соціального та доступного для громадян із середнім рівнем доходу;

реалізація державної містобудівної політики на регіональному рівні;

забезпечення інституційної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності (створення регіональних органів, агенцій, фондів, тощо);

забезпечення інформаційної підтримки інвестиційно-інноваційної діяльності;

ефективне використання індустріального потенціалу на потреби соціального розвитку регіону;

ефективне використання та нарощування аграрного потенціалу;

розвиток науково-освітнього потенціалу.

Реалізація стратегії розвитку за визначеним напрямом тісно пов'язана з іншими стратегічними напрямками – забезпеченням туристсько-рекреаційної діяльності, екологічної безпеки. Ці питання розглядаються у відповідних розділах Стратегії (3.1 – 3.2). Результатом реалізації пріоритетного розвитку інвестиційної діяльності в регіоні повинно стати підвищення рівня життя населення регіону, що зокрема призведе до збільшення споживчого попиту та подальшого росту інвестицій в економіку регіону, тобто забезпечення позитивного зворотного зв'язку.

3.3.4. Операційні цілі та план дій

Операційна ціль 1. Розбудова інфраструктури регіону, забезпечення землевпорядкування, розмежування земель державної, комунальної та приватної власності та інвентаризації комунальної власності:

виконання Програми газопостачання Запорізької області на 2007-2014 роки (Затверджена рішенням обласної ради від 30.03.2007 № 9);

виконання Програми “Питна вода Запорізької області” на 2007 – 2020 роки (Затверджена рішенням обласної ради від 30.03.2007 № 8);

розробка та виконання Програми розвитку дорожньо-транспортного господарства області з урахуванням необхідності розвитку логістично-складської інфраструктури на всій території області;

розробка інвестиційного проекту та будівництво автомобільно-залізничного мосту через Каховське водосховище на р. Дніпро (м. Енергодар);

забезпечення високої якості зв'язку на всій території області;

створення єдиного інформаційного простору Запорізького регіону, прийняття та виконання Програми сприяння розвитку інформаційної галузі області на 2007-2010 роки (проект);

поетапне обстеження земельних ділянок несільськогосподарського призначення, які можуть бути використані під будівництво інвестиційних об'єктів з розробкою паспортів, що включають вартісну оцінку та вимоги щодо пріоритетів використання (зокрема екологічні, соціальні, тощо);

аналіз об'єктів нерухомості, що знаходяться у комунальній власності, з точки зору ефективності їх використання та визначення ставок орендної плати;

розмежування земель державної, комунальної та приватної власності;

проведення інвентаризації земельних ділянок, що передані або повинні бути передані у користування для житлової забудови та запровадження механізмів цільового виділення земельних ділянок і формування територій під забудову нового доступного житла, а також реконструкції забудови перших масових серій із заміною застарілого житлового фонду та модернізації об'єктів комунальної інфраструктури;

розробка та виконання регіональних програм будівництва соціального та доступного житла;

розроблення містобудівної документації місцевого рівня (генеральні плани, проекти детальних планів та забудови територій).

Операційна ціль 2. Забезпечення інформаційної підтримки та маркетингового обслуговування інвестиційної діяльності:

виконання Програми Забезпечення міжнародного та інвестиційного іміджу Запорізької області на 2007-2010 роки;

налагодження співпраці з Українським центром сприяння іноземному інвестуванню (InvestUkraine);

розробка довгострокової програми інформаційної підтримки інвестиційної діяльності та інноваційного розвитку;

сприяння активізації активності економічних агентів щодо залучення інвестицій та інноваційного розвитку – проведення семінарів, шкіл, виставкових заходів всеукраїнського та міжнародного рівня, збір та розповсюдження передового досвіду, створення інформаційної бази інвестиційних проектів.

Операційна ціль 3. Забезпечення інституційної підтримки інвестиційної діяльності:

створення Агенції регіонального розвитку, яка буде спроможна розробляти регіональні бізнес-плани, інвестиційні та інноваційні проекти, здійснювати їх юридичне оформлення, забезпечувати емісію цінних паперів для фінансування проекту, укладання договорів з банківськими та іншими фінансовими установами, комерційними інвестиційними фондами на розповсюдження цінних паперів серед портфельних інвесторів, надавати консалтингові послуги суб'єктам господарювання;

ініціювати відокремлення в межах повноважень, відповідно до вимог чинного законодавства, в структурі виконавчих органів місцевої влади підрозділу, основним завданням якого є співпраця з Державним агентством України з інвестицій та інновацій з метою залучення до регіону інвестиційних коштів Державного бюджету;

спільно з Запорізькою торгово-промисловою палатою та Запорізьким регіональним державним центром стандартизації, метрології та сертифікації адаптація міжнародних та державних, галузевих стандартів якості товарів та послуг та впровадження Програми сертифікації якості товарів та послуг, що виробляються, надаються у регіоні, або постачаються в регіон, зокрема впровадження

Програми добровільної сертифікації «Визнання професійної репутації об'єктів що надають туристичні послуги, послуги роздрібною торгівлі та послуги з доставки готової їжі».

Операційна ціль 4. Розвиток фінансової інфраструктури регіону, як інструменту реалізації інвестиційної діяльності:

сприяння розвитку регіональної фінансової системи – у першу чергу банківської та страхової;
підтримка розвитку системи кредитних спілок та спілок споживчої кооперації;
створення обласного кооперативного банку.

Операційна ціль 5. Прискорення темпів впровадження інноваційних технологій:

забезпечити виконання Цільової економічної програми інноваційного розвитку Запорізької області на 2008-2012 роки та розробити пропозиції до продовження терміну дії програми до 2015 року;

забезпечити виконання Комплексної державної програми енергозбереження України (постанова Кабінету Міністрів України від 05.02.97 № 148), Комплексної програми енергозбереження Запорізької області (розпорядження голови облдержадміністрації від 23.12.97 № 626), зокрема Комплексної програми ефективного використання енергетичних ресурсів Запорізької області (III етап Комплексної програми енергозбереження Запорізької області);

розробити механізми створення інноваційних кластерів на базі вищих навчальних закладів та підприємств регіону, націлених на розробку та впровадження інноваційної продукції для внутрішнього ринку.

Операційна ціль 6. Підвищення ефективності використання індустріального потенціалу області в забезпеченні сталого соціального розвитку:

сприяння модернізації та технічному переоснащенню підприємств металургійного, машинобудівного, енергетичного та хімічного комплексів;

забезпечення пріоритетного розвитку інтегрованих високо конкурентоспроможних структур – кластерів в металургійній, машинобудівній, харчовій галузях та в сфері послуг, зокрема, в будівництві;

організація регіонального координаційного центру щодо впровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу (залучення асоціації “Потенціал”, облдержадміністрації, торгово-промислової палати, благодійних фондів);

інформаційне забезпечення знайомства підприємств із зарубіжним досвідом та найбільш передовою вітчизняною практикою впровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу (проведення семінарів, круглих столів);

адаптація міжнародних стандартів соціальної відповідальності бізнесу до особливостей регіону та підприємств;

розробка стимулів соціально відповідальної поведінки, зокрема: відзнак, нагород, заохочень;

розробка та впровадження нових, виконання діючих програм підтримки розвитку підприємництва у регіоні, узгодження напрямів розвитку малого та середнього бізнесу з пріоритетними напрямками розвитку області, зокрема виробництва продукції для споживання на внутрішньому ринку;

створення web-сайту з метою інформування громадськості про результати поширення соціально відповідальної поведінки та реклами найбільш передових практик;

допомога у виробленні соціальної стратегії підприємства та організація контролю за її реалізацією (координаційний центр соціальної політики), складанні соціального звіту;

розробка та втілення програми проведення змагання серед підприємств регіону за найбільш повне впровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу;

створення незалежного регіонального аудиторського центру соціальної відповідальності бізнесу та проведення аудиту виробничих підприємств регіону щодо соціальної відповідальності бізнесу.

Операційна ціль 7. Розвиток аграрного потенціалу області як засобу забезпечення підвищення рівня життя громад регіону:

забезпечення розвитку рослинництва на основі науково обґрунтованої сівозміни та покращання генетичного потенціалу насіння;

відродження зрошувального овочівництва з подальшою переробкою на місцевих підприємствах;

підтримка виробників проблемної тваринницької продукції, зокрема, великої рогатої худоби;

розробка та впровадження з урахуванням екологічної, історико-культурної складових програми збереження та відновлення якості земельного фонду області;

розробка комплексу заходів з розвитку рибальства на рибного господарства, створення кластеру з добичі та переробки риби та морепродуктів;

нарощування обсягів інвестування діяльності зі зберігання, переробки та доведення продовольчої продукції до споживачів;

розбудова системи агромаркетингу області, забезпечення стабільного функціонування галузевих ринків продовольства, зменшення обсягів неринкового обігу сільськогосподарської продукції;

активізація роботи Асоціації сільськогосподарських товаровиробників та створення місцевого осередку Сільськогосподарської Палати, підтримка науково-дослідних установ, які проводять дослідження в галузі сільського господарства;

впровадження заходів з підтримки фермерських господарств та малих підприємств, які займаються виробництвом, зберіганням та переробкою сільськогосподарської продукції на інноваційній основі.

Операційна ціль 8. Підвищення ефективності використання науково-освітнього потенціалу регіону як інструменту забезпечення впровадження інноваційних технологій:

приведення структури наукових напрямів у відповідність до потреб соціально-економічного і культурного розвитку регіону і створення сприятливих умов для реалізації результатів наукових досліджень;

покращення матеріально-технічного і фінансового забезпечення наукових досліджень, у першу чергу, через збільшення обсягів бюджетного фінансування пріоритетних цільових програм і активізацію співпраці науковців як з провідними науковими центрами України та зарубіжжя, так і з промисловими підприємствами регіону;

покращення матеріально-технічного і фінансового забезпечення освітніх установ, у першу чергу, через збільшення обсягів бюджетного фінансування та збільшення обсягу платних освітніх послуг в системі неперервної освіти;

розробка і реалізація системи заходів, спрямованих на інтеграцію закладів освіти регіону до європейського освітнього простору;

оптимізація мережі вищих, професійно-технічних, загальноосвітніх та дошкільних навчальних закладів;

приведення структури напрямів і спеціальностей підготовки у вищих та професійно-технічних освітніх закладах освіти, а також обсягів підготовки за окремими напрямами і спеціальностями у відповідність до потреб регіону;

створення регіональних стандартів освіти за основними галузями знань і напрямами підготовки;

створення регіональної програми заохочення і підтримки педагогічних і науково-педагогічних працівників.

Операційна ціль 9. Реформування та удосконалення дозвільної системи в сфері господарської діяльності, розвиток правового забезпечення економічної діяльності:

забезпечення ефективного функціонування дозвільних центрів за принципом організаційної єдності в Запорізькій області;

збільшення обсягів бюджетного фінансування на матеріально-технічне і фінансове забезпечення діяльності дозвільних центрів;

створення єдиного реєстру документів дозвільного характеру, які видаються в Запорізькій області;

впровадження Автоматизованої інформаційної системи «Реєстр документів дозвільного характеру»;

впровадження моніторингу тривалості та якості послуг дозвільного характеру;

забезпечити практику невідкладного розгляду місцевими органами влади та самоврядування, державними структурами звернень підприємств, установ та їх об'єднань з питань, які призводять до проблемних ситуацій в виробничій діяльності та повинні бути вирішені на регіональному рівні, створення регіонального центру підтримки підприємців з лінією «гарячого» зв'язку.

Операційна ціль 10. Забезпечення високоякісної і доступної медичної допомоги, динамічний розвиток системи охорони здоров'я з орієнтацією на запобігання захворювань, формування мотивації до здорового способу життя населення, поліпшення демографічної ситуації:

оновлення та укріплення матеріально-технічної бази лікувальних закладів;

зміцнення кадрового потенціалу лікувальних закладів області в першу чергу, сільської місцевості, за рахунок контролю за своєчасним підвищенням кваліфікаційного рівня медичних працівників, надання соціальних пільг медичним працівникам сільської місцевості;

запровадження сучасних економічних механізмів у діяльність закладів охорони здоров'я області;

реалізація заходів обласних програм медико-санітарної спрямованості, які затверджені рішеннями обласної ради.

3.3.5. Управління впровадженням, моніторинг та оцінювання

Основним механізмом впровадження є створення постійно діючої системи моніторингу досягнень на нижченаведеними індикаторами:

Прямі індикатори:

обсяг капітальних інвестицій;

інвестиції в основний капітал (капітальні вкладення);

інвестиції в нематеріальні активи;

прямі іноземні інвестиції.

Індикатори досягнень за операційними цілями:

Операційні цілі	Індикатори (найменування, одиниця виміру)
3.1. Розбудова інфраструктури регіону, забезпечення землевпорядкування та	1) Відсоток населених пунктів, які газифіковано
	2) Відсоток населених пунктів, забезпечених якісною питною водою
	3) Обсяг доходів від наданих послуг транспорту, млн. грн.

Операційні цілі	Індикатори (найменування, одиниця виміру)
інвентаризації комунальної власності	4) Частка послуг транспорту в ВДВ області, %
	5) Витрати на утримання, ремонт і реконструкцію в дорожньому господарстві, млн. грн.
	6) Обсяг доходів від наданих послуг зв'язку, млн. грн.
	7) Обсяг доходів від наданих послуг інформатизації, млн. грн.
	8) Рівень телефонізації: – стаціонарна телефонна мережа (на 100 мешканців), у т.ч. сільські – мобільний зв'язок (на 100 мешканців)
	9) Забезпечення комп'ютерами на душу населення, %
10) Активний доступ до мережі Internet, %	
3.2. Забезпечення інформаційної підтримки та маркетингового обслуговування інвестиційної діяльності	1) Індекс інвестиційної активності
	2) Порівняльний аналіз динаміки іноземних інвестицій по регіонах України
	3) Структурні показники за видами економічної діяльності
	4) Структурні показники інвестиційної активності за формами вкладень
	5) Якісний показник проведення семінарів та інших заходів для залучення інвестицій у напряму інноваційного розвитку
	6) Якісний показник відвідування керівниками підприємств семінарів та інших заходів
	7) Динаміка сальдо інвестиційних потоків
3.3. Забезпечення інституційної підтримки інвестиційної діяльності	1) Частка виконання фінансових проектів за рахунок іноземних інвестицій
	2) Економічна ефективність інвестицій
	3) Рентабельність інвестиційних потоків
	4) Структурний показник надходження іноземних інвестицій через певні інституції
	5) Кількісний показник розробки регіональних інвестиційних проектів Агенції регіонального розвитку

Операційні цілі	Індикатори (найменування, одиниця виміру)
	6) Частка впровадження програм сертифікації якості товарів і послуг у регіоні
3.4. Розвиток фінансової інфраструктури регіону як інструменту реалізації інвестиційної діяльності	1) Кількість фінансових установ у регіоні 2) Обсяг наданих послуг за видами діяльності 3) Ставки за кредитами 4) Рівень зайнятого населення у фінансовій інфраструктурі
3.5. Прискорення темпів впровадження інноваційних технологій	1) Частка витрат на інноваційну діяльність у загальному обсязі витрат на виробництво продукції (виконання робіт, надання послуг) 2) Частка інноваційних капіталовкладень у загальному обсязі капіталовкладень на виробництво продукції (виконання робіт, надання послуг) 3) Частка інноваційної продукції (робіт, послуг) у загальному обсязі реалізованої продукції (робіт, послуг) 4) Частка принципово нової продукції (робіт, послуг) у загальному обсязі реалізованої інноваційної продукції (робіт, послуг)
3.6. Підвищення ефективності використання індустріального потенціалу області в забезпеченні сталого соціального розвитку	1) Частка підприємств регіону, що підтримують політику соціальної відповідальності бізнесу 2) Частка підприємств регіону, що реалізують соціальну стратегію 3) Рівень обізнаності керівників підприємств щодо зарубіжного досвіду та передової вітчизняної практики впровадження принципів соціальної відповідальності бізнесу 4) Рівень поінформованості громадськості про результати поширення соціальної відповідальності
3.7. Розвиток аграрного потенціалу області як засобу забезпечення підвищення	1) Рівень зайнятості населення в галузях АПК 2) Темпи оновлення основних виробничих фондів у галузях АПК

Операційні цілі	Індикатори (найменування, одиниця виміру)
рівня життя громад регіону	3) Частка ВВП сільськогосподарських підприємств різних форм власності
	4) Частка сільськогосподарських підприємств, які ведуть науково обґрунтоване виробництво
	5) Окупність інвестицій у АПК
	6) Рівень розвитку інфраструктурного забезпечення
3.8. Підвищення ефективності використання науково-освітнього потенціалу регіону як інструменту забезпечення впровадження інноваційних технологій	1) Кількість ВНЗ різних рівнів акредитації
	2) Структура науково-педагогічного потенціалу
	3) Рівень фінансування науково-освітньої діяльності
	4) Частка випускників, які працюють за спеціальністю
	5) Темпи оновлення основних виробничих фондів у науково-освітній сфері
	6) кількість наукових та науково-технічних доробок наданих до впровадження і впроваджених у виробництво та інші напрями розвитку регіону
3.9. Реформування та удосконалення дозвільної системи в сфері господарської діяльності, розвиток правового забезпечення економічної діяльності	1) Кількість зареєстрованих суб'єктів господарювання за різними організаційно-правовими формами та формами власності
	2) Коефіцієнт інтенсивності реєстрації суб'єктів господарювання
	3) Темпи зростання кількості зареєстрованих суб'єктів господарювання
	4) Наявність єдиного програмного забезпечення роботи державного реєстратора, податкової та фондів
	5) Наявність програмного забезпечення щодо отримання інформації про строки реєстрації суб'єктів господарювання, сплату ними податків і зборів
	6) Коефіцієнт інтенсивності оновлення основних засобів 4 групи (комп'ютери та ін.)

Операційні цілі	Індикатори (найменування, одиниця виміру)
	<p>7) Рівень бюджетного фінансування оновлення матеріально-технічної бази</p> <p>8) Освітній професійно-кваліфікаційний рівень працівників дозвільної служби</p> <p>9) Відсоток оперативно опрацьованих звернень підприємців до органів влади</p>
<p>3.10. Забезпечення високоякісної і доступної медичної допомоги, динамічний розвиток системи охорони здоров'я з орієнтацією на запобігання захворювань, формування мотивації до здорового способу життя населення, покращення демографічної ситуації</p>	<p>1) Рівень бюджетного фінансування відновлення матеріально-технічної бази</p> <p>2) Рівень народжуваності та смертності</p> <p>3) Рівень професійно-кваліфікаційної освіти працівників охорони здоров'я</p> <p>4) Темпи зростання захворювань (за видами, зокрема на туберкульоз)</p> <p>5) Коефіцієнт інтенсивності оновлення основних засобів</p> <p>6) Рівень бюджетного фінансування на одного амбулаторного хворого</p> <p>7) Рівень інформованості громадян щодо профілактики захворювань</p>

IV. РЕЗУЛЬТАТ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМІВ РОЗВИТКУ

Найважливішим завданням управління регіональним розвитком є підвищення рівня та якості життя¹ населення. Саме цей показник лежить в основі оцінки ефективності суспільного розвитку і залежить він від забезпеченості населення необхідними благами й послугами, досягнутого рівня їхнього споживання й ступеня задоволення потреб.

Реалізація стратегії розвитку області до 2015 року дозволить підвищити якість життя населення за рахунок поліпшення, перш за все, умов життя, праці завдяки реалізації пріоритету – *«Запорізький край – екологічно безпечний для проживання регіон»*. У свою чергу це має вплинути на комфортність проживання, стан здоров'я населення і в довгостроковій перспективі забезпечити більшу тривалість життя.

Впровадження цілеспрямованих заходів за другим пріоритетом *«Запорізький край – історико-культурний та курортно-туристичний центр національного та міжнародного значення»* сприятиме поліпшенню морально-психологічного клімату в суспільстві, задоволенню духовних потреб, підвищенню освітнього рівня населення, та вихованню молоді на прикладах історико-культурної спадщини Запорізького краю.

Слід зазначити, що успішна реалізація двох перших пріоритетних напрямів посилить інвестиційну привабливість Запорізької області і сприятиме економічному розвитку шляхом оптимізації внутрішньообласних та зовнішніх міграційних потоків, підвищення трудової мобільності населення одночасно зі зростанням його доходів за рахунок збільшення якісних робочих місць (з рівнем заробітної плати та умов праці відповідно до євростандартів).

Таким чином, поступово через можливості самореалізації кожного громадянина, з одного боку, буде досягнуто стабільності в суспільстві, з іншого, збільшиться статок мешканців області. Все це сприятиме формуванню середнього класу, що забезпечить зменшення рівня та глибини бідності населення.

Умови життя поліпшуватимуться, як наслідок позитивних зрушень у сфері праці, пробуту та дозвілля, які буде забезпечено в основному в результаті реалізації пріоритету *«Запорізький край – інвестиційно-приваблива територія з високотехнологічними індустріальним та аграрним комплексами»*.

---

¹ **Якість життя** - узагальнююча соціально-економічна категорія, яка містить у собі не тільки рівень споживання матеріальних благ і послуг, але й задоволення духовних потреб, здоров'я, тривалість життя, умови навколишнього середовища, морально-психологічний клімат, душевний комфорт.

Можна виділити чотири рівні життя населення: **статок** (користування благами, що забезпечують всебічний розвиток людини); **нормальний рівень** (раціональне споживання по науково обґрунтованих нормах, що забезпечує людині відновлення його фізичних і інтелектуальних сил); **бідність** (споживання благ на рівні збереження працездатності як нижчої границі відтворення робочої сили); **злиденність** (мінімально припустимий за біологічними критеріями набір благ і послуг, споживання яких лише дозволяє підтримати життєздатність людини).

Найважливішими складового рівня життя виступають доходи населення і його соціальне забезпечення, споживання їм матеріальних благ і послуг, умови життя, вільний час.

Умови життя можна укрупнено розділити на **умови праці, побуту й дозвілля**.

Умови праці, наприклад, покращаться за рахунок впровадження новітніх технологій з відповідними санітарно-гігієнічними, психофізіологічними, естетичними й соціально-психологічними характеристиками. Розвиток соціального діалогу в області поступово сприятиме формуванню соціальної відповідальності бізнесу, що також позитивно вплине на умови праці.

Умови побуту - це віддзеркалення доходів населення. З їх зростанням до європейського рівня підвищиться рівень забезпеченості населення житлом відповідної якості, а також сприятиме розвитку мережі побутового обслуговування, покращання стану торгівлі й громадського харчування, суспільного транспорту, медичного обслуговування, тощо.

Всі складові добробуту пов'язані між собою. Так, забезпечення газифікації, водопостачання, покращання стану доріг та якості послуг зв'язку, з одного боку сприятимуть збільшенню обсягів інвестицій в регіон, з другого забезпечать створення нових робочих місць з більш високою заробітною платою та сприятиме оптимізації розподілу населення між територіями області.

Умови дозвілля пов'язані з використанням вільного (позаробочого) часу людей, який витрачається для розвитку особистості, більш повного задоволення соціальних, духовних і інтелектуальних їх потреб. Підвищення використання науково-освітнього потенціалу області, створення системи освіти протягом життя забезпечує належні можливості для інтелектуального розвитку населення регіону. На систему освіти покладаються також обов'язки з пропаганди здорового способу життя та підвищення рівня фізичної культури населення. Умови дозвілля покращаться з розвитком інфраструктури, підвищенням комфортності в побуті та отриманням додаткового часу для відпочинку.

Найважливішим результатом реалізації стратегії має стати забезпечення соціального комфорту, який є найважливішою складовою якості життя. Всі верстви населення – чоловіки та жінки, молодь та люди похилого віку, місцеві мешканці та селяни в рівній мірі відчують зростання можливостей для розвитку і творчості, турботу та увагу до їх проблем з боку влади та суспільства.

V. МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ

5.1. Організаційне забезпечення реалізації Стратегії

Реалізація Стратегії здійснюватиметься на основі відповідного щорічного плану заходів, який буде складовою частиною програм економічного та соціального розвитку області на поточний рік.

Для забезпечення можливості консолідації зусиль громадськості, влади та бізнесу при реалізації Стратегії пропонується створити наступні інституції:

Агентство регіонального розвитку – як орган громадськості та бізнесу;

окреме управління в облдержадміністрації та відповідний підрозділ в обласній раді – для підвищення відповідальності та ефективності дій влади;

створити чотири міжвідомчих постійних комітети (або комісії) з питань управління впровадженням Стратегії (3 – за стратегічним пріоритетами розвитку і 1 – з соціальних питань);

в обласній державній адміністрації структурувати внутрішній управлінський бізнес-процес „Управління впровадженням Стратегії”, розподілити повноваження, визначити правила комунікацій, звітності, взаємодії різних підрозділів, обсяги ресурсного забезпечення тощо;

розробити регламент взаємодії між облдержадміністрацією, обласною радою та іншими учасниками процесу з питань управління впровадженням Стратегії.

Основними інструментами реалізації Стратегії є:

Угода щодо регіонального розвитку

Укладення Угоди щодо регіонального розвитку дасть змогу узгоджувати пріоритети розвитку області з державними пріоритетами, концентрувати державні та місцеві ресурси для їх виконання.

За результатами переваг регіону та відповідно до визначених структурних проблем, які негативно впливають на конкурентоспроможність і потенціал зростання області, Угода щодо регіонального розвитку визначатиме спільні заходи органів виконавчої влади і органів місцевого самоврядування у реалізації Державної стратегії та Стратегії регіонального розвитку Запорізької області на період до 2015 року. Угода укладатиметься між Кабінетом Міністрів України та обласною радою.

Державні цільові програми

Забезпечення реалізації окремих пріоритетних напрямків Стратегії можливе за рахунок розробки та реалізації державних цільових програм розвитку окремих територій та сфер економічної діяльності, які будуть спрямовані на цільове розв’язання системних проблем.

Розроблятимуться концепції державних цільових програм у напрямках підвищення ефективності та конкурентоспроможності економіки області, зокрема у сфері енергозбереження, впровадження новітніх технологій, створення курортів (м. Бердянськ, м. Приморськ) тощо.

Галузеві цільові програми. Програми, які спрямовані на вирішення комплексу проблем в конкретно визначених галузях. Фінансування програм здійснюється комплексним шляхом за рахунок

державного, обласного та місцевих бюджетів або інших джерел фінансування (кредити банків, міжнародні гранти, кошти населення, інвестиції та інше).

Стратегії розвитку міст і районів, регіональні середньострокові та щорічні програми економічного і соціального розвитку

З метою узгодження довгострокових пріоритетів розвитку області із стратегічними напрямками розвитку міст і районів, місцевими органами виконавчої влади будуть розроблятися стратегії розвитку відповідних територій на період до 2015 року та здійснюватимуться заходи з їх реалізації.

Головні завдання Стратегії будуть основою для розробки середньострокових та щорічних програм економічного і соціального розвитку територій.

У рамках виконання середньострокових та щорічних програм економічного і соціального розвитку територій будуть реалізовуватись інвестиційні проекти, що спрямовані на забезпечення динамічного соціально-економічного розвитку області міст і районів.

Програми передбачатимуть комплекс заходів, спрямованих на усунення диспропорцій окремих територій області та стимулювання їх розвитку. Для фінансування заходів зазначених програм, залучатимуться кошти державного і місцевих бюджетів та інших джерел фінансування.

5.2. Фінансове та науково-методичне забезпечення реалізації Стратегії

Виконання завдань та реалізація пріоритетних напрямів Стратегії буде здійснюватися за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів, інвестицій в основний капітал та прямих іноземних інвестицій, а також інших джерел фінансування.

Для виконання (фінансування) завдань Стратегії місцеві органи виконавчої влади і органи місцевого самоврядування (далі – виконавці) розроблятимуть відповідні регіональні програми та заходи, в яких у межах бюджетних призначень передбачатимуться обсяги фінансування, що є підставою для врахування їх в обласному та місцевих бюджетах на відповідний рік.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування разом з центральними органами виконавчої влади на договірних засадах беруть участь у співфінансуванні окремих пріоритетних напрямів Стратегії.

Фінансування заходів з реалізації Стратегії здійснюватиметься також за рахунок коштів інвесторів, які залучаються для реалізації конкретних інвестиційних проектів та виконання програм, міжнародних фінансових організацій, інших джерел. Пріоритетним є формування фінансових джерел на основі державно-приватного партнерства.

Державні фінансові ресурси концентруються місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування відповідно до основних завдань та пріоритетних напрямів Стратегії, які реалізуються через середньострокові програми соціально-економічного розвитку.

Пріоритетними завданнями науково-методичного та організаційного забезпечення реалізації Стратегії є:

надання методичної і консультативної допомоги місцевим органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування у підготовці стратегій розвитку міст і районів на період до 2015 року, щорічного плану заходів з їх реалізації, моніторингу результатів їх виконання;

поліпшення системи інформаційного забезпечення (супроводження) розвитку області та її територій, в першу чергу забезпечення незалежного об'єктивного моніторингу спільними зусиллями Агентства регіонального розвитку та відповідного відділу облдержадміністрації;

проведення наукових досліджень у визначених напрямках на договірній основі.

Перелік виконавців, які брали участь у розробці Стратегії

Список виконавців, які працювали в робочих групах
Гуманітарного університету «ЗІДМУ»

№ з/п	П.І.Б.	Вчене звання, науковий ступень	Місце роботи (посада)
1	Бакурова А.В.	доцент, к.ф.-м.н.	доцент кафедри системного аналізу і вищої математики ГУ «ЗІДМУ»
2	Бахрушин В.Е.	професор, д.ф.-м.н.	завідувач кафедри системного аналізу і вищої математики ГУ «ЗІДМУ»
3	Бирський В.В.	доцент, к.е.н.	Заст. завідувача кафедри економічної кібернетики і статистики ГУ «ЗІДМУ»
4	Боклаг В.А.	-	Заст. зав. кафедри землевпорядкування та кадастру
5	Богма О.С.	-	Аспірант кафедри економіки підприємства та маркетингу ГУ «ЗІДМУ»
6	Волкова С.С.	професор, к.пед.н.	Декан факультету здоров'я, спорту і туризму ГУ «ЗІДМУ»
7	Гагара В.Ф.	доцент, к.мед.н.	доцент кафедри фізичної реабілітації ГУ «ЗІДМУ»
8	Гиря М.Г.	-	аспірантка ГУ «ЗІДМУ»
9	Глазунов В.В.	доцент, к.філос.н.	Перший проректор ГУ «ЗІДМУ»
10	Головкова Л.С.	доцент, к.е.н.	Завідувач кафедри менеджменту ГУ «ЗІДМУ»
11	Горбань О.М.	професор, д.ф.-м.н.	Перший проректор ГУ «ЗІДМУ»
12	Дашевська І.М.	-	ст.викл. кафедри туризму та готельного господарства ГУ «ЗІДМУ»
13	Дружина Ю.В.	-	аспірантка ГУ «ЗІДМУ»
14	Егян І.М.	-	аспірант ГУ «ЗІДМУ»
15	Жилінська Л.О.	-	аспірантка ГУ «ЗІДМУ»
16	Зінов'єв І.Ф.	доцент, к.е.н.	Завідувач кафедри міжнародної

			економіки ГУ “ЗІДМУ”
17	Зінов’єв Ф.В.	професор, д.е.н.	Завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної і інвестиційної діяльності ГУ “ЗІДМУ”
18	Зульфугарова С.О.	-	викладач Запорізького національного університету
19	Іванов М.М.	професор, д.е.н.	Декан факультету управління ГУ “ЗІДМУ”
20	Ільяшенко В.А.	доцент, к.е.н.	Вчений секретар спеціалізованих вчених рад ГУ “ЗІДМУ”
21	Катаєв С.Л.	професор, д.соц. н.	Завідувач соціології та соціальної роботи ГУ “ЗІДМУ”
22	Кіктенко О.В.	-	аспірантка ГУ “ЗІДМУ”
23	Козуб Е.В.	-	аспірантка ГУ “ЗІДМУ”
24	Корінев В.Л.	професор, д.е.н.	Проректор з наукової роботи ГУ “ЗІДМУ”
25	Коротасєва Ю.В.	-	викл. кафедри міжнародної економіки ГУ “ЗІДМУ”
26	Крайник О.М.	-	аспірантка ГУ “ЗІДМУ”
27	Кузьмінов Є.В.	-	викл. кафедри системного аналізу і вищої математики ГУ “ЗІДМУ”
28	Линенко А.В.	доцент, к.е.н.	Заст. директора науково-дослідного інституту проблем державного управління та місцевого самоврядування ГУ “ЗІДМУ”
29	Максакова Р.М.	доцент, к.ю.н.	Завідувач кафедри конституційного та адміністративного права ГУ “ЗІДМУ”
30	Менделєва Ю.В.		аспірантка ГУ “ЗІДМУ”
31	Мерзляк А.В.	професор, д.держ. упр.	Проректор з навчальної роботи ГУ “ЗІДМУ”
32	Мосаєв Ю.В.	-	викл. каф. соціології та соціальної роботи ГУ “ЗІДМУ”

33	Мордвінов О.Г.	професор, д.держ.упр.	Завідувач кафедри державного управління та адміністративного менеджменту ГУ “ЗІДМУ”
34	Набок І. І.	-	Ст. викладач Національного авіаційного університету
35	Нацюк І.М.	доцент, к.е.н.	Заст. завідувача кафедри системного аналізу і вищої математики ГУ “ЗІДМУ”
36	Огаренко В.М.	професор, д.держ.упр.	Ректор ГУ “ЗІДМУ”
37	Орловська Ю.В.		аспірантка ГУ “ЗІДМУ”
38	Остапенко І.М.	-	аспірантка ГУ “ЗІДМУ”
39	Погрібняк М.О.	-	доцент кафедри державного управління та адміністративного менеджменту ГУ “ЗІДМУ”
40	Подмешальська Ю.В.	-	Збодувач ГУ “ЗІДМУ”
41	Покатаєва О.В.	доцент, к.е.н.	Проректор з фінансово-економічних питань ГУ “ЗІДМУ”
42	Порохня В.М.	професор, д.е.н., д.т.н.	Директор Інституту післядипломної освіти
43	Прочан І.І.	-	аспірант ГУ “ЗІДМУ”
44	Риженко О.М.	-	Доцент кафедри менеджменту ГУ “ЗІДМУ”
45	Салига К.С.	доцент, к.е.н.	Завідувач кафедри фінансів та банківської справи ГУ “ЗІДМУ”
46	Салига С.Я.	професор, д.е.н.	Декан економічного факультету ГУ “ЗІДМУ”
47	Семенов А.Г.	доцент, к.е.н.	Доцент кафедри економіки підприємства і маркетингу ГУ “ЗІДМУ”
48	Семенов Г.А.	професор, д.е.н.	Завідувач кафедри економіки підприємства і маркетингу ГУ “ЗІДМУ”
49	Сергєєва Л.Н.	професор, д.е.н.	Завідувач кафедри економічної кібернетики і статистики ГУ “ЗІДМУ”
50	Томарева В.В.	-	аспірант Інституту світової економіки і міжнародних

			відносин НАН України
51	Трохимець О.І.	-	Начальник відділу міжнародних зв'язків ГУ "ЗІДМУ"
52	Тягушева О.Г.	-	Начальник науково-методичного відділу НОК ГУ "ЗІДМУ"
53	Шаповал В.М.	доцент, к.е.н.	доцент кафедри менеджменту ГУ "ЗІДМУ"

Представники Запорізької обласної державної адміністрації, Запорізької обласної ради та територіальних органів центральних органів виконавчої влади,

які брали участь у розробці Стратегії

№ з/п	П.І.Б.	Посада
1.	Анісімов В.Л.	Заступник голови обласної ради
2.	Бабміндра Д.І.	Начальник Запорізького обласного головного управління земельних ресурсів
3.	Бережний О.П.	Перший заступник голови облдержадміністрації
4.	Брацило Л.Ф.	Заступник начальника управління культури і туризму облдержадміністрації
5.	Верозубов О.Г.	Начальник управління освіти і науки облдержадміністрації
6.	Герасимюк В.В.	Заступник начальника головного управління економіки облдержадміністрації - начальник управління будівельної політики та розвитку житлово-комунального господарства
7.	Головешко В.П.	Начальник головного управління статистики у Запорізькій області
8.	Драздович М.В.	Перший заступник начальника головного управління економіки облдержадміністрації - начальник управління аналізу та стратегії регіонального розвитку
9.	Журавльов В.А.	Начальник Головного управління агропромислового розвитку облдержадміністрації

10.	Золотарьов Г.А.	Начальник Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Запорізькій області
11.	Казачук А.В.	Начальник головного управління Пенсійного фонду України в Запорізькій області
12.	Кальцев В.Ф.	Заступник голови облдержадміністрації
13.	Клепаков О.О.	Перший заступник голови обласної ради
14.	Коваленко О.С.	Начальник управління преси та інформації облдержадміністрації
15.	Кругляк С.В.	Заступник начальника головного управління економіки облдержадміністрації - начальник управління регуляторної політики та підприємництва
16.	Лихасенко Ф.І.	Заступник начальника Державного управління охорони навколишнього природного середовища в Запорізькій області
17.	Марголін О.О.	Начальник головного управління промисловості та розвитку інфраструктури облдержадміністрації
18.	Міщанин В.В.	Начальник управління зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності облдержадміністрації
19.	Мотовиця Н.Я.	Начальник управління охорони здоров'я облдержадміністрації
20.	Олефір О.Г.	Заступник начальника головного управління статистики у Запорізькій області
21.	Павлова О.М.	Головний спеціаліст-економіст відділу інвестиційної політики управління зовнішніх зносин та зовнішньоекономічної діяльності облдержадміністрації
22.	Панкратов В.П.	Начальник головного управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації
23.	Разуваєва І.В.	Заступник начальника головного управління праці та соціального захисту населення облдержадміністрації
24.	Світлицький А.А.	Заступник голови обласної ради
25.	Сидорук Н.Є.	Заступник начальника управління-начальник відділу головного управління економіки облдержадміністрації
26.	Сізінцова Л.А.	Начальник управління культури і туризму облдержадміністрації
27.	Слепян Е.В.	Начальник головного управління економіки

		облдержадміністрації
28.	Фролов М.О.	Заступник голови облдержадміністрації
29.	Фукс Г.Г.	Заступник голови облдержадміністрації
30.	Шамілов В.І.	Голова постійної комісії з питань економіки, промислової політики та інвестицій обласної ради

Список представників недержавних громадських організацій,
що активно брали участь у процесі стратегічного планування
в Запорізькій області

№	Прізвище, ім'я	Назва організації
1.	Багін Олександр	Представництво Світового банку в м. Запоріжжі
2.	Башунов Вадим	Спілка підприємців «Порада»
3.	Ванат Петро	Обласна спілка промисловців та підприємців «Потенціал»
4.	Васильєва Валентина	Жіноча громадська організація «Центр громадянсько-соціальних ініціатив»
5.	Верьовкін Олександр	ГО випускників міжнародних програм «Журналістика Єднання»
6.	Воротилів Олександр	Обласна незалежна медіа-профспілка
7.	Глазунов Володимир	Асоціація випускників Гуманітарного Університету «ЗІДМУ»
8.	Горбачова Ірина	Ліга «Дипкорпус»
9.	Дорош Андрій	Обласна молодіжна організація «Рада молодих підприємців України»
10.	Жильцов Олександр	Благодійний Фонд «Сподівання»
11.	Закарян Нарек	Запорізька обласна вірменська організація «Урарту»
12.	Корзун Світлана	Запорізький центр популяризації та краєзнавства «Хорс»
13.	Курнацька Анна	Прес-клуб реформ
14.	Льовін Анатолій	Запорізький міський екологічний клуб
15.	Миропольська Лариса	Міжнародна жіноча єврейська організація проект Кешер, (регіональний представник)

16.	Мураховський Олександр	Благодійний фонд «Відкритий світ»
17.	Назаренко Володимир	Добровільний союз захисту прав підприємців Енергодара
18.	Олійник Павло	Запорізький обласний осередок Всеукраїнської ГО «Наша Україна»
19.	Павлов Дмитро	Обласний комітет молодіжних організацій
20.	Пилипенко Валентина	«Суспільна служба Запорізької області»
21.	Погрібняк Микола	Запорізький міський клуб юристів
22.	Полякова Ірина	Піар-менеджер туристичного агентства «Discovery Travel»
23.	Рябий Олександр	Спілка новаторів та менеджерів проектів
24.	Савенко Володимир	Запорізький обласний осередок Всеукраїнської ГО «Наша Україна»
25.	Селюкова Наталія	Медіа-компанія «Укрпростір»
26.	Сергієнко Владислав	Обласна асоціація фермерів
27.	Сізінцова Лариса	Громадська організація „Жіноча Ліга”
28.	Січкач Іван	Депутатська група «ЗаноЗа» Запорізької обласної ради
29.	Солонина Євген	Екопортал
30.	Столярик Кіра	Фонд сприяння самоорганізації населення, м. Бердянськ
31.	Супрун Марина	Благодійний фонд «Добра надія»
32.	Терно Ольга	Всеукраїнська асоціація молодіжної співпраці «Альтернатива-В»
33.	Хачатурян Едуард	Спілка вірменів Запорізької області
34.	Бичкова Наталія	Громадська організація “Центр муніципального розвитку”

Від проекту партнерства Канада-Україна "Регіональне самоврядування та розвиток"

Ірина Іванівна Лех - керівник регіонального офісу проекту «РСР»

Експерти проекту "РСР" по стратегічному плануванню, що приймали участь у розробці Стратегії:

Костянтин Анатолійович Жездрин

Орест Закидальський

Віталій Юрійович Лисенко

Сергій Аркадійович Могильний

Володимир Володимирович Назаренко